

**АНАЛИЗ НА РЕСУРСНИЯ ПОТЕНЦИАЛ ЗА
РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ОБЩИНА
ШУМЕН
2018 – 2021 г.**

СЪДЪРЖАНИЕ

СЪДЪРЖАНИЕ.....	2
СПИСЪК НА ТАБЛИЦИТЕ.....	4
ВЪВЕДЕНИЕ.....	6
I. АНАЛИЗ НА РЕСУРСНИЯ ПОТЕНЦИАЛ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ОБЩИНА ШУМЕН	9
1. Географско положение.....	9
2. Население и селища.....	11
2.1. Тенденции в динамиката на броя на населението.....	11
2.2. Териториално разпределение и гъстота на населението	16
2.3. Селищна мрежа и селищно развитие	19
2.4. Демографски структури на населението.....	21
2.4.1. Полова структура	22
2.4.2. Възрастова структура.....	26
2.5. Трудов потенциал на населението и работна сила	34
2.5.1. Заетост	35
2.5.2. Безработица.....	42
2.6. Прогноза за развитие на демографската ситуация.....	51
3. Туристически ресурси.....	55
3.1. Природни ресурси.....	55
3.1.1. Релеф.....	55
3.1.2. Климат	56
3.1.3. Води	56
3.1.4. Флора.....	57
3.1.5. Фауна	57
3.1.6. Защитени територии	57
3.2. Антропогенни ресурси.....	60
3.2.1. Историко-археологически обекти	60
3.2.2. Музеи в община Шумен	62
3.2.3. Архитектурни паметници в община Шумен	65
3.2.4. Религиозни обекти в община Шумен.....	66
3.2.5. Други антропогенни ресурси обект на туризъм.....	66

3.2.6. Нематериално културно наследство в община Шумен	68
4. Инфраструктура и обществени услуги	71
4.1. Транспортна инфраструктура	71
4.2. Телекомуникационна инфраструктура	75
4.3. Благоустройство	75
4.4. Здравно обслужване	77
4.5. Ред и сигурност.....	78
4.6. Финансови услуги	78
4.7. Търговски и битови услуги	78
5. Туристическа инфраструктура.....	79
5.1. Категоризирани места за настаняване, средства за подслон, заведения за хранене и развлечения	79
5.2. Спортно-развлекателни и допълнителни туристически услуги.....	81

СПИСЪК НА ТАБЛИЦИТЕ

ТАБЛИЦА 1. БРОЙ НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНИЯТА (ПО МЕСТОЖИВЕЕНЕ)	11
ТАБЛИЦА 2. КЛАСИФИКАЦИЯ НА СЕЛАТА В ОБЩИНА ШУМЕН, СПОРЕД БРОЯ НА ЖИТЕЛИТЕ	12
ТАБЛИЦА 3. СТРУКТУРА НА ИЗМЕНЕНИЕ НА БРОЯ НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНИЯТА	15
ТАБЛИЦА 4. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО ПО ВИСОЧИННИ ПОЯСИ СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНЕТО ОТ 2011Г.	16
ТАБЛИЦА 5. ГЕОГРАФСКА ГЪСТОТА НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНИЯТА	18
ТАБЛИЦА 6. СЕЛИЩНА МРЕЖА И СТЕПЕН НА УРБАНИЗАЦИЯ В ОБЩИНА ШУМЕН ПРЕЗ 2011 Г.	20
ТАБЛИЦА 7. СТРУКТУРА НА ТЕРИТОРИЯТА В ОБЩИНА ШУМЕН ПРЕЗ 2011 Г.	21
ТАБЛИЦА 8. ПОЛОВА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНЕТО ПРЕЗ 1992 Г.	22
ТАБЛИЦА 9. ПОЛОВА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНЕТО ПРЕЗ 2001 Г.	23
ТАБЛИЦА 10. ПОЛОВА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНЕТО ПРЕЗ 2011 Г.	24
ТАБЛИЦА 11. ВЪЗПРОИЗВОДСТВЕНИ ВЪЗРАСТОВИ ГРУПИ И ТИПОВЕ ВЪЗРАСТОВА СТРУКТУРА (ПО МЕТОДИКАТА НА ЗУНДБЕРГ) НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНИЯТА	27
ТАБЛИЦА 12. ВЪЗРАСТОВА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНЕТО ПРЕЗ 1992Г.	29
ТАБЛИЦА 13. ВЪЗРАСТОВА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНЕТО ПРЕЗ 2001 Г.	30
ТАБЛИЦА 14. ВЪЗРАСТОВА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНЕТО ПРЕЗ 2011 Г.	31
ТАБЛИЦА 15. РАБОТНА СИЛА, КОЕФИЦИЕНТИ НА ЗАЕТОСТ И БЕЗРАБОТИЦА СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНИЯТА В ОБЩИНА ШУМЕН	36
ТАБЛИЦА 16. ЗАЕТИ ЛИЦА ПО ИКОНОМИЧЕСКИ СЕКТОРИ В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНИЯТА	38
ТАБЛИЦА 17. ПОЛОВА СТРУКТУРА НА ЗАЕТИТЕ ЛИЦА ПО ИКОНОМИЧЕСКИ СЕКТОРИ В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНИЯТА (В%)	40
ТАБЛИЦА 18. РАБОТНА СИЛА, ЗАЕТОСТ И БЕЗРАБОТИЦА ПО МЕСТОЖИВЕЕНЕ В ОБЩИНА ШУМЕН СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНИЯТА	43
ТАБЛИЦА 19. РЕГИСТРИРАНИ БЕЗРАБОТНИ ЛИЦА В БЮРОТО ПО ТРУДА ЗА ПЕРИОДА 2001 – 2014 Г.	46
ТАБЛИЦА 20. БАЛОВА ОЦЕНКА НА ТУРИСТИЧЕСКИЯ ПОТЕНЦИАЛ НА ЗАЩИТЕНИТЕ ТЕРИТОРИИ В ОБЩИНА ШУМЕН (ПО ЛЕВКОВ И ШОПОВА, 2016)	57
ТАБЛИЦА 21. ГЪСТОТА НА ПЪТНАТА МРЕЖА В ОБЩИНА ШУМЕН КЪМ 31. 12. 2011 Г. (КМ/КМ ²)	72
ТАБЛИЦА 22. ЗДРАВНИ ЗАВЕДЕНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ОБЩИНА ШУМЕН ЗА ПЕРИОДА 2014 – 2017 Г. (В БР.)	77
ТАБЛИЦА 23. МЕСТА ЗА НАСТАНЯВАНЕ В ОБЩИНА ШУМЕН 2014 – 2017 Г.	79

ТАБЛИЦА 24. КАТЕГОРИЙНА СТРУКТУРА НА МЕСТАТА ЗА НАСТАНЯВАНЕ В
ОБЩИНА ШУМЕН 2014 – 2017 Г. 79

ТАБЛИЦА 25. КАТЕГОРИЗИРАНИ МЕСТАТА ЗА НАСТАНЯВАНЕ ОТ КМЕТА НА
ОБЩИНА ШУМЕН 2017 Г. 80

ВЪВЕДЕНИЕ

Туризмът отдавна се е превърнал в икономически и социален феномен в ежедневието на милиони хора. Той обхваща не само тяхното свободно движение, но е и важна форма за оползотворяване на свободното време и основно средство за културни, икономически и политически контакти между тях. Нарастващото значение на туристическата дейност за хората поражда редица предизвикателства пред съвременното общество. Най-важното от тях е постигането на устойчиво развитие на туризма на международно, национално, регионално и местно равнище. Целта е чрез него да се задоволяват интересите и потребностите на туристите, да се повишава благосъстоянието на местното население, като същевременно се съхраняват природните и антропогенните ресурси за бъдещите поколения.

Туризмът се утвърди като приоритетен отрасъл в икономиката на България и в Шуменския регион. Общият принос на Пътувания и туризъм за БВП на България е 11 388,7 млн. лв. (6 591,7 млн. щ.д.), което е над 12% от БВП през 2017 г.¹

Община Шумен заема уникално място на исторически кръстопът. Много племена и народи минават оттук и оставят своята материална и духовна култура като трайна следа. Най-ранното поселение в Шуменско е от епохата на неолита (втората половина на VI хил. пр. Хр.) и се намира близо до днешното с. Ловец. Материалите, открити в могилата Коджадермен край Шумен, притежават характерните белези на една от най-богатите археологически култури в югоизточна Европа от V хил. пр. Хр., влязла в българската и в световната историческа наука с името „Култура Коджадермен”. От бронзовата епоха (III хил. пр. Хр. – XII в. пр. Хр.) в Шуменско са проучени селищата и надгробните могили при Мадара, Царев брод и др.

Учени от световна величина признават, че в Шумен и прилежащия му район са съсредоточени останки от богата духовна и материална тракийска култура. Проучените десетки селища и крепости, стотиците надгробни могили дават уникални находки. На територията на шуменския регион са регистрирани над 600 надгробни могили, издигнати през различни исторически времена. Някои от тях достигат до 21 m височина и диаметър от 80 до 120 m.

Тук се намират и най-значимите паметници, свързани с образуването на Дунавска България, създаването на българската народност, култура и книжнина. Тук са първите столици Плиска и Преслав, култовият център Мадара, аулът на хан Омуртаг и Шуменската крепост.

През Ранното средновековие укреплението отново добива своите стратегически функции, докато през XII – XIV в. се превръща в един от най-важните градски центрове с функции, близки до тези на столица. Силно развити били занаятите и търговията, а откритите старобългарски надписи доказват, че градът е бил и важно културно средище.

През 1388 г. Шумен е завладян от Али паша и тук е настанен малък турски гарнизон.

¹ <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/bulgaria2018.pdf>
(30.06.2018)

В епохата на Възраждането градът е известен с оживените си чаршии, с многобройните си занаятчийски и търговски дюкяни, с над двадесет еснафски сдружения и градско самоуправление. Продукция на шуменските занаятчии е предлагана по всички големи панаири и тържища в Турската империя и извън нея.

През 1850 г. в Шумен е създаден първият български оркестър за „европейска“ музика, а малко след това и първият ученически хор и оркестър. Шуменци са авторите на първата оригинална българска драма (Д. Войников „Стоян войвода“) и на първата българска повест (В. Друмев „Нещастна фамилия“). През 1856 г. е поставена комедията на Сава Доброплодни „Михал“, която историците на българския театър все още смятат за негово начало. През 1856 г. е открито едно от първите читалища – „Архангел Михаил“).

След Освобождението градът запазва място сред важните административни, стопански, културни и военни центрове на България. Въвежда се фабрично производство, през 1882 г. тук е основана първата в България пивоварна фабрика – „Шуменско пиво“. И днес Шумен е сред лидерите на пазара на кехлибарената напитка. Развиват се кожухарската, мебелната и химическата промишленост. Градът е сред създателите и новаторите на педагогическото образование. През 1914 г. е сформиран първият в страната оперетен театър.

От средата на XX век градът остава важен административен център – областен и общински, както е и до днес².

В икономическия профил на община Шумен туризмът е един от приоритетни отрасли. Тук е изградена 4,7% от настанителната база на Североизточния регион за планиране и 48,5% от тази в област Шумен, в която се реализират съответно 0,8 % от общия брой нощувки в региона и 68,6% в областта. Ежегодно приходите от нощувки са 2 000 560 лв., което формира 0,5 % от туристическите нощувки в региона и 70,9% в област Шумен. Въпреки че общината е позната и утвърдена туристическа дестинация, развитието трябва да продължи в синхрон със съвременните изисквания на туристите и предизвикателствата, пред които се изправя общината в икономическо отношение.

Настоящата програма за развитие на туризма в община Шумен обхваща периода 2018 – 2021 г. Тя систематизира визията, мисията, целите, приоритетите, мерките и координация на всички заинтересовани страни с цел ефективно усвояване на туристическия потенциал на общината.

Основната цел на Програмата за развитието на туризма в община Шумен до 2021 г. е повишаване на конкурентоспособността на туристическия отрасъл чрез ефективно използване на наличните природни, антропогенни и човешки ресурси в съответствие с принципите за устойчиво развитие на туризма.

Програмата за развитие на туризма в община Шумен за периода 2018-2021 г. включва следните раздели:

- Аналитичен, в който е представен анализ на развитието на туризма в община Шумен, на чиято основа се прави оценка на населението и селищата, туристическите ресурси, инфраструктурата, действията на

² <http://www.shumen.bg/за-общината/> (5.07.2018)

заинтересованите страни от туризма в общината. Посредством квантифициран SWOT-анализ се обобщават силните и слабите страни, заплахите и възможностите за развитие на туризма в община Шумен.

- Програмен, който включва формулиране на стратегията, приоритетите, мерките за устойчиво развитие на туризма в община Шумен. В този раздел са разработени конкретни финансово обвързани действия за развитие на туризма в дестинация Шумен.

Действията на общината и инвестиционните проекти в сферата на туризма трябва да спомогнат за благоприятни тенденции в сферата на туризма и създаване на нови работни места. Постигането на благоприятно за общината развитие може да се осъществи като се използват два основни подхода:

- Ресурсен подход – максимално използване на местните туристически ресурси и потенциалните възможности и на наличната техническа, социална, здравна инфраструктура и материално-техническа база в туризма.
- Инвестиционен подход – държавните институции, местните власти, частните предприемачи и неправителствените организации да играят съществена роля в предлагането, разработването и осъществяването на местни и чуждестранни инвестиции и за привличане на финансови средства за осъществяване на инвестиционни проекти за успешно развитие на туризма.

При изготвянето на програмата са използвани следните информационни източници и документи:

- ЗТ /Закон за туризма/ и Приетите промени в Закона, влезли в сила от 04.05.2018;
- Икономическата стратегия на ЕС „Европа-2020“;
- Националната стратегия за развитие 2012-2022;
- Национална програма за развитие „България 2020“;
- Концепция за туристическото райониране на България;
- Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в РБ 2014-2030, актуализирана на 02.02.2018 г. с решение № 65 на МС;
- Стратегически план за развитието на културния туризъм в България;
- Регионален план за развитие на Североизточен район за периода 2014–2020 г.;
- Стратегия за развитие на туризма в област Шумен до 2020 г.;
- Общински план за развитие до 2020 г.

В изготвения SWOT-анализ участва работна група от представители на всички заинтересовани страни за предварително обсъждане, консолидиране, синтезиране на резултатите и фасилитатори, които групират и обобщават резултатите, изготвят предварителния проект за SWOT-анализ и го изпращат на участниците за допълнителен коментар. След осъществяване на допълнителни проучвания и обсъждане се финализира крайния резултат – основната матрица на SWOT-анализа.

След това се прилага квантифициран SWOT-анализ, при който се дава количествена оценка на установените силни и слаби страни, възможности и заплахи или те се ранжират по значение. За целта е използван методът на балните оценки, като на всяка позиция в четирите полета на матрицата се поставя бал от 10 (максимален) до 0 (минимален). Правилото е, че оценката на фактора е толкова по-голяма, колкото влиянието му е по-силно.

За да се осигури по-голяма надеждност и да се избегне субективността при оценяване на отделните фактори е проведена анонимна анкета на 20 души свързани с туризма в община Шумен. След сумиране на балните оценки за силните и слабите страни, възможностите и заплахите, се извежда средноаритметичната им оценка. Това се прави, за да се избегне ефектът от различния брой фактори в квадрантите.

I. АНАЛИЗ НА РЕСУРСНИЯ ПОТЕНЦИАЛ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ОБЩИНА ШУМЕН

1. Географско положение

Географското положение е тясно свързано и влияе върху туристическите ресурси. То не е природен компонент, но до голяма степен обуславя особеностите на природогеографския комплекс. От природните туристически ресурси най-голямо е влиянието му върху климата, водите, растителния и животински свят. Географското положение е свързано и с антропогенните туристически ресурси по отношение на тяхната транспортна обезпеченост.

Община Шумен заема площ от 652,3 km² (0,6% от територията на страната), и включва общинския център – гр. Шумен и 26 съставни селища: Белокопитово, Благово, Васил Друмев, Велино, Ветрище, Вехтово, Градище, Дибич, Друмево, Ивански, Илия Блъсково, Кладенец, Коньовец, Костена река, Лозево, Мадара, Мараш, Новосел, Овчарово, Панайот Волово, Радко Димитриево, Салманово, Средня, Струино, Царев брод, Черенча.

Разглежданата територия, включваща община Шумен, е разположена в централната част на Североизточна България и е част от Североизточен район за планиране от ниво NUTS-2 (Обща класификация на териториалните единици в официалните статистики в страните-членки на ЕС), а в административно-териториално отношение попада в границите на Шуменска област.

На север община Шумен граничи с общините Хитрино и Н. Пазар (от административна гледна точка са част от Шуменска област), на изток с общините Каспичан (част от Шуменска област) и Провадия (попадаща в обхвата на Варненска област), на юг с общините Смядово и В. Преслав (част от Шуменска област) и на запад с община Търговище.

Територията на общината се откроява с благоприятно географско положение, което предопределя преминаването през нея на важни транспортни магистрали. Сухоземната отсечка между р. Дунав и Черно море осъществява бърза връзка (чрез пристанище Русе) между речната транспортната магистрала „Рейн – Майн – Дунав“, която се явява Европейски транспортен коридор №7 и Европейски транспортен коридор №8 (чрез пристанище Варна), който е връзката между черноморските държави, Адриатическо море, Русия и страните от Централна Азия. Безспорно тази магистрална връзка Русе – Шумен – Варна, преминавайки през територията на общината я интегрира в международните транспортни и туристически потоци и предоставя възможности за социално-икономическото ѝ развитие.

През нея преминава трасето на автомагистрала „Хемус“, свързваща София с Варна и важните ж.п. линии София – Горна Оряховица – Шумен – Каспичан – Варна и Бургас – Карнобат – Шумен – Варна. Общинският център – Шумен отстои на 90 km от морското пристанище Варна, на 126 km от Бургас и на 112 km средно от двете дунавски пристанища Русе и Силистра.

Така община Шумен се е формирала, като важна транзитна територия, която осъществява транспортни и икономически връзки в рамките на Североизточния район за планиране, Северния централен район за планиране и с Черноморието, като цяло. Спецификата на географското положение, в съчетание с равнинно-хълмистия релеф на Дунавската равнина, формира добра предпоставка за транспортно-комуникационното ѝ развитие и обуславя нейната важна роля в регионален и национален мащаб.

С оглед на нуждата от динамизиране на развитието на изследваната територия през следващите години е необходимо основните елементи на пътната мрежа да се усъвършенстват, модернизират и обновят, особено по отношение свързаността на непосредствения хинтерланд на гр. Шумен с останалите населени места в общината.

Географското положение, разбрано като пространство, върху което са разположени стопански свързани територии, има определено значение за по-нататъшното икономическо развитие на община Шумен.

2. Население и селища

Оценката на динамиката на населението в община Шумен е многоаспектна и произтича от икономическата и демографска ситуация в страната. Промяната на броя на населението през определен период зависи от съвкупното влияние на естествения и механичен прираст. То определя темповете на нарастване и измененията в структурите на населението. Социално-икономическото развитие и наличие на стабилна политическа система са главни фактори, влияещи върху динамиката на населението.

2.1. Тенденции в динамиката на броя на населението

Броят на населението се установява в резултат от преброяванията. Той се променя непрекъснато във времето и състоянието в определен момент, заедно с посоката и динамиката на промяната за предшестващия период, са най-синтезирана и важна геодемографска характеристика.

За първи път в стогодишната история на преброяванията броят на населението в община Шумен през 1992 г. намалява рязко. Най-силно влияние върху този процес оказва механичното движение на населението с външномиграционните процеси към Турция през 1989 г., а след 1989 г. и към Западна Европа. Според преброяванията от 1992 г., 2001 г. и 2011 г. динамиката на броя на населението е отразена в таблица 1.

Таблица 1

Брой на населението в община Шумен според преброяванията (по местоживеене)

Населено място	Години на преброяване		
	1992 г.	2001 г.	2011 г.
	Общо	Общо	Общо
Община Шумен	110170	104456	93649
с. Белокопитово	211	209	145
с. Благово	124	115	99
с. Васил Друмев	330	284	254
с. Велино	465	400	323
с. Ветрище	301	223	195
с. Вехтово	696	690	555
с. Градище	992	898	626
с. Дибич	1176	1072	1019
с. Друмево	1269	1059	940
с. Ивански	1707	1648	1543
с. Илия Блъсково	378	436	374
с. Кладенец	218	154	111
с. Коньовец	552	490	353
с. Костена река	71	72	49
с. Лозево	337	348	332
с. Мадара	1519	1367	1158
с. Мараш	585	599	492
с. Новосел	879	654	517
с. Овчарово	227	176	149
с. П. Волово	392	324	282
с. Р. Димитриево	365	372	285

с. Салманово	1014	931	750
с. Средня	514	414	314
с. Струино	380	370	328
с. Царев брод	1581	1522	1271
с. Черенча	497	415	330
гр. Шумен	93390	89214	80855
Общо в градовете	93390	89214	80855
Общо в селата	16780	15242	12794

Източник: НСИ

За периода 1992 – 2011 г. се наблюдава намаляване на населението, като през 2001 г. то намалява с 5 714 д. (5,2%). Още по-рязко намалява броя на населението през 2011 г. – с 10 807 д. (10,3%).

Тенденцията на намаляване на броя на населението се наблюдава, както при гр. Шумен, така и при селата. Главната особеност в развитието на населението в общината е намаляването на неговия брой и влошаване на параметрите на демографската ситуация, свързани със застаряването на населението и промените в репродуктивното му поведение.

Населените места в община Шумен могат да се класифицират по броя на жителите им, според Наредба №7 за правила и нормативи за устройство на отделните видове територии и устройствени зони (2003). Както градовете, така и селата попадат в три групи: средни, малки, много малки градове и средни малки и много малки села. На характеризирания територията липсват както много големи и големи градове, така и много големи и големи села.

При гр. Шумен през периода 1992 – 2001 г. се наблюдава тенденция на намаляване на броя на населението с 4,5% докато през периода 2001 – 2011 г. намаляването на броя на населението е по-драстично – с 9,4%. Независимо от негативните тенденции в развитието на броя на населението за периода 1992 – 2011 г., гр. Шумен запазва категорията си според съществуващия брой на населението в него и се отнася към средните градове (от 30 хил. до 100 хил. ж.). През разглеждания период, ходът на динамиката на броя на населението в 26-те села в общината не е идентичен. При преброяването през 1992 г. преобладава категорията на малките села – 15 бр. (от 250 до 1000 ж.), или 57,7%, а средните села (от 1000 до 2 хил. ж.) са 6 бр. и много малките села (до 250 ж.) съответно – 5 бр. (Табл. 2).

Таблица 2

Класификация на селата в община Шумен, според броя на жителите

Преброяване	Категория села		
	средни (от 1000 до 2 хил. ж.)	малки (от 250 до 1000 ж.)	много малки (до 250 ж.)

1992 г.	1. Дибич 2. Друмево 3. Ивански 4. Мадара 5. Салманово 6. Царев брод	1. Васил Друмев 2. Велино 3. Ветрище 4. Вехтово 5. Градище 6. Илия Блъсково 7. Коньовец 8. Лозево 9. Мараш 10. Новосел 11. Панайот Волово 12. Радко Димитриево 13. Средня 14. Струино 15. Черенча	1. Белокопитово 2. Благово 3. Кладенец 4. Костена река 5. Овчарово
2001 г.	1. Дибич 2. Друмево 3. Ивански 4. Мадара 5. Царев брод	1. Васил Друмев 2. Велино 3. Вехтово 4. Градище 5. Илия Блъсково 6. Коньовец 7. Лозево 8. Мараш 9. Новосел 10. Панайот Волово 11. Радко Димитриево 12. Салманово 13. Средня 14. Струино 15. Черенча	1. Белокопитово 2. Благово 3. Ветрище 4. Кладенец 5. Костена река 6. Овчарово
2011 г.	1. Дибич 2. Ивански 3. Мадара 4. Царев брод	1. Васил Друмев 2. Велино 3. Вехтово 4. Градище 5. Друмево 6. Илия Блъсково 7. Коньовец 8. Лозево 9. Мараш 10. Новосел 11. Панайот Волово 12. Радко Димитриево 13. Салманово 14. Средня 15. Струино 16. Черенча	1. Белокопитово 2. Благово 3. Ветрище 4. Кладенец 5. Костена река 6. Овчарово

Източник: авторска разработка

При следващото преброяване през 2001 г. броят на малките села остава непроменен, намалява броят на средните села до 5, а се увеличава броят на много малките села – 6 бр. Тенденцията към намаляване броя на средните села до 4 (15,4%) се запазва и през 2011 г., като започва да се увеличава категорията на малките села до 16 бр. (61,5%). След последното преброяване селата с най-голям брой население са Ивански (1 543 ж.) и Царев брод (1 271 ж.), а най-малобройното е Костена река (49 ж.).

През периода 1992 – 2011 г. низходящата тенденция към намаляване броя на средните села и увеличаване броя на малките и много малките села се задълбочава и

може да се предположи, че в близко бъдеще населението в селата ще продължи да намалява. Още от 2001 г. Салманово от категорията на средните села попада в категорията на малките села, а от 2011 г. и Друмево. От категорията на малките села в категорията на много малките села от 2001 г. се включва Ветрище. При малките села тенденцията е също към намаляване на броя на населението. При много малките села демографската ситуация е регресивна. Възрастовата структура е силно влошена. Много малките села със застаряващо население бавно ще загиват. Негативната тенденция в селата може да се промени ако се вземат сериозни мерки за стимулиране на раждаемостта. Тя ще има нелеката задача да компенсира високата смъртност.

Специфичните особености в разпределението на населението в общината, неговото икономическо, социално и етнокултурно развитие, типа на селищната мрежа, бита на населението и др. се дължат на конкретните природно-географски и социално-икономически предпоставки и условия. За това измененията в броя на населението в териториален разрез протичат с различен интензитет.

След 1992 г. в резултат на емиграцията и отрицателния естествен прираст намалението на броя на населението в населените места е повсеместно. Относително най-малко е намалението на населението (под 10%) в общинския център Шумен, което се обяснява с факта, че той се развива по-стабилно в съвременната икономическа реалност и в резултат на това привлича и задържа население. От друга страна, поради относително по-слабото застаряване, отрицателният естествен прираст не е много голям. Към тази група (под 10%) попадат села, част от които гравитират към Шумен (Белокопитово, Царев брод, Мадара, Дибич). В някои населени места намалението на населението е от 10 до 20%. Те са разположени в периферните части и са отдалечени от урбанистичната ос Шумен – Н. Пазар – Каспичан – В. Преслав. Това са селата Велино, Друмево, Черенча, Средня, П. Волово и Коньовец. При повечето от тях намалението се формира от високите стойности на отрицателния естествен прираст, породен от силното застаряване на населението, а при Коньовец причина е отрицателният механичен прираст. И след 2001 г. продължава повсеместното намаляване на броя на населението. Неблагоприятна е тенденцията, че няма населени места при които да се наблюдава нарастване на населението. Групата на населените места (23 бр.), при които намалението на населението е в интервал 10 – 20% доказва, че демографската криза обхваща всички селища. Само в 4 населени места намалението на населението е под 10%. Освен гр. Шумен тук попадат и селата Дибич, Ивански, Лозево.

Според съществуващите тенденции се очаква общият брой на населението в община Шумен да продължи да намалява. Депопулацията ще се задълбочи под влияние на външната миграция и е задължително да се провежда целенасочена демографска политика, която да осигури достигане на стационарен тип възпроизводство на населението. Това може да се постигне при условие, че се повиши средната продължителност на живота и нарастне общата раждаемост. За целта е необходимо прилагането на интегративен план за възстановяване и развитие на населените места и провеждане на активна демографска и социална политика.

На национално равнище броят на населението се формира от естествения прираст и миграцията. В регионален аспект е много голямо значението и на

механичния прираст. Неговото влияние се определя от стопанско-географското положение, социално-икономическия и демографски потенциал и етно-културните особености на населението.

В община Шумен структурата на изменение на броя на населението протича с различна динамика и интензитет (Табл. 3).

Таблица 3

Структура на изменение на броя на населението в община Шумен според преброяванията

Община	Период	брой			относителен дял (в %)		тип на нарастване/намаляване
		нарастване	естествен прир.	мех. нарастване	естествен прир.	мех. нарастване	
Шумен	1992-2001г.	-5 714	-3 458	-2 256	60,5	39,5	VI
	2001-2011г.	-10 807	-4 046	-6 761	37,4	62,6	V

Източник: НСИ, авторски изчисления

За характеризиране структурата на нарастването/намаляването на населението в регионален аспект е приложена методика състояща се в диференциране на ръста в броя на населението на неговите две съставни части – естествен прираст и миграционно салдо, като стойностите на компонентите се изчисляват в промили към средно население за наблюдавания период. Схемата на прилагане на метода демонстрира 8 типа, отразяващи различните съчетания между естествения и механичния прираст в тяхната двупосочна изява. По този начин типовете на нарастване на населението са I, II, III и VIII, а типовете на намаление на населението се формират от IV, V, VI и VII.

През периода 1992 – 2001 г. се наблюдава VI тип – отрицателен естествен прираст, който превишава отрицателния механичен. В териториален план преобладават населените места, при които населението намалява, като най-широко са разпространени VII тип (преобладаващ отрицателен естествен над положителен механичен прираст), и VI тип. Съотношението между естествен прираст и механично нарастване при формиране изменението на броя на населението при VII тип е силно изразено в П. Волово (87:13), Мадара (84,5:15,5), Благово (80:20), и Овчарово (75,8:24,2), а при VI тип – в Градище (98,9:1,1) и Средня (79:21) Останалите типове са по-слабо представени, като при гр. Шумен се наблюдава V тип (преобладаващ отрицателен механичен над отрицателен естествен прираст).

През периода 2001 – 2011 г. в цялата община не се наблюдават I, II, III и VIII тип нарастване на населението, което доказва че във всички населени места населението намалява. Това е в резултат на раждаемостта, която през последните десетилетия варира в много ниски стойности, които предопределят стеснен тип възпроизводство. Ниската раждаемост и високата смъртност, наред с увеличената емиграция, са едни от основните причини за намаляването на населението в цялата община и преминаването от VI тип (1992 – 2001 г.) в V тип, който се формира от преобладаващ отрицателен механичен (62,6%) над отрицателен естествен прираст (37,4%).

В петия тип попада общинския център. Той е характерен и за селища, където преобладава турската етническа група, като Градище и Друмево. Тази концентрация е

резултат от значителната емиграция на турското население. Преобладаването на отрицателния механичен над отрицателния естествен прираст се дължи на отслабения демографски потенциал в резултат на икономическото реструктуриране, на ограничения социално-икономически потенциал, в резултат на което тези населени места дават и голям брой емигранти.

Съотношението между естествен прираст и механично нарастване при формиране изменението на броя на населението при VI тип е най-силно изразено в Белокопитово (95,3:4,7), Средня (93:7), Благово (87,5:12,5) и Ил. Блъсково (80,6:19,4).

При седмият тип механичното нарастване не може да компенсира отрицателния естествен прираст. Селата В. Друмево, Велико, Дибич, Ивански, Овчарово, П. Волово, Струино запазват VII тип на намаление на населението.

Четвъртият тип е представен от едно населено място – с. Коньовец, при който отрицателният механичен прираст преобладава над положителния естествен прираст. За него, е характерен по-висок относителен дял на ромско и турско население, и въпреки изселванията се поддържа положителен естествен прираст.

Териториалните проблеми при формирането на населението в община Шумен са следните:

- В структурно отношение населението се развива неблагоприятно, всички населени места намаляват населението си.
- На изследваната територия няма населени места, които след 2001 г. да формират броя на населението си от типове на нарастване.
- Депопулацията обхваща цялата община за сметка на високите стойности на отрицателния естествен и механичен прираст.
- Необходимо е провеждане на целенасочена демографска политика, на регионално ниво, насочена към реструктуриране на миграциите, което да доведе до промяна в съотношенията между типовете на формиране изменението на броя на населението.

2.2. Териториално разпределение и гъстота на населението

Промяната в броя на населението е неразривно свързана с изменения в териториалното му разпределение. Различната степен на населеност на всяка една територия се определя от взаимодействието на историческите, социално-икономическите и природните фактори. В миналото природните условия са били водещ фактор за териториалното разпределение на населението. С развитието на производителните сили нараства влиянието на други фактори – демографски, стопански, политически и т.н., които са омекотили въздействието на природните. В крайна сметка комплексното влияние на всички фактори определя концентрацията на населението в едни и отсъствието му в други територии.

Пряката зависимост между природните условия и разселването на населението в община Шумен се доказва при разпределението на населението по височинни пояси (Табл. 4).

Таблица 4

Разпределение на населението по височинни пояси според преброяването от 2011г.

Височинен пояс	Населени места	Население
----------------	----------------	-----------

	брой	в %	брой	в %
50 – 99 м	1	3,7	750	0,8
100 – 199 м	11	40,7	6123	6,5
200 – 299 м	15	55,6	86776	92,7
300 – 499 м	-	-	-	-
общо	27	100	93649	100

Източник: НСИ, авторски изчисления

В най-ниския по надморска височина пояс (50-99 m) в границите на общината попада само едно населено място – с. Салманово (3,7%) и в него живее едва 0,8% от населението. То е разположено в южната част по долината на р. Голяма Камчия. Следващият по надморска височина пояс (100-199 m) включва 12 населени места (40,7%), и в него живее 6,5% от населението на общината. Този ареал заема основно южната част, която се пресича от долината на р. Голяма Камчия и притока ѝ Врана. Тук са разположени близо половината от селата от община Шумен: Благово, В. Друмев, Ветрище, Вехтово, Дибич, Ивански, Ил. Блъсково, Мадара, Маращ, Овчарово и Р. Димитриево. Общо в двата височинни пояса, които оформят низинния характер на релефа, живее 7,3% от населението.

Във височинния пояс от 200 до 299 m попадат 15 населени места (55,6%), и в него живее 92,7% от населението. Високият относителен дял се обяснява с факта, че тук се намира най-голямото населено място – Шумен. Останалите селища оформят ареали в западната (Черенча, Средня, Новосел, Градище, Лозево), северната (Струино, Белокопитово, П. Волово, Коньовец, Царев брод, Велино) и югоизточната (Друмево, Кладенец, Костена река) част. Между Шуменското и Провадийско – Рояжското плато е разположено Шуменското поле, широко отворено на североизток и юг. Релефът е равнинно-хълмист. В най-високия пояс (300-499 m) в границите на общината не попада нито едно населено място.

Наблюдава се тенденцията, че с нарастване на надморската височина от 50-99 m до 200-299 m, броят на населените места и населението в тях се увеличава. Това са територии, които попадат в низинния и равнинно-хълмист характер на релефа и са най-подходящи за стопанско усвояване, където се е концентрирало населението и неговата социално-икономическа дейност. В своето социално-икономическо и демографско развитие предимства спрямо останалите населени места имат тези с по-благоприятно географско положение.

От направения анализ се вижда, че влиянието на надморската височина върху разпределението на населението по височинни пояси се извява посредством производството и бита на населението и може да се регулира чрез структурни изменения в стопанската дейност.

В резултат от миграционните процеси, ниската раждаемост и повишената смъртност след 1992 г., продължават промените в териториалното разпределение на населението. Задълбочаващите се различия между условията на работа и живот в гр. Шумен и селата са индикатор за протичащите в момента процеси в териториалното преразпределение на населението в границите на общината. Сериозен проблем за

социално-икономическото развитие ще създава процесът на обезлюдяване на селата, който протича най-силно в периферните части. Там населените места са малки и много малки, депопулацията започва най-рано и е най-ярко изразена.

За характеризиране на степента на усвоеност на територията се използват показателите за гъстота на населението, които отразяват отношението между населението и територията, като място за обитаване, производство и източник на природни материални ресурси за обществото.

Промените в броя на населението за периода 1992 – 2011 г. са придружени с изменения на неговата гъстота. Така от 168,9 д/км² в 1992 г. географската гъстота спада на 160,1 д/км² през 2001 г. и намалява на 143,6 д/км² през 2011 г. (Табл. 5).

Таблица 5

Географска гъстота на населението в община Шумен според преброяванията

Община	Година на преброяване		
	1992	2001	2011
	д/км ²	д/км ²	д/км ²
Шумен	168,9	160,1	143,6

Източник: НСИ

Сравнена с гъстотата на населението на България (66,3 д/км² през 2011 г.), тя е два пъти по-висока и почти три пъти по-висока от гъстотата на населението на област Шумен (53,3 д/км² през 2011 г.).

Географската гъстота в рамките на общината варира значително, като през 2011 г. тя е най-висока в гр. Шумен – 592,8 д/км², а в останалите населени места варира в стойности от 52,2 д/км² за с. Мадара до 4,2 д/км² за с. Костена река. Гъсто заселените в миналото равнинни части днес са с много по-малка гъстота. За сметка на тях до 1992 г. се увеличава географската гъстота на населението в гр. Шумен.

Тъй като географското положение и природо-географските условия не са се променили през периода, то промяната в социално-икономическите условия е причина за отрицателния естествен и механичен прираст от 1992 г. до сега, и от тук – намалява броя на населението в общината, съответно спада и географската му гъстота.

При групирането на населените места по стойностите на географската им гъстота през 2011 г. се наблюдават вътрешно териториални различия. Откроява се гр. Шумен с гъстота на населението, която е около 4 пъти повече от гъстотата на населението в цялата община. Най-многобройна е групата от селища (13 бр.), които имат географска гъстота между 20 и 50 д/км². Те съставляват 48,1% от всички населени места. Следва групата от селища (9 бр.), при които географската гъстота е между 10 и 20 д/км² и съставляват 33,3% от населените места. С най-ниски стойности на показателя – под 10 д/км² попадат 3 селища – Костена река, Благово и Овчарово (11,1% от населените места), които се включват в категорията на много малките села.

Различните села в зоната на гравитация имат и различна географска гъстота. От категорията на средните според броя на жителите си села с най-висока стойност е Мадара – 52,2 д/км². Всички останали имат географска гъстота между 20 и 50 д/км².

От изложеното до тук се открояват следните тенденции:

- Географската гъстота намалява с намаляване големината на броя на населението на населеното място.
- Намаляването на броя на населението в селищата за периода 1992 – 2011 г. води съответно да спадне и на географската гъстота.
- Географската гъстота намалява с увеличаване на надморската височина, но тази закономерност се нарушава в пояса 200 – 299 m, защото тук е разположено най-голямото населено място – гр. Шумен.
- В бъдеще географската гъстота на населението ще продължава да намалява.
- Поради застаряването на населението и обезлюдяването на част от селските територии ще нарастват регионалните различия в гъстотата на населението, особено между гъстотата на градското и на селското население.

2.3. Селищна мрежа и селищно развитие

Населението, което е не само субект на производството, но и потребител на материални и духовни блага е съсредоточено в селищата. Те като основа за съсредоточаване на обществената дейност, се формират в течение на историческото развитие на обществото. Наличието на постоянно население е генетически първичното условие за съществуването на всяко селище. Всички селищни проучвания разкриват съществуването на два основни типа селища – градски и селски. Те са нормативно регламентирани със Закона за административно-териториално устройство на Република България от 1995 г. Като социален и пространствен организъм селищата са основните структурни елементи на селищната мрежа.

Разположението на населените места върху територията и функционално-пространствените връзки между тях определят структурата на селищната мрежа. В обхвата на общината се включват 27 населени места от които 1 град и 26 села.

При общо население от 93 649 ж. (2011 г.), средната големина на едно населено място е 3468 ж., което е над средното за страната от 1382 ж. Обезпокоителен е фактът, че средната големина на едно селско населено място непрекъснато намалява и е 492 ж. (2011 г.), което е близко до средната стойност на страната – 402 ж. Следователно според броя на жителите, преобладаващи са малките села и то в долната граница на класификацията.

Центърът на общината – гр. Шумен се откроява сред останалите населени места по степента на развитост на селищните си функции. Интегриращите му възможности са основно по линия на административните и някои от социално-обслужващите му функции – образование, наука, култура, здравеопазване и социални дейности. В административно-териториално отношение градът е областен център.

Съвременна структура на селищната мрежа е формирана в резултат на продължително историческо развитие. Тя се благоприятства от географското положение и природните дадености на характеризирания територия. Равнинно-хълмистият и платовиден релеф е способствал за сравнително равномерното пространствено разпределение на селищата, а в радиус от 5 km от основните транспортни артерии в направление Варна – София и меридионалния път от Силистра

за Ямбол и границата с Турция са съсредоточени 42% от населените места. Териториалноустройствената практика у нас показва, че селищната мрежа се развива по протежение на линейни структури – магистрали, жп линии и в райони, отличаващи се с ресурсна осигуреност и благоприятни природно-географски и климатични условия за развитие на различни дейности и функции.

Селищната гъстота на селищата е 4,1 населени места/100 km² и е под средната стойност за страната (4,8 нас. места/100 km²). Тя е различна за отделните населени места и е в пряка зависимост от конкретните природно-географски условия (Табл. 6).

Таблица 6

Селищна мрежа и степен на урбанизация в община Шумен през 2011 г.

Териториална единица	Територия (km ²)	Население (бр.)	Населени места (бр.)			Селищна гъстота (нас. места/100 km ²)	Градско нас. (бр.)	Степен на урбанизация (в%)
			общо	градове	села			
Община Шумен	652,3	93649	27	1	26	4,1	80855	86,3

Източник: НСИ и Агенция по кадастър

Като пространствена структура селищната мрежа е балансирана върху цялата територия, като средното отстояние между населените места е до 5 km, но варира в значителни граници от 1 до 24 km. Това е сравнително добра предпоставка за функционирането на жизнена териториално-селищна среда. Като цяло селищната мрежа може да се определи като мозаечно-дисперсна. Поляритетът се дължи на демографски и функционални характеристики. По отношение на икономическите и на останалите обслужващи функции, влиянието на Шумен върху останалите 26 села е безспорно. Те са съсредоточени изключително в гр. Шумен, а икономическият облик на селата е селскостопански, с подчертан самозадоволяващ се производствен характер. Градът е разделен на 22 квартала (структурни части), като 19 са в компактния град, а 3 от тях – кв. „Дивдядово” (от 1971 г.), кв. „Макак” (1978 г.) и кв. „Мътница” (1978 г.) са периферни. В селата липсват възможности за трудова заетост, обезпечавача бъдещата жизнена кариера на младите хора. Община Шумен се нуждае от целево създаване на един или два допълващи центъра, като такива функции може да изпълняват селата Ивански, Мадара и Царев брод.

Характерно за развитието на урбанизационните процеси през втората половина на XX в. в община Шумен е, че те протичат доста интензивно до средата на 80-те години и по-забавено след това. През целия този период населението в селата прогресивно намалява за сметка на броя на населението в гр. Шумен. След преброяването от 1992 г. започва да намалява населението и на гр. Шумен. При преброяването от 2011 г. относителният дял на градското население в общината е 86,3%.

Степента на развитие на урбанизираните територии до голяма степен е в зависимост от наличието на значителни по размери градски територии, около които са съсредоточени основни производствени мощности и обслужваща инфраструктура.

Основното градско ядро е оформено от гр. Шумен, където е концентрирано 100% от градското население и урбанизираните територии съставляват 8,8% (Табл. 7).

Таблица 7

Структура на територията в община Шумен през 2011 г.

Териториална единица	Обща площ (в дка)	земенделски (в%)	горски (в%)	водни (в%)	за добив (в%)	за транспорт (в%)	урбанизиран (в%)
Община Шумен	652290	69,9	17,9	1,3	1,0	1,1	8,8

Източник: Национален център по кадастър

В Националната концепция за пространствено развитие на Република България за периода 2013 – 2025 г., приета от МС през 2012 г. гр. Шумен е определен като изявен урбанистичен център от трето йерархично ниво, като балансър на гр. Варна в Североизточния регион.

Анализът в развитието на селищната мрежа позволява да се направят следните оценки:

- характерна особеност на селищната мрежа е, че тя е развита по протежение на главни пътни и жп артерии в посока изток – запад и север – юг;
- пространствената конфигурация на селищната мрежа е формирана от осите на концентрация на население, стопански потенциал и елементите на техническата инфраструктура в централната част на общината;
- демографските и миграционни процеси през 60-те и 70-те години на ХХ в. в цялата страна доведоха до сериозни диспропорции в развитието и на селищната мрежа, изразяващи се в ускорено развитие на гр. Шумен, вследствие на концентрация в него на човешки, материални и финансови ресурси и деградация на повечето села в резултат на намаляване на населението им;
- в резултат на негативните демографски процеси, протичащи на територията, непрекъснато се увеличава броя на малките и много малките села за сметка на средните според броя на жителите си.

Затова бъдещото развитие на селищната мрежа трябва да осигурява относително равностойни селищни и екологични условия и икономическо развитие, което да се осъществява при оптимално използване на природните и демографски ресурси.

2.4. Демографски структури на населението

Съвременните демографски проблеми на населението в България са твърде многобройни и имат ясно изразен негативен характер. Неблагоприятните тенденции се проявяват още в края на 60-те години на ХХ в., но най-ярко се изразяват от началото на 90-те години на същото столетие. В резултат на това в България се формира демографска ситуация, която в началото на ХХІ в. има крайно неблагоприятни параметри, изразяващи се в протичащите негативни трансформации на социално-икономическото развитие, репродуктивното поведение, миграционните нагласи, ролята

на семейството и др. Това се отнася както за цялата страна, така и за територията на община Шумен.

Населението на всяка териториална единица се характеризира освен с количествени и с много качествени показатели. Съвкупността от качествените белези на населението определя структурата на населението.

Състоянието на отделните структури в определен момент е отражение на демографското и социално-икономическото развитие на дадена територия или населено място. Те предизвикват позитивни или негативни изменения върху естественото възпроизводство на населението, работната сила, социално-икономическото, културно и психологическо развитие.

2.4.1. Полова структура

Половата структура дава представа за съотношението между броя на мъжете и жените в отделните териториални единици. Тя има важно демографско, социално и икономическо значение, защото от половата структура зависи участието на хората в естественото възпроизводство, мястото в семейството, социалния им статус, общественото производство.

Половата структура на населението се формира под влияние на три основни фактори: съотношението между половете на новородените (биологична константа), половите различия при смъртността; половата диференциация в интензивността на миграциите. За характеризиране на половата структура на населението за периода от 1992 – 2011 г. (включващ последните три преброявания на населението на България) са използвани обобщаващи показатели като съотношение между мъжете и жените (в%) и брой жени на 1000 мъже (Табл. 8,9,10).

Налице е една плавна тенденция към нарастване относителния дял на жените от 51,5% през 1992 г. до 51,9% през 2011 г. за цялата община. Разликата при показателя брой жени на 1000 мъже за цялата анализирана територия непрекъснато нараства и от 61 жени в повече на 1000 мъже през 1992 г., тя е 79 през 2001 г. и 77 през 2011 г. Така през 2011 г. в цялата община жените са с 3479 повече от мъжете, докато през 1992 г. са били 3270.

През целия период от 1992 г. до 2011 г., както при градското (гр. Шумен), така и при селското население преобладават жените. Докато при преброяването от 1992 г. при градското население се падат 1070 жени на 1000 мъже, то при последното преброяване от 2011 г. съотношението е 1089 жени на 1000 мъже. Това е в резултат от застаряването на населението в гр. Шумен, по-високата средна продължителност на живота и териториалната мобилност на жените. При селското население през 1992 г. се падат 1014 жени на 1000 мъже, а през 2011 г. – 1003 жени на 1000 мъже.

Таблица 8

Полова структура на населението в община Шумен според преброяването през 1992 г.

Населено място	Мъже (в%)	Жени (в%)	Общо (в%)	Жени на 1000 мъже
Община Шумен	48,5	51,5	100	1061
с. Белокопитово	49,8	50,2	100	1010

с. Благово	54,0	46,0	100	851
с. Васил Друмев	50,0	50,0	100	1000
с. Велино	46,5	53,5	100	1153
с. Ветрище	47,5	52,5	100	1105
с. Вехтово	51,6	48,4	100	939
с. Градище	49,3	50,7	100	1029
с. Дибич	49,8	50,2	100	1007
с. Друмево	51,4	48,6	100	946
с. Ивански	47,6	52,4	100	1102
с. Илия Блъсково	51,6	48,4	100	938
с. Кладенец	48,2	51,8	100	1076
с. Коньовец	53,3	46,7	100	878
с. Костена река	53,5	46,5	100	868
с. Лозево	66,2	33,8	100	512
с. Мадара	49,0	51,0	100	1042
с. Мараш	50,3	49,7	100	990
с. Новосел	48,2	51,8	100	1073
с. Овчарово	52,0	48,0	100	924
с. П. Волово	48,2	51,8	100	1074
с. Р. Димитриево	51,2	48,8	100	952
с. Салманово	49,3	50,7	100	1028
с. Средня	46,7	53,3	100	1142
с. Струино	46,1	53,9	100	1171
с. Царев брод	48,1	51,9	100	1078
с. Черенча	50,3	49,7	100	988
гр. Шумен	48,3	51,7	100	1070
в градовете	48,3	51,7	100	1070
в селата	49,6	50,4	100	1014

Източник: НСИ, авторски изчисления

Таблица 9

Полова структура на населението в община Шумен според преброяването през 2001 г.

Населено място	Мъже (в%)	Жени (в%)	Общо (в%)	Жени на 1000 мъже
Община Шумен	48,1	51,9	100	1079
с.Белокопитово	48,8	51,2	100	1049
с. Благово	53,0	47,0	100	885
с. Васил Друмев	49,3	50,7	100	1029
с. Велино	49,5	50,5	100	1020
с. Ветрище	47,5	52,5	100	1104
с. Вехтово	48,4	51,6	100	1066
с. Градище	49,1	50,9	100	1036
с. Дибич	47,9	52,1	100	1090
с. Друмево	50,5	49,5	100	979
с. Ивански	47,4	52,6	100	1110
с. Илия Блъсково	51,1	48,9	100	955
с. Кладенец	49,4	50,6	100	1026
с. Коньовец	50,8	49,2	100	968
с. Костена река	45,8	54,2	100	1182

с. Лозево	62,1	37,9	100	611
с. Мадара	49,7	50,3	100	1013
с. Мараш	49,6	50,4	100	1017
с. Новосел	50,6	49,4	100	976
с. Овчарово	49,4	50,6	100	1023
с. П. Волово	48,1	51,9	100	1077
с. Р. Димитриево	50,3	49,7	100	989
с. Салманово	49,1	50,9	100	1037
с. Средня	47,6	52,4	100	1102
с. Струино	48,9	51,1	100	1044
с. Царев брод	48,2	51,8	100	1076
с. Черенча	48,7	51,3	100	1054
гр. Шумен	47,9	52,1	100	1087
в градовете	47,9	52,1	100	1087
в селата	49,3	50,7	100	1028

Източник: НСИ, авторски изчисления

Таблица 10

Полова структура на населението в община Шумен според преброяването през 2011 г.

Населено място	Мъже (в%)	Жени (в%)	Общо (в%)	Жени на 1000 мъже
Община Шумен	48,1	51,9	100	1077
с.Белокопитово	46,9	53,1	100	1132
с. Благово	52,5	47,5	100	904
с. Васил Друмев	50,8	49,2	100	969
с. Велино	46,1	53,9	100	1168
с. Ветрище	46,7	53,3	100	1143
с. Вехтово	49,4	50,6	100	1026
с. Градище	49,4	50,6	100	1026
с. Дибич	50,0	50,0	100	998
с. Друмево	50,1	49,9	100	996
с. Ивански	48,6	51,4	100	1057
с. Илия Блъсково	51,6	48,4	100	938
с. Кладенец	46,8	53,2	100	1135
с. Коньовец	53,0	47,0	100	888
с. Костена река	55,1	44,9	100	815
с. Лозево	65,1	34,9	100	537
с. Мадара	50,4	49,6	100	983
с. Мараш	48,6	51,4	100	1059
с. Новосел	53,2	46,8	100	880
с. Овчарово	50,3	49,7	100	987
с. П. Волово	50,4	49,6	100	986
с. Р. Димитриево	47,0	53,0	100	1127
с. Салманово	47,6	52,4	100	1101
с. Средня	47,5	52,5	100	1107
с. Струино	50,6	49,4	100	976
с. Царев брод	49,4	50,6	100	1024
с. Черенча	48,5	51,5	100	1063
гр. Шумен	47,9	52,1	100	1089

в градовете	47,9	52,1	100	1089
в селата	49,9	50,1	100	1003

Източник: НСИ, авторски изчисления

Териториалните различия в половата структура на населението отразяват особеностите в демографското и социално-икономическо развитие на населените места. Според преброяването през 1992 г. в 11 села (40,7% от всички селища) мъжете имат превес над жените, а при с. В. Друмев имаме абсолютно еднакво съотношение между тях. Причината за превеса на мъжете в тези села е много ниският относителен дял на изселените от силния пол. На фона на всички останали се открояват Лозево (512 жени на 1000 мъже), Благово (851 жени на 1000 мъже), Коньовец (878 жени на 1000 мъже) и Костена река (868 жени на 1000 мъже).

В 15 населени места (55,6% от всички селища) жените имат превес над мъжете. В гр. Шумен жените преобладават (1070 жени на 1000 мъже) като стойностите са над средните за цялата община. Особено висок превес над 1100 жени на 1000 мъже, показва женското население в селата Струино (1171 жени на 1000 мъже), Велино (1153 жени на 1000 мъже), Средня (1142 жени на 1000 мъже), Ветрище (1105 жени на 1000 мъже) и Ивански 1102 жени на 1000 мъже). При тях протича процес на нарастване на смъртността в резултат на изключително неблагоприятната възрастова структура, което води до висок отрицателен естествен прираст.

След преброяването през 2001 г. се отчита, че относителният дял на населените места (7 бр.), в които преобладават мъжете над жените намалява до 25,9%, и в групата под 950 жени на 1000 мъже попадат само селата Лозево (611 жени на 1000 мъже) и Благово (885 жени на 1000 мъже).

Вече в 20 населени места, жените имат превес над мъжете. При гр. Шумен (1087 жени на 1000 мъже) отново стойностите са над средните за цялата община. Най-висок превес над 1100 жени на 1000 мъже се наблюдава при селата Ивански (1110 жени на 1000 мъже), Ветрище (1104 жени на 1000 мъже) и Средня (1102 жени на 1000 мъже).

След преброяването от 2011 г. в 12 населени места (44,4% от всички селища) мъжете имат превес над жените. а при с. Дибич имаме еднакво съотношение между тях. Наблюдава се тенденция на увеличаване на техния брой до 6 в групата селища под 950 жени на 1000 мъже. Сред тях се открояват селата Лозево (537 жени на 1000 мъже), Костена река (815 жени на 1000 мъже), Коньовец (888 жени на 1000 мъже) и Новосел (880 жени на 1000 мъже).

В 14 населени места (51,9% от всички селища) жените имат превес над мъжете, от които най-висок превес имат жените във Велино (1168 жени на 1000 мъже), Ветрище (1143 жени на 1000 мъже), Кладенец (1135 жени на 1000 мъже) и Белокопитово (1132 жени на 1000 мъже). В гр. Шумен (1089 жени на 1000 мъже) стойностите са отново над средните за общината.

Анализът на динамиката на половата структура за периода 1992 – 2011 г. разкрива следните тенденции:

- В цялата община броят и относителният дял на жените преобладава над мъжете. Това се дължи на по-високата средна продължителност на живота сред жените, на прогресивно спадащата раждаемост и

намаляването на абсолютния брой на мъжкия пол при подрастващите поколения.

- Превесът на жените на 1000 мъже се запазва с тенденция към плавно увеличаване и повтаря ситуацията в страната. Като причина за дисбаланса на половете могат да се посочат понижената раждаемост, високата смъртност (особено при мъжете), миграциите в резултат на икономическата криза.
- Само 5 населени места не променят своето място в съответната групата. Това са с. Благово и с. Лозево – под 950 жени на 1000 мъже; с. Градище – от 1025 до 1050 жени на 1000 мъже; с. Ветрище и с. Средня, – над 1100 жени на 1000 мъже.
- Мъжете имат превес в 12 населени места и към тях се отнасят такива с по-благоприятни параметри на възрастовата структура, или имат висок относителен дял на турско и ромско население, и са по-слабо засегнати от демографската криза като с. Коньовец.
- Жените имат превес в 14 населени места. В бъдеще, ако тенденцията се запази, жените ще имат все по-голям превес над мъжете, а това ще наруши естественото възпроизводство на населението. Най-големи диспропорции (над 1100 жени на 1000 мъже) има в селата Велино, Ветрище, Белокопитово, Р. Димитриево, за което допринася формиралата се в тях много ниска раждаемост и висок (под -30‰) отрицателен естествен прираст. В някои населени места поради ниската степен на културно равнище и религиозно влияние, значителното преобладаване на жените се поддържа от по-ниската им мобилност спрямо мъжете.
- В общинския център жените преобладават над мъжете, но съществуват и по-големи възможности за трудова и брачна реализация на женското население.
- Половата структура на населението в общината в резултат на застаряването на населението и емиграцията ще доведе до увеличаване на диспропорцията между двата пола, а от там до нарушаване на нормалното възпроизводство на населението.
- Особеностите на половата структура на населението трябва да се отчитат с оглед стабилизирането ѝ в отделните населени места за преодоляване процесите на изселванията. Необходимо е прилагането на целенасочени и системни мерки, насочени към конкретни етнически групи и създаване на значително по-добри условия за живот в селата.

2.4.2. Възрастова структура

Възрастовата структура на населението е важна демографска характеристика, която оказва силно влияние, както върху възпроизводството на населението, така и върху социално-икономическото развитие на териториалните единици. Възрастта на хората е една от основните линии на човешкия живот и от нея се определят възможностите за сключване на брак, за раждането и отглеждането на деца, за труд, мястото и социалната роля на всеки човек в обществото. Възрастовата структура се

формира в продължителен период от време и отразява измененията в динамиката на раждаемостта и смъртността и особеностите на миграциите.

За целите на анализа се използва групиране на населението по демографски поколения и групиране на населението според неговите трудови възможности.

Прилагането на групировката на населението според възпроизводствените му възможности се основава на факта, че животът на човека преминава следните основни фази: детска (предфертилна), родителска (фертилна) и прародителска (следфертилна). В цифрово изражение населението се разделя на три възпроизводствени възрастови групи: поколение на децата (0 до 14 г.), поколение на родителите (15-49 г.) и поколение на прародителите (над 50 г.).

Съвременната възрастова структура на населението в община Шумен според възпроизводствените му възможности съществено се различава от тази през 70-те години на XX в (Табл. 11).

Таблица 11

Възпроизводствени възрастови групи и типове възрастова структура (по методиката на Зундберг) на населението в община Шумен според преброяванията

Община	Преброяване	0 – 14 г.		15 – 49 г.		50+ г.		Общо	
		брой	в%	брой	в%	брой	в%	брой	в%
Шумен	1992 г.	21819	19,8	56956	51,7	31395	28,5	110170	100
	2001 г.	16525	15,8	54618	52,3	33313	31,9	104456	100
	2011 г.	11982	12,8	54051	57,7	27616	29,5	93649	100
Прогресивен тип		-	40,0	-	50,0	-	10,0	-	100
Стационарен тип		-	27,0	-	50,0	-	23,0	-	100
Регресивен тип		-	20,0	-	50,0	-	30,0	-	100

Източник: НСИ, авторски изчисления

Данните показват, че за периода от 1992 – 2011 г. динамиката в развитието на възрастовата структура отразява застаряване на населението на цялата територия, което се изразява в нарастване относителния дял на поколението на прародителите (от 28,5% през 1992 г. до 29,5% през 2011 г.) за сметка на намаляване на относителния дял на поколението на децата (от 19,8% през 1992 г. до 12,8% през 2011 г.). Най-силно е изявена тенденцията на намаляване на относителния дял на поколението на децата – със 7 пункта през 2011 г. спрямо 1992 г. Този спад се дължи на достигнатото много ниско равнище на раждаемост, в резултат на което на територията на цялата община преобладава регресивен тип възрастова структура, при който относителният дял на прародителите надвишава този на децата. Той предопределя стеснено възпроизводство на населението.

По отделни населени места възпроизводствените възрастови групи показват определени различия. Още при преброяването от 1992 г. 26 населени места (96,3% от всички селища) се отнасят към регресивен тип възрастова структура. При всички се наблюдава по-висок относителния дял на прародителите спрямо този на децата. Със значително преобладаване на дела на прародителите се открояват селата Овчарово (84,6%), Велино (74,2%), Лозево (72,2%), Костена река (70,4%) и др. Това са селища,

попадащи в категорията на много малките и малки села, с изключително ниска раждаемост (под 5‰), и с отрицателен естествен прираст със стойности под -30‰.

При 22 населени места (81,5% от всички селища) относителният дял на прародителите дори превишава този на поколението на родителите (15 – 49 г.), което доказва, че застаряването на населението се изразява в натрупване на население във високите възрасти. Изключение правят само гр. Шумен, с. Коньовец, с. Царев брод, Градище и с. Черенча. Единственото населено място, което се отнася към прогресивен тип възрастова структура е с. Коньовец. Причината е във високия естествен прираст, разнообразния етнически състав и близостта до гр. Шумен.

При преброяването от 2001 г. всички населени места с изключение на с. Коньовец (прогресивен тип) се отнасят към регресивен тип възрастова структура. Той се формира при много ниска раждаемост, много висока смъртност и отрицателен естествен прираст. Процесът на застаряване на населението е характерен, както за градското, така и за селското население, но при градското, поради заселвания на по-младо население в гр. Шумен, застаряването настъпва малко по-късно. Продължава да бъде много голям относителния дял на поколението на прародителите в селата, като с над 70% се открояват Овчарово, Костена река, Велино, Ветрище, Лозево, Белокопитово. Обезпокоителен е факта, че при с. Овчарово липсва възпроизводствена възрастова група – поколение на децата. При 20 населени места (74,1%) относителният дял на прародителите превишава този на поколението на родителите. Регресивният тип възрастова структура на селищата в цялата община определя стеснено възпроизводство на населението.

Промяна във възпроизводствените типове възрастова структура по населени места при преброяването от 2011 г. се наблюдава при с. Коньовец – от прогресивен към стационарен, където имаме изравнен относителен дял на групата на децата с този на групата на прародителите. В тази връзка се поддържа просто естествено възпроизводство на населението, формирано от много ниско ниво на раждаемост и много ниско ниво на смъртност при с. Коньовец. Всички останали 26 населени места (96,3%) се отнасят към регресивен тип възрастова структура.

През 2011 г. се увеличава броят на населените места до 18, при които относителният дял на поколението на прародителите е над 50% в сравнение с 1992 г., когато те са били 11 бр. и 2001 г. – 14 бр. Към тях се отнасят само села, които имат неблагоприятна възрастова структура и силно застаряло население.

Особено проблематично е положението в много малките и малки по брой на жителите си села, в които относителният дял на прародителите е над 2/3 – Овчарово (84,6%), Костена река (79,5%), Белокопитово (77,3%), Ветрище (72,3%), П. Волово (69,5%), Кладенец (69,4%) и Велино (69%). Тези села в близко бъдеще са застрашени от загиване, ако не се увеличи раждаемостта или не се заселят млади хора. Натрупването на население във високите възрасти е доказателство за продължаващото застаряване на населението, като при 24 селища (88,9%) относителният дял на поколението на прародителите превишава този на поколението на родителите. Единствените изключения са гр. Шумен и селата Коньовец и Ивански.

Следователно възрастовата структура на населението според възпроизводствените възрастови групи в най-голяма степен зависи от компонентите на възпроизводство – раждаемост и смъртност. Намалването на раждаемостта и поддържането на относително постоянни стойности на смъртността с тенденция към непрекъснато повишаване ще води до акумулация на население във високите възрастови групи и нарушаване на оптималните възрастови съотношения. Тези изменения имат траен характер, което ще доведе до намаляване на броя и силно застаряване на населението.

Неблагоприятните тенденции в развитието на демографските процеси в община Шумен довеждат до значими промени и в разпределението на населението по основни възрастови групи според неговите трудови възможности (Табл. 12, 13, 14).

Таблица 12

Възрастова структура на населението в община Шумен според преброяването през 1992 г.

Населено място	Под трудоспособна		Трудоспособна		Над трудоспособна		Общо (в брой)
	брой	в%	брой	в%	брой	в%	
Община Шумен	21819	19,8	66124	60,0	22227	20,2	110170
с. Белокопитово	13	6,2	87	41,2	111	52,6	211
с. Благово	23	18,6	53	42,7	48	38,7	124
с. Васил Друмев	49	14,8	88	26,7	193	58,5	330
с. Велино	32	6,9	152	32,7	281	60,4	465
с. Ветрище	41	13,6	148	49,2	112	37,2	301
с. Вехтово	105	15,1	341	49,0	250	35,9	696
с. Градище	209	21,1	492	49,6	291	29,3	992
с. Дибич	163	13,9	589	50,1	424	36,0	1176
с. Друмев	250	19,7	626	49,3	393	31,0	1269
с. Ивански	282	16,5	741	43,4	684	40,1	1707
с. Илия Блъсково	72	19,1	160	42,3	146	38,6	378
с. Кладенец	35	16,1	91	41,7	92	42,2	218
с. Коньовец	178	32,2	356	64,5	18	3,3	552
с. Костена река	3	4,2	30	42,3	38	53,5	71
с. Лозево	1	0,3	149	44,2	187	55,5	337
с. Мадара	263	17,3	767	50,5	489	32,2	1519
с. Мараш	69	11,8	225	38,5	291	49,7	585
с. Новосел	199	22,6	378	43,0	302	34,4	879
с. Овчарово	3	1,3	49	21,6	175	77,1	227
с. П. Волово	59	15,0	163	41,6	170	43,4	392
с. Р. Димитриево	36	9,9	144	39,4	185	50,7	365
с. Салманово	177	17,5	439	43,3	398	39,2	1014
с. Средня	85	16,5	230	44,8	199	38,7	514
с. Струино	52	13,7	179	47,1	149	39,2	380
с. Царев брод	282	17,8	863	54,6	436	27,6	1581
с. Черенча	109	21,9	245	49,3	143	28,8	497
гр. Шумен	19029	20,4	58339	62,5	16022	17,1	93390
в градовете	19029	20,4	58339	62,5	16022	17,1	93390

в селата	2790	16,6	7785	46,4	6205	37,0	16780
----------	------	------	------	------	------	------	-------

Източник: НСИ, авторски изчисления

За сравнимост на преброяванията се използва следната групировка:

1. В подтрудоспособната възрастова група се включва населението от 0 до 15 г. включително.
2. В трудоспособната възрастова група се включват жените на възраст от 16 до 54 г. включително и мъжете от 16 до 59 г. включително.
3. В надтрудоспособната възрастова група се включват жените над 55 г. и мъжете над 60 г.

Таблица 13

Възрастова структура на населението в община Шумен според преброяването през 2001 г.

Населено място	Под трудоспособна		Трудоспособна		Над трудоспособна		Общо (в брой)
	брой	в%	брой	в%	брой	в%	
Община Шумен	16525	15,8	65098	62,3	22833	21,9	104456
с. Белокопитово	12	5,7	80	38,3	117	56,0	209
с. Благово	19	16,5	52	45,2	44	38,3	115
с. Васил Друмев	46	16,2	82	28,9	156	54,9	284
с. Велино	20	5,0	128	32,0	252	63,0	400
с. Ветрище	11	4,9	89	39,9	123	55,2	223
с. Вехтово	119	17,3	350	50,7	221	32,0	690
с. Градище	150	16,7	480	53,5	268	29,8	898
с. Дибич	126	11,8	588	54,8	358	33,4	1072
с. Друмево	204	19,3	521	49,2	334	31,5	1059
с. Ивански	296	18,0	764	46,3	588	35,7	1648
с. Илия Блъсково	83	19,0	179	41,1	174	39,9	436
с. Кладенец	21	13,6	61	39,6	72	46,8	154
с. Коньовец	147	30,0	324	66,1	19	3,9	490
с. Костена река	4	5,6	23	31,9	45	62,5	72
с. Лозево	8	2,3	135	38,8	205	58,9	348
с. Мадара	194	14,2	689	50,4	484	35,4	1367
с. Мараш	69	11,5	257	42,9	273	45,6	599
с. Новосел	99	15,1	298	45,6	257	39,3	654
с. Овчарово	-	-	42	23,9	134	76,1	176
с. П. Волово	21	6,5	137	42,3	166	51,2	324
с. Р. Димитриево	33	8,9	141	37,9	198	53,2	372
с. Салманово	159	17,1	416	44,7	356	38,2	931
с. Средня	38	9,2	178	43,0	198	47,8	414
с. Струино	54	14,6	160	43,2	156	42,2	370
с. Царев брод	247	16,2	848	55,7	427	28,1	1522
с. Черенча	69	16,6	198	47,7	148	35,7	415
гр. Шумен	14276	16,0	57878	64,9	17060	19,1	89214
в градовете	14276	16,0	57878	64,9	17060	19,1	89214
в селата	2249	14,8	7220	47,3	5773	37,9	15242

Източник: НСИ, авторски изчисления

Таблица 14

Възрастова структура на населението в община Шумен според преброяването през 2011 г.

Населено място	Под трудоспособна		Трудоспособна		Над трудоспособна		Общо (в брой)
	брой	в%	брой	в%	брой	в%	
Община Шумен	11982	12,8	55689	59,5	25978	27,7	93649
с. Белокопитово	7	4,8	48	33,1	90	62,1	145
с. Благово	15	15,2	42	42,4	42	42,4	99
с. Васил Друмев	44	17,3	77	30,3	133	52,4	254
с. Велино	20	6,2	109	33,7	194	60,1	323
с. Ветрище	15	7,7	61	31,3	119	61,0	195
с. Вехтово	77	13,9	268	48,3	210	37,8	555
с. Градище	64	10,2	287	45,9	275	43,9	626
с. Дибич	121	11,9	517	50,7	381	37,4	1019
с. Друмево	178	18,9	437	46,5	325	34,6	940
с. Ивански	288	18,7	777	50,3	478	31,0	1543
с. Илия Блъсково	57	15,2	153	40,9	164	43,9	374
с. Кладенец	5	4,5	46	41,4	60	54,1	111
с. Коньовец	67	19,0	256	72,5	30	8,5	353
с. Костена река	1	2,1	15	30,6	33	67,3	49
с. Лозево	6	1,8	152	45,8	174	52,4	332
с. Мадара	127	11,0	540	46,6	491	42,4	1158
с. Мараш	32	6,5	206	41,9	254	51,6	492
с. Новосел	50	9,7	238	46,0	229	44,3	517
с. Овчарово	4	2,7	40	26,8	105	70,5	149
с. П. Волово	10	3,6	103	36,5	169	59,9	282
с. Р. Димитриево	20	7,0	101	35,5	164	57,5	285
с. Салманово	103	13,8	337	44,9	310	41,3	750
с. Средня	19	6,0	134	42,7	161	51,3	314
с. Струино	50	15,3	152	46,3	126	38,4	328
с. Царев брод	147	11,6	690	54,3	434	34,1	1271
с. Черенча	43	13,0	152	46,1	135	40,9	330
гр. Шумен	10412	12,9	49751	61,5	20692	25,6	80855
в градовете	10412	12,9	49751	61,5	20692	25,6	80855
в селата	1570	12,3	5938	46,4	5286	41,3	12794

Източник: НСИ, авторски изчисления

За периода от 1992 – 2011 г. се наблюдава непрекъснато намаляване на относителния дял на населението в подтрудоспособна възраст и увеличаване на относителния дял на населението в надтрудоспособна възраст. Това говори за ясно изразени тенденции на застаряване на населението. Относителният дял на населението в подтрудоспособна възраст намалява през периода 1992 – 2011 г. с 7 пункта, докато при населението в надтрудоспособна възраст се повишава с 7,5 пункта. За същия период населението в трудоспособна възраст запазва почти същия относителен дял (59,5%), като за периода 1992 – 2001 г. се наблюдава увеличение с 2,3 пункта. Основна причина за това е спадането на раждаемостта. Процесът на стареене се отразява върху естественото възпроизводство, трудовото участие на хората, увеличава натоварването

на социалното осигуряване. Застаряването е типично както за градското, така и за селското население, но при градското то започва по-късно поради заселвания на по-младо население в общинския център.

Относителният дял на градското население в подтрудоспособна възраст намалява през периода 1992 – 2011 г. с 7,5 пункта, докато при селското население – с 4,3 пункта. Така през 2011 г. относителният дял на населението в подтрудоспособна възраст както в гр. Шумен (12,9%), така и в селата (12,3%) е почти еднакъв. За същия период относителният дял на градското население в надтрудоспособна възраст се повишава с 8,5 пункта, а при селското население – с 4,3 пункта. При тази възрастова група през 2011 г. относителният дял на селското население превишава с 15,7 пункта дела на градското население. Ниският относителен дял на подтрудоспособно население в селата започва силно да влияе на раждаемостта, а чрез нея допринася за бързото застаряване на селското население.

Промените в режима на възпроизводство на населението в отделните населени места предопределят териториални различия във възрастовата структура и очертаването на 3 нейни типа: слабо застаряла, умерено застаряла и силно застаряла.

Отчитайки съвременното състояние на възрастовата структура в анализа, под слабо застаряла (млада) възрастова структура на населението ще се разбира наличието на такива нейни съотношения, при които се осъществява разширено възпроизводство на населението (раждаемост над 14‰) и относителен дял на населението в подтрудоспособна възраст над 20% и в надтрудоспособна възраст – до 20%; умерено застаряла, при която има просто възпроизводство и относителен дял на населението в подтрудоспособна възраст от 15 до 20% и в надтрудоспособна възраст – от 20 до 25% и силно застаряла със стеснено възпроизводство и относителен дял на населението в подтрудоспособна възраст до 15% и в надтрудоспособна възраст – над 25%.

Според преброяването от 1992 г. 25 населени места (92,6% от общия брой на населените места) в общината имат силно застарял тип възрастова структура на населението. Този тип е разпространен повсеместно, като в някои села като Белокопитово, Велино, Костена река, Лозево, Овчарово, Р. Димитриево, населението в подтрудоспособна възраст е под 10%, а в надтрудоспособна – над 50%. Основна причина за формиране на този тип възрастова структура са интензивните миграции на работна сила от млада и средна възраст от селата към град Шумен през 60-те години на ХХ в. За формирането на силно застарял възрастов състав на населението съществено значение оказва много ниската раждаемост и удължената средна продължителност на живот.

Умерено застарял тип възрастова структура на населението не се наблюдава в нито едно населено място, а слабо застарял тип възрастова структура на населението имат само 2 населени места (7,4% от общия брой) – гр. Шумен и с. Коньовец. Сред тях най-млад възрастов състав показва с. Коньовец, което има население в подтрудоспособна възраст 32,2%, а в надтрудоспособна възраст – 3,3%. При него, се осъществява разширено възпроизводство на населението (раждаемост над 14‰). Привлечените заселници в миналото в гр. Шумен са в основата на младия възрастов състав на населението му.

При преброяването от 2001 г. отново 25 населени места имат силно застарял тип възрастова структура на населението, която запазват спрямо 1992 г. Към населените места с най-силно застарял възрастов състав на населението (подтрудоспособна възраст – под 10% и надтрудоспособна възраст – над 50%) от 1992 г. се присъединяват селата Ветрище и П. Волово, и техният брой достига до 8.

Умерено застарял тип възрастова структура на населението има само гр. Шумен, а със слабо застарял тип възрастова структура на населението отново се откроява с. Коньовец.

Според преброяването от 2011 г. вече в 26 населени места (96,3% от общия брой) се наблюдава силно застарял тип възрастова структура на населението, като към тях се отнася и гр. Шумен. Следователно в първото десетилетие на XXI в. този тип е разпространен повсеместно на цялата територия на общината.

Най-силно застарял възрастов състав на населението се наблюдава в 11 селища (40,7% от селищата попадащи в този тип), при които населението в подтрудоспособна възраст е под 10%, а в надтрудоспособна – над 50%. Това са селата Белокопитово, Велино, Ветрище, Кладенец, Костена река, Лозево, Мараш, Овчарово, П. Волово, Р. Димитриево и Средня. Без да променят типа на възрастовата си структура, в някои села се наблюдава тенденция към подобряване на възрастовите съотношения, като Ивански. Това е в резултат на естественото им нормализиране, породено от висока смъртност или на заселвания, но тази тенденция е все още слабо изразена. С по-висок относителен дял на население в трудоспособна възраст (от 51 до 60%) се откроява Царев брод, но относителния дял на население в подтрудоспособна възраст е под 15%.

Град Шумен, който до 80-те години на XX в. привличаше заселници, се отличава с по-голям относителен дял трудоспособно население (61,5%), респективно с по-малък относителен дял в останалите две възрастови групи.

През целия период 1992 – 2011 г. с. Коньовец попада в групата на слабо застарял тип възрастова структура. Така в началото на второто десетилетие на XXI в. само едно населено място от всички населени места в община Шумен има млада възрастова структура на населението, при която се осъществява разширено възпроизводство на населението. Селището има население в подтрудоспособна възраст 19%, а в надтрудоспособна възраст – 8,5%. Младият възрастов състав на населението се дължи на поддържаната по-висока раждаемост, много ниска смъртност и положителен естествен прираст.

В перспектива възрастовата структура на населението ще продължава да се влошава. За това ще допринасят ниската раждаемост и емиграцията. Регресивният тип възрастова структура според възпроизводствените възможности и силно застарялата възрастова структура според трудовите възможности ще определят бъдещото стеснено възпроизводство на населението. Особено неблагоприятно ще се отрази по-нататъшното намаляване на нивото на раждаемост. При намаляване на относителния дял на поколението на децата, респективно подтрудоспособната възрастова група се намалява и относителният дял на поколението на родителите, респективно трудоспособната възрастова група.

От геодемографска гледна точка такъв тип възрастова структура е най-неблагоприятен защото понижаването на раждаемостта ще доведе до намаляване на контингента жени във фертилна възраст и встъпването в трудоспособна възраст на по-малки контингенти население, а броят на трудовите ресурси ще започне да намалява. Акумулацията на население във високите възрастови групи ще доведе до преминаването в надтрудоспособна възраст на сравнително по-големи контингенти население, което ще предизвика значително застаряване на населението и нарушаване на оптималните възрастови съотношения.

По-нататъшното застаряване на населението ще се отрази неблагоприятно върху количествения и качествен състав на трудовите ресурси, а чрез тях и върху културното и материално благосъстояние на населението. Особено отрицателни последици то ще има при селското население, най-вече в много малките и малките села. Формираният в миналото миграционен поток от селата към гр. Шумен вече не е със същото значение, защото на практика демографският потенциал на селското население за отдаване на изселници е силно ограничен.

Бъдещето зависи от законите, които ще се приемат и мерките които ще се приложат по отношение на стимулиране на раждаемостта и стабилизиране на социално-икономическото развитие на територията.

2.5. Трудов потенциал на населението и работна сила

Естествено условие и предпоставка за формирането на трудовия потенциал са процесите и тенденциите на възпроизводство на населението, защото съвкупността от хора, живеещи на дадена територия в определен исторически момент или период се променя в резултат на раждаемостта, смъртността и миграционните процеси. Населението може да се разглежда и като съвкупност от индивиди със своя система от потребности и платежоспособно търсене на продукти и услуги, които са определящи цели на икономиката и на труда. Следователно населението е едновременно производител и потребител на материални и духовни блага. Първата роля се осъществява чрез конкретен за историческия момент трудов потенциал. В трудовата дейност се обхваща само част от населението, защото има възрастови ограничения.

Обикновено в нея са обхванати лицата, които в даден момент или за даден период имат реална възможност да вземат участие. В резултат на това населението се разделя според трудоспособността си на три категории – подтрудоспособно, трудоспособно и надтрудоспособно. Възрастовите граници за трудоспособност на населението се определят законодателно в зависимост от възможностите за трудоспособност на хората.

В понятието трудов потенциал се включват всички хора, които имат физически, духовни и психически възможности да извършват някаква трудова дейност. Те се формират основно от населението в трудоспособна възраст, работещите лица в подтрудоспособна и надтрудоспособна възраст. От трудоспособното население се изключват инвалидите и неработещите пенсионери (привилегировано пенсионирани).

Трудовият потенциал се характеризира с динамичност на броя и състава му. Това до голяма степен се дължи на промените в съотношението между встъпващите и излизащите в и от трудоспособна възраст човешки контингенти, породени от типа

възпроизводство и особеностите на естественото движение на населението у нас през последните 60 години, както и от промените на възрастовите граници за трудоспособност.

Трудовият потенциал в системата на труда се определя чрез количествени и качествени параметри. От съществено значение е количеството на трудовия потенциал измерено чрез броя на хората, които могат реално да участват в трудова дейност, в момента или за даден период, разпределението по пол, образование, професия, квалификация, статус и др. Качествените параметри се изразяват най-вече в съвкупността от знания, умения и компетенции, които трудовия потенциал притежава и които могат да намерят реализация в конкретна трудова дейност, както и неговата мотивация за постигане на определена ефективност на труда. Трудно измерими са качествените страни на трудовия потенциал от делови, творчески и морално-волеви черти.

По-общоприет характер има понятието работна сила. Тя е съставена от лицата на 15 и повече навършени години, които работят или предлагат труда си за производство на стоки и услуги. В пълния си смисъл работната сила се формира посредством обучение, квалификация и преквалификация, натрупване на практически умения и опит.

Като основни белези на работната сила могат да се отбележат теоретичната и практическа подготовка, физическите възможности, умствените способности и отговорността. Работната сила е най-гъвкавият елемент на производствения процес и е непосредствено свързана с индивидуалността на човека, с неговите интереси и потребности. Видът и характерът на работната сила се променят в резултат от влиянието на различни фактори, свързани с развитието на материално-техническите условия на производството, с усъвършенстването на производствените отношения, с развитието на научно-техническия прогрес и на самата нея.

Работната сила е съставена от броя на заетите и безработните лица, които активно търсят работа. Те са основата на пазара на труда, където действат принципите на търсенето и предлагането. Неблагоприятните демографски и социално-икономически процеси в страната от 90-те години на XX в. се отразяват негативно върху компонентите на работната сила – дисбаланс между търсене и предлагане на работна сила със съответно качество и количество. Предлагането превишава многократно нейното търсене и се наблюдава значителен спад на заетостта и нарастване на безработицата.

При анализа на работната сила в община Шумен в качеството си на най-важни аналитични показатели се използват: коефициент на заетост и коефициент на безработица.

2.5.1. Заетост

За характеризиране на трудовия потенциал и работната сила се използва икономическата категория „заетост”. Тя представлява съвкупност от икономически отношения, свързани с осигуряване на работни места и участие в стопанската дейност. Следователно заетостта показва степента на използване на работната сила, нейната икономическа реализация. Когато се говори за заетост, трябва да се отбележи, че пълна

заетост на трудоспособните лица на практика не може да има, тъй като тя зависи от трудоспособността и инвалидността на населението, както и от безработицата.

На територията на общината при преброяването през 1992 г. общият брой на заетите лица е 45 208 д. и намалява с 9 034 д. при преброяването през 2001 г. за достигне 39 569 д. след преброяването от 2011 г. Тенденцията на намаляване броят на заетите лица за периода 1992 – 2001 г. е прекъсната и през 2011 г. спрямо 2001 г. има увеличение с 3 395 д. (Табл. 15).

Таблица 15

Работна сила, коефициенти на заетост и безработица според преброяванията в община Шумен

Община	Преброяване	Работна сила			Коефициент на заетост	Коефициент на безработица
		общо	заети	безработни		
		брой	брой	брой	%	%
Шумен	1992 г.	52336	45208	7128	51,2	13,6
	2001 г.	51757	36174	15583	41,1	30,1
	2011 г.	45915	39569	6346	48,5	13,8

Източник: НСИ, ТСБ-Шумен, авторски изчисления

Възпроизводството на трудоспособното население се характеризира най-добре чрез коефициента на демографско заместване, който показва съотношението между броя на влизащите в трудоспособна възраст (15 – 19 г.) и броя на излизащите от трудоспособна възраст (60 – 64 г.). През 2011 г. това съотношение в община Шумен е 76%, където 100 лица излизащи от трудоспособна възраст, се заместват съответно от 76 лица, влизащи в трудоспособна възраст. По този показател тя е с по-висока стойност от средната за България (70%).

Друг коефициент, даващ обобщена количествена характеристика на възрастовата структура на населението е общият коефициент на възрастова зависимост, който показва съотношението между броя на лицата под 15 г. и над 65 г. спрямо броя на лицата във възрастовата група 15 – 64 навършени години. През 2011 г. за цялата община той е 42%, където на 100 лица във възрастовата група 15 – 64 г. се падат 42 лица под 15 г. и над 65 г. Сравнен с този за страната (46%) той е с 4 пункта по-нисък.

Ако обобщим данните можем да направим извода, че община Шумен има висок коефициент на демографско заместване при сравнително нисък коефициент на възрастова зависимост и съществуват все още шансове за възпроизводство на трудоспособно население.

Освен броят на заетите лица намалява и коефициентът на заетост под действието на негативните демографски и социално-икономически процеси. Осреднената му стойност за цялата община през 1992 г. е 51,2%, при следващото преброяване от 2001 г. спада до 41,1% за да достигне 48,5% през 2011 г. Състоянието на коефициента на заетост по типове населени места показва, че през 1992 г. 53,8% се отчита за гр. Шумен, а 37,3% – в селата. При следващото преброяване през 2001 г. той спада до 44,6% за гр. Шумен и 21,1% за селата, а при последното преброяване от 2011 г. нараства до 51,9% в общинския център и до 26,8% в останалите села. Стойностите на показателя за населението в селата са по-ниски поради липсата на човешки ресурси с

необходимото качество като образование, квалификация и професионални умения. Икономическата криза дава отражение и в задълбочаването на демографските проблеми, свързани с процесите на раждаемост, смъртност, миграция на населението и не на последно място, задълбочаване на диспропорциите в териториалното разпределение на населението.

По населени места динамиката на коефициента на заетост показва различия. При групирането им според стойностите на коефициента се очертават 5 групи: под 20%, от 20 до 30%, от 30 до 40%, от 40 до 50% и над 50%.

От всички населени места през 1992 г. коефициент на заетост над средната стойност за община Шумен се наблюдава в 4 населени места: гр. Шумен, с. Коньовец, с. Царев брод и с. Струино. Те съставляват 14,8% от селищата и попадат в групата с най-висок коефициент на заетост – над 50%. Освен в гр. Шумен, който предлага големи възможности за трудова реализация, с най-висок коефициент на заетост изпъква с. Коньовец (65%), показващо най-млад възрастов състав и се осъществява разширено възпроизводство на населението.

В групата с коефициент на заетост от 40 до 50% попадат само три населени места: с. Мадара, с. Мараш и с. Черенча. В следващата група с коефициент на заетост от 30 до 40% попадат най-голям брой селища – 13, които съставляват 48,1% от общия брой. При тях е налице силно застарял тип възрастова структура и трайна тенденция на остаряване на населението.

Нисък коефициент на заетост (20 – 30%) е характерен за 5 населени места (18,5% от всички селища) със силно застарял тип възрастова структура, стеснено възпроизводство и относителен дял на населението в надтрудоспособна възраст – над 25%. С много нисък коефициент на заетост – под 20% се открояват две населени места: с. Лозево и с. Овчарово. Тези много малки села с население под 350 д. са с изчерпан демографски потенциал и силно нарушена възрастова структура, в резултат на което населението в надтрудоспособна възраст в тях е над 50%.

При преброяването от 2011 г. коефициента на заетост спада до 48,5% или с 2,7 пункта спрямо 1992 г. Неблагоприятните тенденции в динамиката на коефициента на заетост се проявяват на териториален принцип и по населени места.

С коефициент на заетост над 50% са само две населени места – гр. Шумен (51,9%) и с. Коньовец (62,6%). Намалява групата населени места с коефициент на заетост от 40 до 50% в сравнение с 1992 г. Тук попадат с. Царев брод (46,6%) и с. Дибич (40,4%). Същата тенденция се наблюдава и в групата населени места с коефициент на заетост от 30 до 40%, които в сравнение с 1992 г. намаляват от 13 на 2 бр. (селата Мадара и Мараш). През 2011 г. най-голям брой населени места – 12, които съставляват 44,4% от всички селища, включва групата със стойности на коефициента на заетост от 20 до 30%. Мястото си в тази група не променят спрямо 1992 г. селата В. Друмев, Кладенец и Р. Димитриево. Към тях се присъединяват още 10 населени места, които са имали по-високи стойности на коефициента на заетост в началото на периода.

В групата с най-нисък коефициент на заетост – под 20% се включват 7 населени места, които съставляват 25,9% от всички селища. Непроменено мястото си в тази група спрямо 1992 г. запазват с. Овчарово, и с. Лозево, като към тях се присъединяват

още 5 населени места през 2011 г. От тях със значителен скок в негативна посока се открояват с. Струино (9,4%), което през 1992 г. се е включвало към групата с коефициент над 50%, и с. Черенча (12,2%), към групата с коефициент от 40 до 50%, както и селата Вехтово (16,7%), Ивански (17%) – с коефициент от 30 до 40%. Така на територията на община Шумен през 2011 г. 70,4% от всички населени места имат коефициент на заетост под 30%. Причините за ниския коефициент на заетост са демографската криза, липсата на работни места и несъответствието между професионалната квалификация и пазара на труда, вследствие от реструктурирането на икономиката. И тук възниква решаващият въпрос за възможностите на многото навлизащи в трудоспособна възраст да се включат в трудовия пазар.

В близко бъдеще коефициентът на заетост ще продължава да намалява. Като цяло, в селата липсват възможности за трудова заетост, обезпечаваща жизнена кариера на младите хора. Индустриалните и обслужващите функции са съсредоточени изключително в гр. Шумен. В същото време младите квалифицирани кадри ще предпочитат да напуснат родните места и да работят в големите градове: София, Варна, Бургас или в чужбина.

Високото равнище на заетост е важно условие за постигане на по-бърз и траен растеж, социално сближаване и повишаване на доходите. Увеличаването на броя на хората, участващи в пазара на труда, е най-добрият начин за съхраняване на икономическата, социалната и териториалната устойчивост на общината и ще допринесе за преодоляване на демографската криза и бедността. Необходимо е предприемането на мерки за подобряване на демографската динамика, преодоляване на негативните последици от остаряване на населението, задържане на младите хора, подобряване на качествените характеристики на работната сила чрез повишаване на общото образователно, здравно, културно ниво, квалификация, способности и компетентности на населението от всички възрастови групи.

Реструктурирането на икономиката след 90-те години на ХХ в. доведе до преразпределение на заетите лица по икономически сектори (Табл. 16).

Таблица 16

Заети лица по икономически сектори в община Шумен според преброяванията

Община	Преброяване	Добиващ сектор		Преработващ сектор		Обслужващ сектор		Лица непоказали дейност		Общо	
		брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Шумен	1992 г.	4470	10,0	17359	39,0	22654	50,9	4	0,1	44487	100
	2001 г.	2183	6,0	10547	29,2	23329	64,5	115	0,3	36174	100
	2011 г.	1732	4,4	11923	30,7	25073	64,5	152	0,4	38880	100

Източник: НСИ, ТСБ-Шумен, авторски изчисления

В зависимост от стопанският сектор се разграничават заети в добиващия сектор (аграрно заети), в преработващия сектор (индустриално заети) и в обслужващия сектор (заети в услугите). Това деление има своето основание, защото от относителния дял на

заетите в един или друг стопански сектор се определя и темпът на икономиката – аграрен, индустриален или обслужващ.

Практически заетите лица за периода 1992 – 2011 г. в добиващия и преработващия сектор намаляват, а се увеличават в обслужващия сектор. Най-значително е абсолютното и относителното намаление на заетите лица през 2011 г. в преработващия сектор – с 5436 д. (или с 8,3 пункта спрямо 1992 г.), както и в добиващия сектор – с 2738 д. (или с 5,6 пункта). Но докато през 2011 г. броят на заетите лица в преработващия сектор показва минимално увеличение (с 1376 д.) спрямо 2001 г., то заетите в добиващия сектор продължават да намаляват (с 451 д.). В обслужващия сектор тенденцията е към увеличаване на заетите лица с 2419 д. (с 13,6 пункта) през 2011 г. спрямо 1992 г. Това става основно за сметка на заетите в добиващия и в по-малка степен на заетите в преработващия сектор.

При преброяването през 1992 г. в структурата на заетите по икономически сектори с най-висок относителен дял е обслужващият – 50,9%, следван от преработващия – 39% и добиващия – 10%. От заетите лица в обслужващия сектор (услуги) с най-висок относителен дял те са в отраслите образование и култура (11,8%), управление (9,2%), търговия (8,2%), здравеопазване, социално осигуряване и ветеринарна дейност (7,9%), транспорт, поща и съобщения (6,6%). Заетите в отрасъл стопански туризъм, физкултура и спорт са 3,4% (1492 д.). В сектор индустрия, който включва три групи отрасли – на добивната, на преработващата промишленост и строителство с най-висок относителен дял се открояват заетите в преработващата промишленост – 30,1%. В добиващия сектор (включващ селско, горско, ловно и рибно стопанство) с най-висок относителен дял изпъкват заетите в селското стопанство – 9,6%.

При следващото преброяване през 2001 г. отново с най-висок относителен дял на заетите лица – 64,5% е обслужващият сектор, като броят на заетите лица в него нараства с 675 д., но относителният им дял се увеличава с 13,6 пункта спрямо 1992 г. В сектор индустрия относителният дял на заетите лица е 29,2%, като намалява с 0,8 пункта спрямо 1992 г., а също така намалява и абсолютният им брой. Заетостта в преработващия сектор спада значително поради реструктурирането на икономиката, липсата на пазари и суровини. Съществено намалява и относителният дял на заетите лица в добиващия сектор – с 4 пункта спрямо 1992 г. и съставлява само 6% от всички заети в селското, ловно, горско и рибно стопанство. В цялата община от заетите лица в обслужващия сектор с най-висок относителен дял те са в отраслите търговия и ремонт (17,2%), образование (11,3%), държавно управление, задължително обществено осигуряване (9,3%), здравеопазване и социални дейности (7,6%), транспорт и съобщения (7,4%), хотелиерство и ресторантьорство (3,5%).

Забелязва се тенденция на нарастване относителния дял на заетите в търговията за сметка на останалите услуги. Реструктурирането в икономиката доведе до силно развитие на търговията, като средство за препитание на много от останалите без работа хора. В сектор индустрия отново с най-висок относителен дял са заетите в преработващата промишленост – 22,7%.

И при преброяването през 2011 г. заетостта по икономически сектори също показва установената тенденция – голям относителен дял на заетите в сектора на услугите – 64,5%, спрямо – 30,7% в индустрията и само 4,4% в добиващия сектор. Този модел на заетост е условно балансиран, но трайната тенденция за намаляване на заетите в аграрния сектор е обезпокояваща.

От заетите лица в обслужващия сектор в община Шумен с най-висок относителен дял те са в отраслите търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети (19,6%), държавно управление (9,9%), образование (6,4%), хуманно здравеопазване и социална работа (5,1%), транспорт, складиране и пощи (5%). В хотелиерството и ресторантьорството те съставляват 4,1% (1588 д.).

Тенденцията на непрекъснато нарастване както на абсолютния брой, така и на относителния дял на заетите лица в търговията спрямо останалите отрасли в обслужващия сектор продължава и през 2011 г. Това се отнася и за туризма, като клас икономическа дейност – хотелиерство и ресторантьорство. В сектор индустрия най-висок остава относителния дял на заетите в преработващата промишленост – 22,4%, но се отчита тенденция на намаляване относителния им дял спрямо 1992 г. и 2001 г. в общия брой на заетите.

Независимо от това, като основен клас икономическа дейност според Националната класификация на икономическите дейности от 2008 г., в община Шумен остава преработващата промишленост, в която през 2011 г. са заети 8705 д. (22,4%), следвана от търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети – 7613 д. (19,6%), държавно управление – 3853 д. (9,9%) и образование – 2505 д. (6,4%). Значението на заетите лица по икономически сектори е свързано с факта, че разпределението им по класове икономически дейности оказва влияние върху промените в период на криза. Най-чувствителна в това отношение е промишлеността, докато услугите като цяло са по-неутрални към промените.

Половата структура на заетите лица по икономически сектори също оказва влияние върху общото равнище на заетостта. Известно е, че при жените, според законодателство на Република България, средната продължителност на трудовия живот е с около 5 години по-ниска, отколкото при мъжете. С новото трудово законодателство се повишава горната граница на трудоспособната възраст, а с нея нараства и нейният контингент. Посочените изисквания за пенсионна възраст и осигурителен стаж отразяват предвиденото от законодателя от 31. 12. 2016 г. нарастване на изискванията за пенсионна възраст. Това нарастване ще продължава ежегодно, докато се достигне пенсионна възраст 65 години за жените – през 2037 г. и за мъжете – през 2029 г.

Специфичните особености според половата структура на заетите лица по икономически сектори са представени в таблица 17.

Таблица 17

Полова структура на заетите лица по икономически сектори в община Шумен според преброяванията (в %)

Община	Пре-бро-яване	Добиващ сектор			Преработващ сектор			Обслужващ сектор			Общо		
		мъже	жени	общо	мъже	жени	общо	мъже	жени	общо	мъже	жени	общо

Шумен	1992г.	61,3	38,7	100	59,5	40,5	100	42,7	57,3	100	51,1	48,9	100
	2001г.	69,9	30,1	100	61,0	39,0	100	46,0	54,0	100	51,9	48,1	100
	2011г.	65,3	34,7	100	63,0	37,0	100	44,9	55,1	100	51,4	48,6	100

Източник: НСИ, ТСБ-Шумен, авторски изчисления

През периода 1992 – 2011 г. относителният дял на заетите мъже преобладава над заетите жени. В общия брой на заетите лица в трите икономически сектора през целия период мъжете имат превес над жените. По-ниското равнище на заетост при жените е естествено, защото активната им трудова възраст съвпада и с фертилната възраст на жената. През този период част от жените, поради липса на роднини и близки, които да помагат в отглеждането на децата, обективно прекъсват работата си.

При сравняване на общия брой на заетите лица и при мъжете (с 3969 д.) и жените (с 4344 д.) се наблюдава намаляване от 1992 г. спрямо 2001 г. и минимално увеличаване с 1216 д. при мъжете и с 1490 д. при жените през 2011 г. Или общо за периода 1992 – 2011 г. броят на заетите лица при мъжете е намалял с 2753 д., а при жените – с 2854 д.

Преходът към пазарна икономика довежда до промени в половата структура на заетите лица и разпределението им по класове икономически дейности. По същество те са свързани със социалната и териториална организация и структурата на производството. Различно е участието на заетите мъже и жени в отделните икономически сектори. В добиващия и преработващия сектор преобладават мъжете, а в обслужващия сектор – жените. Така по данни на преброяването от 1992 г. относителният дял на мъжете в добиващия сектор е 61,3%, за да достигне 65,3% през 2011 г. За целия период 1992 – 2011 г. броят на заетите мъже и жени в този сектор показва тенденция на непрекъснато намаляване. От трите сектора на стопанството в добиващия сектор са заети най-малък брой мъже и жени. През 2011 г. са заети само 5,7% от всички мъже и 3,2% от всички жени.

В сектор индустрия относителният дял на заетите мъже през 1992 г. е 59,5%, и през 2011 г. достига до 63%. От 1992 г. до 2001 г. се наблюдава спад в броя на заетите мъже (с 3899 д.) и жени (с 2913 д.) след което през 2011 г. има минимално нарастване с 1072 д. при мъжете и с 304 д. при жените. През 2011 г. в преработващия сектор са заети 37,6% от всички мъже и 23,4% от всички жени. При сегашните условия, а и през следващите десетилетия, освобождаването на работна сила от добиващия сектор (най-вече селското стопанство) силно ще се ограничава, а нуждите на сектор индустрия и особено обслужващия сектор, в т.ч. туризма, непрекъснато ще увеличават потребностите си от допълнителни кадри. Следователно темповете на нарастване на абсолютния брой на заетите мъже и жени в сектор индустрия постепенно ще се ограничат. Така докато през 1992 г. с най-голям относителен дял 45,4% от всички заети мъже е преработващия сектор, то през 2011 г. той спада до 37,6%, но вече отстъпва на заетите мъже в обслужващия сектор. Във всички отрасли на сектор индустрия броят на заетите мъже и относителният им дял превишава този на заетите жени през целия период.

В сектор услуги както абсолютния брой, така и относителният дял на заетите жени превишава този на мъжете през целия период. При преброяването през 1992 г.

съотношението е 57,3:42,7 през 2001 г. – 54:46 и през 2011 г. – 55,1:44,9. Тенденцията е към намаляване на заетите жени от 12989 бр. през 1992 г. до 12596 бр. през 2001 г. след което следва увеличаването им до 13812 бр. през 2011 г. При заетите мъже за същия период се наблюдава плавно увеличаване от 9665 бр. (1992 г.) до 11261 бр. (2011 г.). В обслужващия сектор се наблюдава и най-висок относителен дял на заетите жени в сравнение с останалите икономически сектори в цялата община. При мъжете от 2001 г. те също са с най-висок относителен дял. През 2011 г. в обслужващия сектор са заети 73,1% от всички жени и 56,3% от всички мъже в община Шумен.

В разпределението на заетите жени по класове икономически дейности в обслужващия сектор, те са много по-добре представени от мъжете в образование, търговия, хуманно здравеопазване и социална работа, хотелиерство и ресторантьорство. Тревожна е тенденцията, че от 1992 г. както абсолютният брой, така и относителният дял на заетите жени от общия брой на всички заети в обслужващия сектор в посочените класове икономически дейности намалява. Така докато през 1992 г. относителният дял на заетите жени в образованието е бил 18,1%, през 2001 г. – 13%, то през 2011 г. спада до 7,5%. Подобна е ситуацията и със заетите в хуманното здравеопазване (1992 г. – 12,7%; 2001 г. – 9,4%; 2011 г. – 6,4%). При заетите жени в хотелиерството и ресторантьорството от 1992 г. до 2001 г. се наблюдава спад от 4% до 3,1% след което имаме тенденция към повишаване до 3,8%. Единствено при заетите жени в търговията се отбелязва тенденция към повишаване от 9% през 1992 г. до 13,8% през 2001 г. и 16,2% през 2011 г. Като се има предвид демографския спад на изследваната територия, трудно може да се очаква при активна демографска политика, стимулираща раждаемостта, да се постигне и значително увеличаване на трудовата заетост на жените.

Върху заетостта на населението оказват влияние и други фактори свързани с традициите, религиозните особености, повишаване на образователното, културно-техническото равнище на населението, икономическия потенциал. Затова стремежът към повишаване заетостта на населението, както и решаването на основните социални проблеми на обществото се смята за един от основните компоненти за постигане на икономически просперитет в анализирания територия. Разкриването на повече нови работни места и правилното инвестиране в човешките ресурси с които разполага община Шумен са от първостепенно значение за стимулирането и създаването на заетост, намаляване равнището на безработица и обратното приобщаване на част от лицата, напуснали работната сила, към пазара на труда.

2.5.2. Безработица

Тя е сравнително ново явление в българската социално-икономическа практика, което има социален характер, но е тясно свързана с процесите на икономическо развитие. Съвкупността на безработните лица е наблюдавана за първи път при преброяването през 1992 г.

Според методологията на НСИ при преброяването на населението и жилищния фонд през 2011 г. безработни са лицата на 15 и повече навършени години, които не са имали работа към критичния момент на преброяването, като едновременно с това са търсили активно работа и са били на разположение да започнат работа.

Безработицата влияе негативно на доходите, жизнения стандарт и социалния статус. Особено трайни лични и обществени проблеми създава продължителната безработица, защото води след себе си бедност и мизерно съществуване. За измерване състоянието на безработицата за определен период на дадена територия се използват два основни показателя: брой на безработните към даден момент и коефициент на безработица.

Измененията в безработицата съответстват на измененията на заетостта, защото те съставляват двата компонента на работната сила – заети и безработни лица. Независимо, че през целия период 1992 – 2011 г. абсолютният брой на заетите лица превишава този на безработните се наблюдава негативната тенденция на непрекъснато намаляване както на броя, така и на относителния дял на заетите за сметка на безработните лица.

Спадът на заетостта започнал още в края на 80-те години на XX в. под действието на негативните демографски и социално-икономически процеси води до освобождаването на работна сила, в резултат на което нараства броят на безработните и достига 7 128 д. през 1992 г. (Табл. 18).

Таблица 18

Работна сила, заетост и безработица по местоживеење в община Шумен според преброяванията

Община	Преброяване	Население на 15 и повече навършени години, брой		Работна сила		
				общо брой	заети брой	безработни брой
Шумен	1992 г.	в градовете	74361	45895	39995	5900
		в селата	13990	6441	5213	1228
		общо	88351	52336	45208	7128
	2001 г.	в градовете	74938	45778	33435	12343
		в селата	12993	5979	2739	3240
		общо	87931	51757	36174	15583
	2011 г.	в градовете	70443	41817	36559	5258
		в селата	11224	4098	3010	1088
		общо	81667	45915	39569	6346

Източник: НСИ, авторски изчисления

Силен спад на заетостта и увеличаване на броя на безработните в цялата община се наблюдава през 2001 г. във връзка с продължаване на структурната реформа, закриване на нерентабилни предприятия, реструктуриране на отрасли от обслужващия сектор. При преброяването през 2001 г. броят на безработните лица е най-висок – 15 583 д. През следващите години се наблюдава относително задържане на заетостта и намаляване на броя на безработните, които достигат при преброяването през 2011 г. до 6 346 д.

Безработицата се измерва с коефициент на безработица, който се изчислява като съотношение между броя на безработните лица и работната сила. При проследяване на неговите стойности по години на преброяване от 13,6% през 1992 г. той нараства до най-високата си стойност от 30,1% през 2001 г. и достига 13,8% през 2011 г (Табл. 15). Така докато през 1992 г. коефициентът на безработица в цялата община е с 2,8 пункта

по-нисък от средната стойност за България, през 2001 г. също е с 2,5 пункта по-нисък, а през 2011 г. с 1,5 пункта по-нисък спрямо този на страната.

Наблюдава се тенденцията, че при преброяването от 2011 г., независимо от намаляването на стойностите си, коефициента на безработица почти достига до нивото си от 1992 г. Влияние върху неговото състояние оказва силния спад в производството под действие на неблагоприятни вътрешни и външни фактори в условията на преход към пазарно стопанство, ограничения достъп до външни кредитни пазари, отсъствието на значителни външни инвестиции, ограничаването на бюджетните субсидии за държавните и общинските фирми и влошаването на финансовото състояние на големи групи предприятия.

Състоянието на коефициента на безработица по типове населени места показва, че през целия период 1992 – 2011 г. той е с по-ниски стойности за гр. Шумен, отколкото в селата. През 1992 г. 12,9% от безработните са в общинския център, а 19,1% в селата, след което следва рязко увеличаване с 14,1 пункта в гр. Шумен и с 35,1 пункта в селата през 2001 г. При преброяването през 2011 г. само 12,6% от безработните са в гр. Шумен и 26,5% в селата (Табл. 18).

По населени места преобладават различни аспекти в динамиката на коефициента на безработица. При сравняване на равнището на безработица отделните населени места в община Шумен могат да се обособят в следните 5 групи: под 10%, от 10 до 20%, от 20 до 30%, от 30 до 40% и над 40%. От всички населени места коефициент на безработица под средната стойност за цялата община (13,6%) през 1992 г. се наблюдава в 13 населени места. От тях само 6 населени места, които съставляват 22,2% от всички селища, попадат в групата с най-нисък коефициент на безработица – под 10%.

Най-голям брой населени места – 11 (40,7% от всички селища) попадат в групата с равнище на безработица от 10 до 20%. Тук се включва и гр. Шумен. В следващата група (20 – 30%) се включват 6 населени места (22,2%), а в групата с високо равнище на безработица (30 – 40%) попадат 4 населени места (14,8%) – селата Вехтово, Друмево, Кладенец и Салманово. На територията на общината няма нито едно населено място, което да има изключително висок коефициент на безработица (над 4 пъти по-висок от средния за общината).

При преброяването от 2011 г. коефициентът на безработица нараства само с 0,2 пункта спрямо 1992 г., но неблагоприятните тенденции в динамиката на коефициента на безработица, започнали от 2001 г. се проявяват на териториален принцип и по населени места.

Вече само в 4 населени места се наблюдават по-ниски стойности на коефициента на безработица от средното равнище за изследваната територия. Групата с най-ниско равнище на безработица – под 10% включва селата Коньовец и Костена река. Практически коефициентът на безработица за с. Костена река е нулев и всички икономически активни (само 10 бр.) са заети лица. Единствено с. Коньовец значително понижава коефициента си на безработица и се придвижва от групата 20 – 30%.

Намалява групата населени места (от 11 на 9 бр.) с коефициент на безработица от 10 до 20% в сравнение с 1992 г. Те съставляват 33,3% от общия брой на всички селища. Мястото си в нея запазват непроменено гр. Шумен и селата В. Друмев, Дибич,

Мадара, П. Волово. Към тях се присъединяват селата Белокопитово, Лозево, Мараш, Царев брод от групата с равнище на безработица под 10%.

Групата с равнище на безработица от 20 до 30% включва отново 6 селища (22,2%), като мястото си в нея запазва само с. Градище. При всички останали населени места попадащи в тази група (с. Р. Димитриево, с. Средня, с. Струино), стойностите на коефициента на безработица нарастват спрямо 1992 г. Най-негативна е тенденцията за с. Овчарово, при което през 1992 г. равнището на безработица е под 10%. Населените места с коефициент на безработица от 30 до 40% през 2011 г. са три. Към тази група се присъединяват с. Ивански (от групата 20 – 30%); с. Ил. Блъсково, (от групата 10 – 20%) и с. Велино (от групата под 10%).

Неблагоприятните тенденции в равнището на безработица се потвърждават от факта, че коефициент над 40% се наблюдава в 5 населени места, които съставляват 18,5% от всички селища. Тук попадат селата Вехтово, Друмево и Салманово (от групата с 30 – 40%), Новосел и Черенча (от групата с 10 – 20%). При всички тях основната степен на завършено образование е с най-висок относителен дял, а ситуацията е още по-неблагоприятна, защото относителният дял на населението с начално и незавършено начално образование е над 30%. С изключително високо равнище на безработица се открояват с. Черенча (58,8%), с. Друмево (56%).

Като се има предвид, че образователната структура е една от важните качествени характеристики на безработицата, тъй като от нея зависи конкурентната способност на всяко лице на трудовия пазар, именно влошената образователна структура, води след себе си и до неблагоприятна професионална структура и липсата на конкурентоспособност на трудовия пазар, поради предлагането на по-ниско квалифициран труд. Повечето от населените места са със смесено население с преобладаване на турска (с. Вехтово, с. Друмево, с. Новосел, с. Черенча) или българска, сред която преобладава ромска етническа общност (с. Салманово), при които се отчита по-нисък относителен дял на лица с висше и средно образование и същевременно нарастване делът на завършилите основно и начално и незавършено начално образование.

В отделните населени места в община Шумен преобладават различни аспекти на безработицата като сериозен социално-икономически проблем. Те имат специфични особености при различните групи население. Реализацията на безработните лица на пазара на труда е в пряка зависимост от пола, възрастта, образователните и професионални характеристики, етническата принадлежност.

От общият брой на безработните лица през 2011 г. в цялата община (наблюденията на работната сила, провеждани от НСИ, възприемат принципа на самоопределянето на лицата като безработни) преобладават безработните мъже – 3522 д. (55,5%), спрямо безработните жени – 2824 д (44,5%). Това съотношение не прави изключение от съотношението за България: 58,2% безработни мъже и 41,8% безработни жени. Коефициентът на безработица в общината при мъжете е 15%, а при жените 13%.

На анализирания територия са налице и различия по отношение на участието на трудовия пазар на лицата от различните етнически групи. Най-висок коефициент на

безработица сред всички етнически групи е регистриран при ромската – 56,8%, а най-нисък при българската – 11,2%. При турската етническа група той е 19,4%.

Населените места, където ромите са втора (селата Вехтово, Друмево, Велино, Салманово) по численост етническа група имат неблагоприятни образователни характеристики – голям брой неграмотни и слабо образовани, ниска степен на записване на учениците в началното, основното и средно образование. Липсата на квалифицирана работна сила и наличието на безработни младежи до 25 г. с ниска или нетърсена на пазара на труда професионална квалификация и недостиг на ключови компетентности са в тясна връзка с образователния ценз и влияят негативно върху социално-икономическото им развитие.

Определянето на абсолютния брой на безработните лица се извършва освен чрез редовно провеждани статистически наблюдения на работната сила на НСИ и чрез административната система за регистриране на безработните в лицето на Агенцията по заетостта към МТСП. Тя се основава на акта на доброволната регистрация на безработните лица в съответните бюра по труда. Броят на регистрираните безработни лица и тяхната динамика в общината са представени в табл. 19.

Таблица 19

Регистрирани безработни лица в бюрото по труда за периода 2001 – 2014 г.

Община	Година	Общо регистрирани брой	Регистрирани безработни лица			
			на възраст до 29 години, включително		с продължителност на регистрацията повече от 1 г.	
			брой	%	брой	%
Шумен	2001	5241	1391	26,5	2397	45,7
	2011	2854	591	20,7	525	18,4
	2012	3102	609	19,6	508	16,4
	2013	3259	603	18,5	606	18,6
	2014	2713	433	16,0	739	27,2

Източник: НСИ, Агенция по заетостта към МТСП, Дирекция БТ – Шумен

Абсолютният брой на регистрираните безработни намалява с 2 387 д. от преброяването през 2001 г. до следващото през 2011 г. Съответно и коефициентът на безработица (изчислен на база на регистрирани безработни лица) се понижава от 10,1% до 6,2%.

За решаване на проблема с териториалните различия при безработицата е необходимо да се окаже подкрепа, продиктувана не само от социално-икономическото развитие, но и от географските особености. Тя следва да се насочи към икономическо стимулиране и създаване на работни места в селата, в които стандартът на живот е по-нисък от средния, и в които има висок брой безработни лица. През периода 2011 – 2013 г. се наблюдава тенденция на нарастване от 2 854 д. (2011 г.) до 3 259 д. (2013 г.). През 2014 г. се прекъсва тригодишната негативна тенденция на нарастване на абсолютния брой на безработните, като в сравнение с 2013 г. те намаляват с 546 лица достигайки до 2 713 д.

Анализът на териториалното разпределение на безработицата показва определени различия в профила на регистрираните безработни лица в БТ. Като основни

целеве групи на пазара на труда се очертават безработни младежи на възраст до 29 г. и продължително безработни лица.

Според Агенцията по заетостта регистрираните безработни се включват в 9 групи в зависимост от възрастта (до 19 г., от 20 до 24 г., от 25 до 29 г., от 30 до 34 г., от 35 до 39 г., от 40 до 44 г., от 45 до 49 г., от 50 до 54 г., над 55 г.). Открояват се два основни групи безработни лица, които най-трудно се реализират на пазара на труда: младежи до 29 г. и лица над 55 г. Безработните младежи до 29 г. включително попадат в категорията младежка безработица и са сред най-уязвимите на пазара на труда. Загубата на умения или пропускането на възможност за тяхното придобиване е един от основните рискове, които се асоциират с младежката безработица.

Общият брой на безработните младежи в общината се свързва с тенденцията на понижаване на относителния им дял спрямо всички безработни от 26,5% през 2001 г. до 20,7% през 2011 г. След 2011 г. отново се наблюдава плавно намаляване на относителния дял на безработните младежи на 19,6% през 2012 г. до 18,5% през 2013 г. за да достигне 16% през 2014 г., когато са регистрирани само 433 безработни младежи.

Това е в резултат на специфичните програми и мерки, към които се насочват младежите. Поетапното въвеждане на Гаранцията за младежта в България започнало през 2014 г. е обвързано с реализирането на Националния план за изпълнение на Европейската гаранция за младежта 2014 – 2020 г., чиято основна цел е активиране и интегриране на младежите на пазара на труда.

Мерките според Закона за насърчаване на заетостта (2001 г.) за различните подгрупи младежи – с ниско образование и без квалификация, без трудов опит, със средно и висше образование, но без първа работа, продължително безработни младежи ще продължат да се прилагат на територията на община Шумен. Сред причините за младежката безработица са липсата на условия за плавен преход от училище или ВУЗ към работа. Негативна тенденция е, че придобитите знания, умения и компетенции не съответстват на търсенето на пазара на труда и в частност недостигът на практически умения на завършилите образователна степен младежи.

За намаляване на младежката безработица ще допринесе и стартиралата нова схема „Активни” на ОП „Развитие на човешките ресурси” за идентифицирането на младежи до 29 г., които не работят, нямат завършено образование, в риск от социално изключване, от маргинализирани общности. Целта е тяхното включване в обучение за придобиване на професионални умения и квалификация или връщането им в образователната система. В такъв проект „Аз съм активен” от 2016 г. участва община Шумен с продължителност от 21 месеца.

Продължителната безработица е негативно явление на пазара на труда и затова осигуряването на условия и възможности за трудова заетост на продължително безработните лица е сред основните приоритети на активната политика на пазара на труда. През 2001 г. регистрираните с престой над една година в ДБТ Шумен са 2 397 д. и съставляват 45,7% от всички регистрирани безработни лица. Благоприятна тенденция е, че през 2011 г. техният брой намалява с 1 872 д. и спада до 525 д., а относителният им дял е 18,4%. През следващата година техният относителен дял продължава да намалява и през 2012 г. достига 16,4% след което отново следва увеличаване както на общия

брой (739 д.), така и на относителния им дял (27,2%) през 2014 г.

Степента на социално-икономическо развитие и структурата на икономиката са от съществено значение за териториалното разпределение на продължително безработните лица. Запазващият се относителен дял на тази група от безработни лица показва, че те не са сред предпочитаната работна сила на пазара на труда и е необходимо да бъдат включвани в програми за субсидирана заетост (инструмент за осигуряване на заетост на безработните лица в периоди, когато сезонното търсене на труд е слабо, особено на безработни в неравностойно положение на пазара на труда и приоритетно в региони, които са по-слабо развити).

Продължителният престой в Бюрата по труда намалява шансовете на безработните за намиране на работа. В много случаи, наред с необходимата квалификация, работодателят поставя изисквания и за наличие на трудов стаж по специалността, а това допълнително удължава престоя на пазара на труда на безработните, които никога не са работили. Реинтеграцията на продължително безработните лица в заетостта се затруднява от ниския образователен ценз или отсъствието на образование, липсата на професия, специалност и квалификация. Възможността те да започнат работа намалява пропорционално на продължителността на престоя им без работа.

Основните последствия от продължителната безработица увеличават риска от намаляване на доходите, загуба на умения и пропуснат шанс за добиване на работен опит, а от там и ниска личностна мотивация и обезкуражаване. Крайният ефект от продължителната изолация от пазара на труда е задълбочаващото се социално изключване, което е тясно свързано с риск от изпадане в бедност. Това налага да се вземат спешни и неотложни адекватни мерки, чрез които да се спре по-нататъшното нарастване на абсолютния брой и относителния дял на продължително безработните лица с престой в бюрата по труда над 1 година на територията на общината. Наложително е тази група в неравностойно положение на пазара на труда да бъде изведена сред най-приоритетните в активната политика по заетостта на регионално ниво.

Инициативите на активната политика на пазара на труда се финансират от Държавния бюджет и съфинансират от Европейския социален фонд чрез изпълнение на Оперативната програма „Развитие на човешките ресурси” 2007 – 2013 г. В този период в община Шумен са изпълнени следните проекти по източници на финансиране:

- „Шанс за интеграция на пазара на труда” с продължителност от 1 г. (2012 – 2013 г.) по ОП „Развитие на човешките ресурси” с цел успешна интеграция на лица от уязвими групи на пазара на труда, чрез предоставяне на обучение за придобиване на професионална квалификация и осигуряване на заетост;
- „Взех живота си в свои ръце” с продължителност от 1,5 г. (2012 – 2013 г.) с цел обединяване усилията на заинтересованите страни на територията на община Шумен, включително на структурите на гражданското общество за мотивация и подкрепа на най-рисковата и уязвима група сред безработните, обезкуражените и неактивните лица, като приоритетно се

насърчава включването на лица от уязвимите групи с цел тяхното последващо включване в заетост, и повишаване на икономическата им активност на пазара на труда, повишаване на конкурентоспособността им сред нискоквалифицираните работници, и създаване на условия за трайна заетост;

- „Моята квалификация и мотивация” с продължителност от 1 г. (2013 – 2014 г.) с цел предоставяне на възможност за обучение за придобиване или повишаване на професионалната квалификация, както и за обучение по ключови компетентности на безработни лица регистрирани в БТ в Шумен. Мотивация и подкрепа на тези безработни лица, с цел повишаване на икономическата им активност за последващо включване на пазара на труда, повишаване на конкурентоспособността им чрез квалификация и разработване на планове за професионално развитие и усъвършенстване;

Независимо от реализираните проекти и участия в ОП РЧР все още не се наблюдават осезателни ефекти. Необходими са многократно повече ресурси и усилия. Намаляването на броя на заетите лица, повишаването на тяхната възраст и наличието на лица с ниско образование и ниска степен на квалификация водят до появата на проблеми на пазара на труда. От една страна на него съществува един сравнително висок процент безработни лица, а от друга е налице дефицит на кадри в професии изискващи високо образование и квалификация. За да се постигне устойчив икономически растеж на динамично променящият се трудов пазар се изисква наличието на квалифицирана и мотивирана работна сила.

Основната цел на програмите за заетост е ограничаване разпространението на безработицата и съкращаване на нейната продължителност в ареали с неблагоприятни социално-икономически условия. През 2014 г. намалява, както размерът на обезпечените финансови ресурси, така и броят на включените в инициативата на активната политика на пазара на труда безработни и заети лица. Осигуряването на условия и възможности за трудова заетост на продължително безработните лица създава схемата „Подкрепа за заетост” по ОП „Развитие на човешките ресурси”, която предлага както обучение, така и последваща заетост, като част от безработните лица се включват и в обучение и в заетост след обучение. Стартирането на новите схеми по ОП „Развитие на човешките ресурси” за периода 2014 – 2020 г. акцентира върху трайно възстановяване на трудовите навици на най-неравнопоставените групи, включително на продължително безработните лица, тяхната реинтеграция на пазара на труда, осигуряване на устойчива и качествена заетост, излизане от системата на социалното подпомагане.

Върху състоянието и динамиката на пазара на труда в община Шумен влияние оказват следните стопански и демографски процеси:

- спад в производството по действие на неблагоприятни вътрешни и външни фактори в условията на преход към пазарно стопанство;
- ограничен достъп до външни кредитни пазари;
- отсъствие на значителни външни инвестиции;

- ограничаване на бюджетните субсидии за държавните и общинските фирми и влошаване на финансовото състояние на големи групи предприятия;
- намаляване на общия брой на населението поради ниска раждаемост, увеличена смъртност и постоянен процес на изселване на лица в трудоспособна възраст;
- намаляване на заетостта поради съкращение на работни места в почти всички отрасли и дейности;
- постоянна безработица за определени социални, професионални и образователни групи, както и сравнително висока младежка безработица;
- ниска образователна и професионално-квалификационна степен на продължително безработните лица.

За да се повиши ефективността на провежданата политика на пазара на труда и стабилизиране на заетостта е необходимо да се предприемат и осъществят действия в следните области:

- Намаляване на безработицата и ограничаване на бедността чрез осигуряване на равни възможности за достъп до образование и професионална квалификация.
- Разработване и прилагане на програми за ограмотяване и професионална квалификация на безработни представители на рискови социални и етнически групи.
- Разработване заедно с представители на браншовите организации и бизнес субектите на съвместна програма за професионално обучение.
- Разработване и прилагане на програми за преквалификация на продължително безработните лица със средно и по-високо образование.
- Обвързване на обучението за придобиване на професионална квалификация и преквалификация с последваща заетост, с цел интеграция на първичния пазар на труда.
- Засилване на взаимодействието между образователните и административните институции и бизнеса в разработването и осъществяването на квалификационни програми с цел повишаване на предприемаческите умения и пригодността за заетост, както и анализи за потребностите от кадри на съществуващия бизнес.
- Предприемане на общи съгласувани действия между фирмите, работодателите, местните органи и бюрата по труда при улесняване на достъпа до посредническите услуги по заетостта с цел привличане на неактивните лица на пазара на труда.
- Изграждане на единна информационна система за потребностите от работна сила с определена квалификация по икономически дейности и класове професии, с цел повишаване ефективността на предоставяното обучение.
- Насърчаване на заетостта чрез стимулиране на предприемаческия дух и

насърчаване на заетостта чрез практически мероприятия, програми и проекти ориентирани към постигането на съответния конкретен резултат.

- Усъвършенстване на системата за социално подпомагане чрез засилване на контрола върху лицата, за които социалното подпомагане е начин на живот, и за които паричното подпомагане има демотивиращ ефект за активно търсене на трудова реализация.
- Значително подобряване на дейностите и мерките на институциите с цел създаването на необходимата среда за труд, образование, социални и здравни грижи, като основна предпоставка за реализиране на последваща заетост.

2.6. Прогноза за развитие на демографската ситуация

Перспективният брой и качествения състав на населението са от важно значение за оценка на потенциалните възможности на населените места в стопанското им развитие, както и за очертаване на насоките на демографската политика. Това е така, защото населението е лимитиращ фактор за тяхното развитие. Нашата страна се намира в края на третия период на демографския преход, който се характеризира с нарастване на общата смъртност на населението, породена от ускорено застаряване и ниски темпове на намаление на раждаемостта и стабилизирането ѝ на едно ниско ниво. В резултат на това се наблюдава и тенденция към стеснено възпроизводство на населението. Изключение не прави и демографската ситуация в община Шумен.

Демографската прогноза се предлага в тривариантна времева за периода 2011-2020 г. и пространствена (по населени места) прогноза на населението за броя, за промяната на броя и възрастовата структура. Изработването на прогнозата в три варианта гарантира по-голяма гъвкавост и придвиждане на факторите, които ще повлияят на бъдещото демографско развитие на тази територия. Разработените варианти на демографската прогноза са:

I вариант (песимистичен), при който развитието на населението е прогнозирано при хипотези за неблагоприятни социално-икономически процеси в община Шумен и влошаване на демографските процеси.

II вариант (оптимистичен), при който се предполага, че демографското развитие ще протича при благоприятни социално-икономически процеси.

III вариант (реалистичен), при който е заложено запазване на тенденциите от досегашното демографско развитие на населените места в община Шумен.

Различните варианти на демографската прогноза са с хипотетичен характер и се отчитат сегашната динамика на раждаемостта, смъртността, броя на жените във фертилна възраст и коефициента на плодовитост. Макар, че отразяваните процеси са с еднопосочни, устойчиви и дългосрочни тенденции, демографските прогнози обикновено са изпълнени с редица условности. При определяне на прогнозното население е отчетено влиянието на двете основни групи причини, които условно могат да бъдат определени като стимулиращи и задържащи демографското развитие фактори. Към първата група се включват повишаване на инвестиционната активност, подобряване на изградената инфраструктура, на материалната база, на жизненото равнище, повишаване на регионалните функции и др., а към втората група –

намаляване на инвестиционната активност, задълбочаване на икономическа криза, влошаване на екологичната обстановка, увеличаване на социално значимите заболявания, нарастване на емиграционната подвижност, влошаване на жизненото равнище, увеличаване на безработицата, смяна на поведенческите стереотипи, определящи раждането на деца.

Чрез прилагане на прогнозните стойности на посочените демографски показатели и отчитайки степента на влияние на стимулиращите и задържащи демографското развитие фактори е определена и демографската прогноза за общия брой на населението и по населени места по трите варианта през 2020 г. И в трите варианта на прогнозата се предвижда намаление на населението като през 2020 г. то ще достигне съответно – 85 636 д. при I вариант (песимистичен), 90 518 д. при II вариант (оптимистичен) и 89 760 д. при III вариант (реалистичен).

При реалистичния вариант през 2020 г. населението намалява с -0,5% средногодишно, при оптимистичния вариант, който се отчита като най-благоприятен, броят на населението намалява с -0,4% средногодишно, а при песимистичния вариант – с -1,0% средногодишен темп на прираст.

В градския център Шумен е съсредоточено 86,3% от населението в общината през 2011 г. Тази концентрация през следващите десетилетия ще намалее с 1 пункт и ще достигне до 85,3% през 2020 г. и при трите варианта на прогнозата. Единственият град – Шумен до края на прогнозния период ще запази мястото си в групата на средните градове (от 30 000 до 100 000 д.) и при трите варианта на прогнозата, като броят на населението му ще намалее до 78 хил. д. при реалистичния вариант; до 79 хил. д. при оптимистичния и до 75 хил. д. при песимистичния вариант. Но след 2020 г. до 2050 г. намалението на броя на населението ще е до 53 хил. д. (с 28 хил. д. по-малко спрямо 2011 г.) при реалистичния вариант и ще варира до 49 хил. д. (с 32 хил. д. по-малко спрямо 2011 г.) при песимистичния и до 63 хил. д. при оптимистичния (с 18 хил. д. по-малко спрямо 2011 г.).

По-голяма част от селското население в анализираната територия през 2011 г. се формира в селищата от категорията на малките села с население от 250 до 1000 д. (61,5%) и от много малките села до 250 д. (23,1%). Във всички 26 села са съсредоточени 13,7% от населението в общината (2011 г.), като през следващите години този дял ще се промени незначително и ще достигне до 13,8% през 2020 и при трите варианта на прогнозата. През следващите десетилетия, ходът на динамиката на броя на населението в селата няма да бъде идентичен. Ще се наблюдава значително нарастване на броя на много малките села и при трите варианта на прогнозата. През 2020 г. при различните варианти на прогнозата те ще достигат между 42,3% (оптимистичен), 46,2% (песимистичен) и 46,2% (реалистичен).

Низходящата тенденция към намаляване броя на средните и малките села и увеличаване броя на много малките села ще се задълбочава и може да се предположи, че в близко бъдеще населението в селата ще продължи да намалява. През 2020 г. и при трите варианта на прогнозата единствените средни села (от 1000 до 2000 ж.) ще останат Ивански и Царев брод.

Много малките села са разпространени основно в периферните северни, северозападни и югоизточни части на територията на общината и през следващите години ще се наблюдава значително нарастване на тези ареали, като някои селища (Костена река, Овчарово) разположени в тях ще бъдат обезлюдени или населението в тях ще наброява до 15 д.

До 2020 г. в изменението на броя на населението в селищата в общината не се формират значителни териториални различия. И в трите варианта на прогнозата за промяна на броя на населението през 2011 – 2020 г. се предвижда намаляване на населението, като при песимистичния вариант то ще е с 20,4%, при оптимистичния вариант – с 14,1% и със 17% при реалистичния вариант. Съответно при всички варианти динамиката в намаляването на броя на населението в селата ще е по-висока спрямо гр. Шумен. При него според песимистичния вариант намалението на броя на населението ще бъде между 10 – 20%; при оптимистичния от 0 до 10% и при реалистичния също от 0 до 10%.

Повечето населени места ще показват намаление на броя на населението с до 20%. Те са преобладаващи при оптимистичния (15 бр.) и реалистичния (14 бр.) вариант. С по-интензивни процеси на депопулация ще се отличават много малките села Костена река и Овчарово, разположени в югоизточната периферия на общината (от -40 до -50%). Единствено с. Коньовец, и в трите варианта на прогнозата ще показва нарастване на броя на население, който ще варира от 3 до 8%.

През следващите десетилетия негативните тенденции в намаляването на населението не само ще продължават, но и ще се задълбочават. Докато до 2020 г. само отделни населени места ще показват намаление на населението с над 40%, то до 2050 г. ситуацията ще е коренно променена, което ще води до задълбочаване на депопулационните процеси.

Негативните демографски процеси в община Шумен и през следващите години ще обуславят по-нататъшното влошаване на възрастовата структура на населението и всички произтичащи от това негативни последици, отнасящи се до невъзможността да се осигури необходимото възпроизводство на човешки потенциал.

Прогнозата на броя на населението по възрастови групи е направена от гледна точка на трудовия и възпроизводствения потенциал. И при трите хипотези се очаква да се наблюдава намаляване на броя на населението и в трите възрастови групи, като то ще е с различна степен на интензивност.

При първия вариант (песимистичен) ще се наблюдава задържане както на абсолютния, така и на относителния дял на подтрудоспособното население, който от 12,8% през 2011 г. ще достига 13% през 2020 г. Делът на трудоспособното население ще нараства с 8,5 пункта и през 2020 г. ще достига 68%. При този вариант на прогнозата ще се наблюдава намаляване (с 8,7 пункта) на относителния дял на надтрудоспособното население, което ще достига 19% през 2020 г.

При втория вариант (оптимистичен) ще се наблюдава нарастване както на броя на населението в подтрудоспособна възраст, така и на неговия относителен дял, който ще достига 18% през 2020 г. То ще достига по-висок относителен дял в сравнение с реалистичния вариант на прогнозата. Увеличаването на относителния дял на това

население ще е с 5,2 пункта за сметка на населението в надтрудоспособна възраст, което ще достига 21% през 2020 г. Относителният дял на трудоспособното население през разглеждания прогнозен период ще нарастне с 1,5 пункта и ще достига 61%.

При третия вариант (реалистичен) населението в подтрудоспособна възраст ще съставлява 17% през 2020 г. Трудоспособното население също ще нарасне с 5,5 пункта и ще достигне 65% през 2020 г. Надтрудоспособното население ще нараства за сметка на подтрудоспособното и ще достига 18% през 2020 г.

В териториален аспект прогнозата за населението в подтрудоспособна възраст през 2020 г. показва, че повечето населени места ще имат силно застаряла възрастова структура с относителен дял на подтрудоспособното население до 15%.

През 2020 г. при реалистичния вариант на прогнозата с такъв дял ще се открояват 18 от населените места (66,7%), а при песимистичния вариант те ще достигат до 23 бр. (85,2%). С относителен дял на подтрудоспособно население над 20% (със слабо застаряла възрастова структура) при реалистичния вариант, като отделни острови ще се открояват селата Ивански и Друмево. Младият възрастов състав на населението ще се дължи на поддържаната по-висока раждаемост от преобладаващото ромско население в тях. Общинският център ще попада в групата с относителен дял на подтрудоспособното население 15 – 20%, заедно със селата Коньовец, Струино, Черенча, Новосел, Ил. Блъсково и Вехтово.

При прогнозата за населението в надтрудоспособна възраст през 2020 г. се установява, че то ще преобладава както в абсолютен брой, така и като относителен дял над подтрудоспособното население. По населени места прогнозата през 2020 г. показва, че в общината ще има селища с относителен дял на надтрудоспособно население с над 50%, като според реалистичния и песимистичния варианти те ще са Овчарово и Белокопитово, а според оптимистичния вариант към тях ще се включват и селата Костена река, Ветрище и П. Волово. В останалите населени места относителният дял ще варира в стойности от 20 до 50%, като преобладаващи и в трите варианта на прогнозата ще са тези с надтрудоспособно население от 20 до 30%. С най-нисък дял до 20% ще са 4 селища (гр. Шумен, с. Коньовец, с. Ивански, с. Друмево) при реалистичния, 3 селища при песимистичния и 2 селища при оптимистичния вариант.

Отчитайки съвременното състояние на възрастовата структура при относителен дял на населението в надтрудоспособна възраст над 25% и относителен дял на населението в подтрудоспособна възраст до 15% тя ще е силно застаряла със стеснено възпроизводство. Човешките ресурси са важна част от териториалния капитал на всяка една територия и негативните демографски процеси във възрастовата структура, които се очаква да се засилят през следващите десетилетия ще се явяват задържащ фактор за бъдещото развитие на общината. Пространствените особености на възпроизводството на населението дават възможност да се установят общи и специфични закономерности и да се разкрият съществуващи или зараждащи се тенденции. Въз основа на изработената прогноза за развитие на демографска ситуация в община Шумен могат да се направят следните по-важни изводи:

- И в трите варианта на прогнозата се предвижда намаление на населението, но с различни темпове. Регресивният тип възрастова

структура според възпроизводствените възможности и силно застарялата възрастова структура според трудовите възможности ще определят бъдещото стеснено възпроизводство на населението.

- Демографският потенциал на населението в общината е отражение на съществуващата демографска ситуация. Нарастване на населението ще се осъществява единствено при с. Коньовец. Ускореното намаляване на населението в селата ще доведе до по-нататъшна поляризация в разпределението му, отчасти и в ареалите с преобладаване на ромско население. От това следва необходимостта от разработване на целенасочена миграционна политика в национален и регионален мащаб.
- Низходящата тенденция към намаляване броя на средните и малките села и увеличаване броя на много малките села ще се задълбочава и може да се предположи, че в близко бъдеще населението в селата ще продължи да намалява. Особено отрицателни последици то ще има, най-вече в много малките и малките села при които намаляването на населението под „критичната” демографска маса ще доведе до тяхното обезлюдяване.
- Естественят ход в развитието на населението в общината ще се характеризира с по-нататъшно влошаване на параметрите на демографската ситуация и ускорено застаряване на населението, което ще се отличава с преобладаване на населението в надтрудоспособна възраст. Това ще доведе до негативни деформации в демографската ситуация, свързани с проблеми от социално-икономически, административно-управленски, обслужващ характер (здравеопазване, образование, туризъм, обекти от социалната инфраструктура) и затруднено функциониране на пазара на труда.
- По-нататъшното застаряване на населението ще се отрази неблагоприятно върху количествения и качествен състав на работната сила, а чрез нея и върху културното и материално благосъстояние на населението.

3. Туристически ресурси

3.1. Природни ресурси

3.1.1. Релеф

Релефът е важен компонент на природната среда, който до голяма степен предопределя особеностите на ландшафта, неговата привлекателност и атрактивност, както и достъпността му. Територията на община Шумен се включва в рамките на източната част на Дунавската равнина, която се отличава със своя разнообразен платовидно-хълмист релеф и с по-голямата си надморска височина. Южно от Плисковското поле, между долината на р. Мадара (Мътнишка река) и р. Камчия се намира Мадарското поле. На юг от Самуиловските височини, между долното течение на р. Врана, Шуменското поле и горното течение на р. Мадарска се разполага Шуменското плато. Средната му надморска височина е 400 m, като най-високата точка – вр. Търнов дял (502 m) се явява най-високата в Дунавската равнина.

Шуменското плато се включва в Шуменския карстов район. Най-типичните карстови форми са въртопите – фуниевидни, кладенчовидни или блюдовидни понижения в релефа с дълбочина от 0,5 до 35 m и диаметър от 1,5-2 m до 50 m. До момента са локализирани и описани над 200 въртопа. От сливането на съседни въртопи при тяхното разрастване или по-често при понирането на периодичния отток в горните изворни части на карстовите долини или долове, са образувани валози. На територията на Шуменското плато са установени 16 валога. Дъното на валозите обикновено е усложнено от вложени въртопи. Най-големите повърхностни карстови форми в ПП „Шуменското плато“ са увалите, които имат площ около и над 1 km². Съществуващите в ПП „Шуменско плато“ т. нар. подземни карстови форми представляват подземни скални кухни и каверни с различни размери, които се развиват при много благоприятни условия. Твърде малка част от карстовите кухни обаче са достъпни за непосредствено проучване, поради това броят на известните до този момент пещери в платото е 34.

Между Шуменското и Провадийското плато се разполага Шуменското поле, широко отворено на североизток и юг. Посредством долината на р. Провадийска, то се свързва с Девненската низина, а посредством р. Голяма Камчия – с Камчийската долина.

3.1.2. Климат

Климатът на общината се отличава с ясно изразен умереноконтинентален характер. Основните фактори, обуславящи този тип климат са разположението на общината в югоизточната част на Дунавската равнина и възможността за безпрепятствено нахлуване на северозападни, северни и североизточни въздушни маси. Средната продължителност на слънчевото греене е 2204 h/годишно и е по-голяма от тази за страната, благодарение на по-малката средна облачност. Температурният режим на общината е типичен за умерено-континенталния тип климат – с горещо лято и студена зима. Средномесечната температура на найстудения месец (януари) е –1,1°C. Средномесечната температура на най-топлия месец (юли) е +22°C, като по този начин се оформя значителна годишна температурна амплитуда от 23-24°. Средногодишната температура е 16,9°C. Средногодишното количество на валежите е 606 mm (за България 650 mm). Разпределението по месеци и сезони съответства на типичния за континенталния климат режим с максимум през късна пролет и ранно лято и минимум през късно лято и есен. Характерни за общината са градушките през топлото полугодие, както и интензивните извалявания. Преобладаващите ветрове са североизточните, западните и северозападните. Това води до снегонавявания, които понякога предизвикват блокиране на транспортните връзки.

3.1.3. Води

Особеностите на климата, в съчетание с геоложката основа, определят смесеното дъждовно-снежно и карстово подхранване на реките в общината, както и относителната бедност на повърхностно течащи води. Източници на почвената влага са главно падащите валежи. Най-голямото водно течение с постоянен воден отток е р. Голяма Камчия. Други по-важни реки, които протичат през общината са Поройна, Дивдядовска, Пакуша, Мадарска. На територията на общината са изградени множество

водоеми, като преобладават малките водохранилища. Минерална вода с много добри качества е открита при с. Мараш, разположено на 10 km от Шумен.

3.1.4. Флора

Основни горски видове, срещащи се тук са няколко вида дъб, габър, бряст, ясен, клен, липа, топола, акация, люляк, дива черница и дива круша. По северните склонове на Шуменското плато, както и по други склонове със северна експозиция, са запазени отделни съобщества от мизийски бук. От храстовидните съобщества са разпространени смрадлика, чашкодрян, диво грозде, драка, глог, леска и бяз. В резервата „Букака” се опазва горски масив от мизийски бук на възраст повече от 100 години – най-големият оцелял горски масив от този вид в Дунавската равнина.

3.1.5. Фауна

Животинския свят показва разнообразие предимно по отношение на бозайниците и по-малко по отношение на птиците, земноводните и влечугите. Най-разпространени са дивите свине, но се срещат и типични степни бозайници като степен пор, европейски лалугер, хомяк, заек, таралеж. Птичето разнообразие се представя от посевна врана, сива яребица, пдпдък, а край водните обекти се среща малката и обикновена дропла.

3.1.6. Защитени територии

Те са предназначени за опазване на биологичното разнообразие в екосистемите и на естествените процеси, протичащи в тях, както и на характерни или забележителни обекти на неживата природа и пейзажи. Под режим на защита на територията на общината има три категории защитени територии – резерват, природен парк и защитени местности.

Таблица 20

Балова оценка на туристическия потенциал на защитените територии в община Шумен (по Левков и Шопова, 2016)³

Защитени територии	Показатели / балова оценка				
	Местоположение и транспортна достъпност	Природо-защитен статус	Туристическа атрактивност и популярност	Настанителна база в непосредствена близост до ЗТ	Общо
ПП „Шуменско плато“	5	5	8	3	21
Резерват „Букака“	5	2	6	3	16
ЗМ „Могилата“	2	3	6	3	14
ЗМ „Мадарски скални венци“	2	3	7	3	15
ЗМ „Дъбовете“	2	3	2	3	10
ЗМ „Марашка	2	3	3	3	11

³ Левков, Кр., И. Шопова. Туристически потенциал на защитените територии в Шуменска област. Аграрен университет – Пловдив, Научни трудове, т. LX, кн. 1, 2016 г., с. 161 – 168.

Природният парк „Шуменско плато“ заема обща площ от 3 929,9 ha в землищата на гр. Шумен, кв. Дивдядово и с. Лозево (община Шумен) и на селата Кочово, Осмар, Троица и Хан Крум (община Велики Преслав). Паркът е обявен с цел запазване на ценни растителни и животински общности, както и голямото разнообразие и красотите на местата, подходящи за почивка и туризъм. Предопределящ специфичните особености на парка е карстовият релеф, представен от повърхностни форми (въртопи, валози, карстови долини) и подземни форми – пещери. Известни са около 34 пещери, между тях е пещерата „Тайните понори“, най-дълбоката в Североизточна България – 101 m и дълга 1716 m.

Пещерата „Зандана“ („Бисерна“) с дължина на галериите около 3000 m. Пещерата „Бисерна“ се намира в м. „Кьошкове“, на 1 km западно от гр. Шумен и на 404 m надморска височина. Тя е наклонена, възходяща, разклонена, двуетажна и водна, с постоянно изтичаща от нея вода. Входът ѝ е на около 50 m по-ниско от билото на платото и е със североизточно изложение. Пещерата се обитава от 14 вида прилепи, които образуват многочислени колонии във вътрешността ѝ.

На територията на Шуменското плато са установени 9 защитени, един застрашен и 8 редки вида растения, включени в „Червена книга на Р България“. От представителите на висшата фауна се срещат 28 вида бозайници, 61 вида птици, 14 вида влечуги и 6 вида земноводни. Представители на пещерната фауна са 10 вида прилепи. ПП „Шуменско плато“ се управлява от Дирекция, създадена през 1995 г. за целите на устойчивото му развитие. Между нейните дейности се включват поддържане и изграждане на туристически маршрути, заслони, информационни табла и други паркови и архитектурни елементи. Активно се подкрепят екологичният, образователният, селският и спортният туризъм (Levkov, 2003)⁴.

Резерват „Букака“ заема площ от 62,6 ha горски фонд в землището на гр. Шумен. Резерватът е горски масив, обявен за опазване на съществуващата коренна над стогодишна елитна букова гора от вида мизийски бук. В северната част от територията на резервата растат още зимен дъб, габър, благун, клен, цер и др. дървесни видове, като подлесът е разнообразен и включва леска, глог, шипка, къпина, мъждрян и др. Разнообразието на тревната покривка е представено от синчец, лютикова съсънка, куха лисичина, момкова сълза, петров кръст, пролетно ботурче и др. От представителите на животинския свят характерни видове са: лисица, заек, язовец, сърна, дива свиня, сив хомяк, няколко вида змии, рядко благороден елен. Резерватът е включен в границите на Природния парк „Шуменско плато“. Резерват „Букака“ също е обявен през 1980 г. с цел опазване на съществуваща коренна растителност (вековна букова гора). Разположен е изцяло на територията на ПП „Шуменско плато“. Този факт, както и статутът му на

⁴ Левков, Кр. Устойчиво развитие на защитените територии в Шуменска област (на примера на ПП „Шуменско плато“). В: Сборник научни трудове “Природни науки – 2003”, Шуменски университет “Епископ К. Преславски”, Шумен, с. 219 – 222.

резерват, който ограничава туристическите дейности само до преминаването на хора по маркирани пътеки, не налага определянето на самостоятелен туристически потенциал.

Защитена местност „Могилата”. Представлява земно възвишение, намиращо се в землището на с. Коньовец, община Шумен. Обхваща площ от 48 ha и е обявена за опазване на разнообразната степна растителност, различна за всеки скат (изложение) на могилата, както и за опазване на вида пролетен гороцвет, лечебно растение, под ограничен режим на ползване. Растителността е изключително богата, като общият брой е около 200 вида тревни и храстовидни видове, включително степната растителност. Счита се за едно от най-добре запазените находища на степна растителност в България. Тук често се провеждат учебни екскурзии и наблюдения с участието на ученици и студенти от ШУ „Епископ Константин Преславски”. Туристическият потенциал на ЗМ „Могилата” може да се оцени като **висок** и поради факта, че тя се намира в непосредствена близост до ранно средновековно селище, включено през 2011 г. в новосъздадения ИАР „Кабюк”.

Най-голямата по площ защитена местност в Шуменска област е *„Мадарски скални венци”*. Тя обхваща 319 ha от землищата на с. Мадара, община Шумен и с. Кюлевча, община Каспичан. Целите на нейното обявяване включват: опазване на карстови скални венци, местообитания на изявени петрофилни и защитени животински видове; опазване на находища на редки и защитени растителни видове. Обявена е през 2007 г., а дотогава голяма част от нея има статут на буферна зона на НИАР „Мадарски конник”. Туристическият потенциал на тази защитена местност се оценява като **висок**, както поради нейната природна атрактивност, така и поради непосредственото съседство със скалния релеф Мадарски конник, включен в Списъка на Световното наследство на ЮНЕСКО.

Защитена местност „Дъбовете”. За защитени са обявени група от вековни дървета от вида летен дъб. Запазени са 47 броя с приблизителна възраст от 100 до 200 г. Защитената местност заема площ от 5 da в землището на с. Илия Блъсково в община Шумен и има **значителен туристически потенциал**.

Защитена местност „Марашка кория”. В землището на с. Мараш, на площ от 23 ha, е разположена кория от внушителна със своите размери вековни дъбови дървета (от летен дъб), на възраст около 250-350 г. Местността е свързана с историческите събития от времето на Съединението. Тук през август 1885 г. княз Александър Батенберг, докато присъства на военни маневри, се среща с пратеници на Българския таен революционен комитет, който подготвя съединението на Източна Румелия с Княжество България. След срещата, в началото на септември 1885 г. Батенберг дава подкрепата си за историческия акт и приема да стане княз на обединените Северна и Южна България. От местността „Марашка кория” начело на 2-ри конен Шуменски полк князът поема към Пловдив, за да огласи явно подкрепата си за Съединението. Според Левков и Шопова (2016) от определящо значение за **значителния туристически потенциал** на защитената територия са провежданите възстановки на тези паметни събития с участието на военноисторически клубове от Шумен и други български градове.

3.2. Антропогенни ресурси

3.2.1. Историко-археологически обекти

Национален историко-археологически резерват „Мадара“. Богатството на откритите археологически паметници, датирани от IV хил. преди Христа до XV век, дават основание на изследователите да нарекат Мадара „Българската Троя“. Найзабележителният паметник в резервата е уникалният скален релеф Мадарски конник. Единствен в Европа, той е образец на старобългарското изкуство и символизира мощта и величието на българската държава. Мадарският конник е обявен от ЮНЕСКО за паметник със световно значение. През XIV век в скалите на платото е бил създаден най-големият в България скален манастир с над 150 килии.

Националният историкоархеологически резерват (НИАР) „Мадара“ е най-утвърденият туристически „етикет“ на общината. В допълнение към овеществената тракийска, римска, византийска и българска култура, много от събитията в богатия културен календар на Шумен също могат да се третират като туристически ресурс и да се включат в анимирането на туристически продукти. Градът е своеобразен феномен с културните си напластявания през вековете и с културното си „водачество“ – първото класно девическо училище, първият български оркестър от класически инструменти, първото театрално представление, първото сформирано читалище. Атрактивността и познавателната стойност на комплекса от антропогенни туристически ресурси на Шумен са достатъчно силни за разработване на цялостни местни и регионални продукти в широк диапазон на алтернативния туризъм.

Историко-археологически резерват „Шуменска крепост“. На 3 km западно от град Шумен се издига Шуменската крепост, просъществувала повече от 3200 години. Местността е била заселена още през ранно-желязната епоха (XII век преди Христа). По-късно крепости тук са издигнали траки, римляни, византийци. През ранното и късното средновековие Шуменската крепост е била българска твърдина, изиграла важна роля в историята. Просъществувала е и в началния период на османското владичество. Крепостта е един от най-добре проучените археологически обекти в страната. Крепостна и култова архитектура, жилищни и стопански сгради и хиляди движими паметници свидетелстват за разнообразните ѝ функции през различните епохи, най-вече през времето на Второто българско царство. Днес Шуменската крепост е експонирана като музей на открито.

Комплекс „Създатели на българска държава“ се намира на 1 km от град Шумен, на 450 m надморска височина. Разположен е на хълма Илчов баир на територията на природен парк Шуменско плато.

Идеята за изграждането на паметника се появява през 1977 г. по време на подготовката за честванията на 1300-годишнината от създаването на българската държава (681г.). Строежа започва през август 1979 г., а паметника е открит тържествено на 28.11.1981 г.

Менументът е дело на голям колектив от проектантите и изпълнителите, ръководител е проф. Крум Дамянов. За първи път в България при извайване на фигурите се използва съчетаване футуристичен стил с елементи от старобългарска каменарска школа. Чрез прилагане на светлосянката се променя

художественото въздействие върху посетителя в зависимост от ъгъла на падане на слънчевите лъчи в различните часове на деня. Използвани са галерии и ниши с цел запазване интимността на образите и подчертаване на отличителните белези в историческата мисия на всеки от владетелите. Паметникът е експониран за близко и далечно възприемане. От 30 km се откроява силует, състоящ се от осем тела от видим бетон, събиращи се във вид на спирала, символизираща постъпателния възход на българската държава. Различната им височина образува две полузали, в които чрез скулптори, откъси от стари епиграфски паметници, мозайка (най-голямата в Европа мозайка-триптих на открито) и оригинални артефакти се проследява историята на България.

Мемориалът „Създатели на българската държава” въздейства емоционално с последователно илюстриране на вековете, настъпващи бавно в градация един след друг. Осем бетонни тела от земята започват като бавен постъпателен процес, преодоляващ съпротивата на природата и трудностите на исторически възход. Чрез обменно пространствената композиция е пресъздадена цялата мощ на създаването и укрепването на българската държава. Отразени са най важните етапи от развитието ѝ от VII до X в. чрез фигурите на Аспарух, Тервел, Крум, Омуртаг, Борис и Симеон. Увенчаващият композицията знак на лъва символизира ролята на герб от Симеоново време до наши дни.

Централно място в експозицията заема хан Аспарух, чийто образ няма конкретна достоверност. Той е изобразен в момента, когато забива меч в земята и с жест потвърждава желанието си тя да остане българска. Правейки връзка с най известните сцени на българските владетели, съкровището от Над Сен Миклош и Мадарски конник – авторите допълват композицията с фигурите на кон в триумфален ход и бягащо куче, защитаващо хана, тотем и жертвено животно на прабългарите. Над опашката на коня, на копията на войните е откъс от най стария български документ – „Именника на българските ханове”. След това следват скулпторите на Тервел, Крум и Омуртаг (български ханове управлявали през VII и IX в.), които се извисяват на 18 m височина, а около тях са изобразени откъси от стари византийски хроники. Под тях е записана мъдростта на хан Омуртаг: „Човек, дори добре да живее, умира и друг се ражда и нека роденият по късно, като види тези писмена, си спомни за този, който ги е направил... името му бе Ювиги хан Омуртаг.”

В близост до монумента, на около 100 m източно от него е експонирана реплика на *прабългарска юрта*, в която туристите могат да се докоснат до ежедневието на предците ни, да облекат костюми и снаряжение за фотосесия, да пострелят с лък.

Живописна алея отвежда до Информационен център с експозиция „Монументалното изкуство в последните десетилетия на XX в.”, където се представят филми с историческа тематика. Една от залите му е място за сватбени церемонии.

Паметникът е премиран за развитие на туризма в региона с Наградата на Шумен и на “ТУРЕКСПО”⁵.

⁵ <http://www.tourism-shumen.com/index.php?page=27> (5.07.2018)

Тракийски гробничен комплекс при село Ивански. Откритите на това място в могилния насип две тракийски гробници са експонирани в естествената им среда. Първата от тях е напълно съхранена, а видът им и откритите в нея находки я датират в края на IV в. пр. Хр. Съоръжението се състои от две помещения – гробна камера и предверие с вход от юг. Изградена е от варовикови блокове без спойка, подът е застлан с каменни плочи, засводена е с лъжлив трапецовиден свод. Отвън гробницата е укрепена с пласт от речни камъни, поемащи тежестта на земния насип. В камерата се намира каменна лежанка, оформена пластично. Върху нея са били положени останките и даровете на погребания аристократ. Тук е открита богатата златна гарнитура, състояща се от 42 златни предмета, предназначени за украса на конска юзда, която е експонирана в „Съкровищницата” на Регионалния исторически музей в гр. Шумен. Гробницата е с представителна фасада – знак, че е била използвана и като храм. Вероятно тук са извършвани жертвоприношения, организирани с игри и състезания.

Втората гробница е разположена югозападно спрямо първата и е строена покъсно от нея. Състои се от гробна камера, градена с големи, добре оформени квадри, свързани със скоби и предверие, оформено като вход с две крила. В гробницата е прониквано още в древността, когато може би са изнесени и част от каменните блокове. Вероятно от това време е откритата тук римска монета от IV в. Достигналите до наши дни градежи не дават възможност гробницата да бъде изцяло възстановена. Датира се, както и първата, в последната четвърт на IV в. пр. Хр.⁶

3.2.2. Музеи в община Шумен

Регионален исторически музей. Намира се в центъра на Шумен. Родоначалник на музейното дело в Шумен е известният възрожденски учител Сава Доброплодни. През 1857 г., заедно със свои ученици, той провежда първата експедиция до руините на Велики Преслав, а със събраните материали е подредена малка сбирка в библиотеката на Мъжкото класно училище. Повишеният интерес към българската история в епохата на Националното възраждане има своето логично обяснение, както е логично, този интерес да се появи в район – център на Първото българско царство. Починът на Сава Доброплодни се подема в следващите години от негови ученици, от шуменски учители и общественици. Събирането и съхраняването на старини продължава през целия доосвободенски период. След Освобождението проучванията в региона продължават.

Карел Шкорпил открива останките на първата българска столица Плиска, а Рафаил Попов стига до идеята, в Шумен да се създаде Археологическо дружество, което да уреди археологическа сбирка. На 29 юни 1904 г. в културния център на града (днес ул. „Цар Освободител”), тържествено е открит Окръжен музей.

През 2000 година с Постановление на Министерски съвет е преобразуван в Регионален, като изпълнява методически функции на територията на област Шумен.

Вече повече от сто години, поколения музейни специалисти издирват, съхраняват и експонират безценни реликви. Днес музеят е културен и научен институт, с обособена научна група, собствено научно издание – „Известия на исторически музей – Шумен”, от което са публикувани седемнадесет тома, друго музейно издание

⁶ <http://www.tourism-shumen.com/index.php?page=157> (5.07.2018)

„Библиотека Шумен” – библиотека с над 25 000 т. научна литература и периодични издания, реставрационно-консервационни ателиета. Във фондовете на музея се съхраняват над 150 000 паметници на културата от халколита до наши дни, от които 15 000 са показани в 8 експозиционни зали.

Шуменският музей притежава едни от най-големите и най-стойностни колекции в страната, в това число колекции въоръжение, накити, нумизматична и сфрагистична, старопечатни книги, икони и църковна утвар, етнографски колекции, колекция филмови афиши и т.н.

Помещавала се на различни места в града, сега експозицията на музея е в специално построена за целта сграда, която е открита през 1981 г., във връзка с тържествата по случай 1300 годишнината от създаването на Аспарухова България. Тематично подредена в осем зали и две зали за временни изложби, тя представя времето от V-то хилядолетие пр. Хр. до XX в.

Обекти от структурата на Регионален исторически музей – Шумен са Националните историко-археологически резервати „Плиска” и „Мадара”, историко-археологическия резерват „Шуменска крепост”, мемориалните къщите музей „Добри Войников”, „Лайош Кошут”, „Панайот Волов”, музеен комплекс „Панчо Владигеров”, временна експозиция „Градски бит – края на XIX – 30-те години на XX век” в комплекс „Авшарян”, а също така Късно антична крепост при с. Войвода и Тракийски гробничен комплекс при с. Ивански⁷.

Музеят на Шуменския гарнизон е открит през 2003 г. от експозицията на полковите музеи в гарнизона и на базата на музея на военното артилерийско училище. За неговото създаване дългогодишни усилия полага Съюзът на офицерите и сержантите от запаса и резерва от гарнизона. През септември 2003 г. със съдействието на Община Шумен е отворен вход за граждани и гости на града откъм улица „Карел Шкорпил” и командването на гарнизона. Факултет „Артилерия, ПВО и КИС”, Национално дружество „Традиция” – регионален клон Шумен, и родолюбивите организации в гарнизона пристъпват към реализация на идеята за събиране на бойната слава и история на Шуменския гарнизон в един музей. От създаването си през 2003 г. до сега той е в структурата на Факултет „Артилерия, ПВО и КИС” на НВУ „В. Левски”.

Основна задача на музея е събиране, съхраняване, проучване и експониране на материали и документи, свързани с историята, бойния път и участието на шуменските поделения във войните за национално освобождение и обединение, както и в живота на града.

Той е развърнат на 264 m² застроена площ със 140 стоящи витрини и шест витрини – маси, в които са разположени 484 експоната и фотоса, свързани с военната история на гр. Шумен. Върху 2 да външна площ са експонирани 30 артилерийски оръдия и минохвъргачки и зенитна ракета от комплекса „Двина”. Във фондохранилището на музея се съхраняват всички музейни материали (придобити или дарени), които не са включени в експозицията, но имат значение за научноизследователската, експозиционната и културно-просветна дейност на музея.

⁷ <https://museum-shumen.eu/история/> (5.07.2018)

Музеят разполага с богата колекция от средновековно, огнестрелно и артилерийско оръжие, униформи, знамена, отличия, ордени, медали, значки, плакети, снаряжение, свързочна техника и геодезически прибори, изложени в експозицията и намиращи се във фонда на музея. Създадена е и военна библиотека към музея, която разполага с историите на шуменските полкове и стара военна литература, запазена още от XIX в. – от създаването на Шуменския гарнизон.

Музеят популяризира историята на гарнизона и неговата бойна слава чрез временни изнесени изложби и съвместни такива с Регионалния исторически музей, с който поддържа близки връзки за оказване на методическа помощ. В него се провеждат занятия по военна история с курсантите и уроци по родолюбие с шуменските ученици⁸.

Къща музей „Панайот Волов“: Панайот Волов е един от най-видните български борци за свобода по времето на турското робство. В специална експозиционна зала са подредени вещи, документи и снимки, които разказват за живота и дейността му като апостол на 4-ти революционен окръг по време на Априлското въстание през 1876 г.

Музеен комплекс „Панчо Владигеров“: Композиторът Панчо Владигеров (1899 г. – 1978 г.) е един от големите творци, които Шумен е дал на България и на света. Неговата къща е превърната в музеен комплекс. Запазена е автентичната подредба на дома от първите десетилетия на XX в. Посетителите могат да видят работния кабинет и първото пиано на Владигеров. В комплекса има самостоятелна експозиция „Музикалното дело в Шумен“ и концертна зала, в която целогодишно се извяват музиканти от страната и чужбина.

Къща-музей „Лайош Кошут“: Преди повече от век и половина в тази къща е живял хаджи Димитраки Хаджипанев – търговец и кмет. През 1848 година шуменецът приютил в дома си водачът на Унгарската революция Лайош Кошут, който бил в изгнание. Къщата е превърната в музей с богата експозиция, свързана с делото на унгарския революционер. С оригиналния си градеж, с двора на три нива, ограден от високи зидове, днес домът на шуменския търговец е паметник на възрожденската архитектура.

Къща-музей „Добри Войников“: Шуменецът Добри Войников е учител, писател-драматург, общественик и журналист, музикален деец, основоположник на българския театър, пръв български режисьор и един от учредителите на Българското книжовно дружество. Къщата, в която е живял авторът на „Криворазбраната цивилизация“, днес е музей, в който са показани вещи, документи и снимки, свързани с делото на народния будител. Съхранен е автентичния интериор в дома на възрожденеца.

„Среброва къща“. Къщата на Димитър Сребров е построена през 1872 г. от местния Уста Драгия за Сава Бекяров – местен търговец на едро пътувал до Цариград и Букурещ. По-късно е закупена от Димитър Сребров. На първия етаж таваните са пониски, а стаите по-малки. До втория етаж води красива вътрешна стълба, която въвежда в голям остъклен хаает (стая за гости), чийто таван е украсен с дървени елементи. Кобилицата на еркера прави вторият етаж асиметричен. Къщата носи името на Димитър Георгиев Сребров роден през 1866 г. Родът му произхожда от град Трявна.

⁸ <http://www.tourism-shumen.com/index.php?page=173> (5.07.2018)

Башата Георги Годоров Златаров е майстор на еминии (чехли). По-късно в Шумен идва и по-малкият брат Георги. Димитър Сребров е бил учител и участник в културния живот на града. През 1880 г. е учредител на учителското дружество „Основа”.

Къщата на Хаджи Верби. Къщата е построена в края на XIX в. за д-р Евтим Верди, негов син. Дървено външно стълбище отвежда към чардак, а в двора е разположена старинна чешма. Прилепени до нея външни стъпала водят до чардака. Широката стряха над тях ги предпазва от сняг и дъжд. Евтим Верби е роден през 1847 г. в Шумен. Учи във Военно-медицинското училище в Цариград. През 1878 г. завършва медицина в Атина и работи като военен лекар в Провадия, Бургас, Търговище, а от 1883 г. – в Шумен. Женен е за Василка Дюкмеджиева. Имат 6 деца. Синовете Петър и Димитър завършват медицина в Харков. Димитър придобива и зъболекарска специалност. Петър специализира със стипендия от Рокфелеровата фондация в Балтимор – САЩ. Основател е и ръководител на първата в България по епидемиология при ВМИ София.

Къща „Баба Райна”. Къщата с адрес бул. „Цар Освободител” 156 е едноетажна и включва голяма зала с помощно помещение към нея. В нея днес се изнасят театрални етюди и постановки, куклено-марионетен театър, пресъздаване на обичаи и традиционни практики, ретро-ревию, изнесени уроци, сборки за стари градски песни, ретро-сватбени ритуали.

Близо до нея, на бул. „Цар Освободител” 152 се намира „*Къща Бучевинови*“. Тя е двуетажна с дървена конструкция, вътрешни дървени стъпала, с голямо избено помещение и вътрешен двор с кладенец. В дните на Освобождението на Шумен (18 юли 1878 г.), капитан Недзведски, поляк по произход, офицер в руската армия, назначен временно за окръжен началник на Шуменски окръг, отправя нареждане да се съберат градските първенци в читалище „Архангел Михаил” и да изберат подходящи за новата власт хора. За първи кмет на освободения град Шумен е избран Ради Железов Гьокчеренли. За помещение на новата община е избран домът на Димитър Фесчиев – виден търговец (сега къща Бучевинови). Впоследствие къщата е купена от запасния подполковник Бучевинов.

3.2.3. Архитектурни паметници в община Шумен

Безистена най-старата сграда в гр. Шумен. Построен като склад на дубровнишките търговци, през Средновековието е бил странноприемница, а по-късно придобива нова функция – на безистен (по персийски покрит пазар). През XVII в. безистенът загубва значението си на търговско средище.

Народно читалище „Добри Войников”. Сградата на читалището, основано през 1856 г., е построена през 1898 г. по проект на френския архитект И. М. Мерсие.

Часовникова кула: Градски часовник с ръчно изработен часовников механизъм, построен през 1740 г. На лицевата ѝ страна е вградена чешма с мраморна плоча и текст на османотурски език.

Андрейково училище. Сградата е построена през 1870 г. за нуждите на първото девическо класно училище в България от дарителя Андрей Ранков. Къщите на: братя Куцарови, Д. Сребров, Хр. Ганушев, Ов. Авшерян, д-р Верби и др.

Възрожденско училище в кв. Дивдядово: Килийното училище е сред малкото напълно запазени новобългарски училища у нас. Намира се в двора на църквата и е строено заедно с нея през 1846 г.

„Куришун чешма“: Построена през 1774 г. от варовикови дялани камъни. Лицевата фасада е богато орнаментирана. Първоначално е била покрита с оловни плочи, откъдето идва и името ѝ (от арабски „куршун“ – олово).

3.2.4. Религиозни обекти в община Шумен

Джамия „Шериф Халил паша“, по-известна като *Томбул Джамия*, е най-големият мюсюлмански храм в България и вторият по големина на Балканския полуостров. Построена през 1744 г. и повлияна от Епохата на Лалетата на Османската империя, днес джамията е единственият действащ мюсюлмански храм, който предлага и туристически посещения.

Църква „Св. Възнесение Господне и вмчк. Георги“ е построена в гр. Шумен преди шест века. На няколко пъти е разрушавана и съзиждана из основи. Настоящата сграда е издигната през 1829 г. Храмът съхранява ценни книги, златотъкана плащеница с перли от 1776 г., изработена във Венеция, както и икона на Светите братя Кирил и Методий, подарена от ген. Белокопитов на 18 юли 1878 г., по случай Освобождението на Шумен.

Църква „Св. три Светители“ в гр. Шумен е изградена през 1857 г. по проект на цариградски храм върху старо християнско гробище. Реконструирана е през 1948 г. Запазени са старият портик с надпис над входа, царските двери и старинните икони.

Църквата „Св. пророк Илия“, кв. „Дивдядово“ е трикорабна базилика, изградена от дялан камък през 1846 г. Посетителите могат да видят икони на Никола Василев и Христо Беделев.

Арменска апостолическа църква „Св. Богородица“ е построена през 1834 г. от бежанци арменци. През 2001 г. е ремонтирана и обновена с нова камбанария. В двора на църквата се пазят надгробни мраморни плочи на арменски първенци и дарители от XVIII – XIX в. с надписи и скулптурни украси. В нея през 1849 г. унгарецът Лайош Кошут и неговите сподвижници отбелязват Рождество Христово. В съседство до църквата е сградата на Арменския културен дом.

Католически манастир „Св. Бенедикт“ се намира на 10 km от гр. Шумен в с. Царев брод и е единственият действащ в Североизточна България. Манастирът е основан през 1924 г. от 4 сестри бенедиктинки от Германия и е известен с приготвянето на лечебен мехлем за кожни изгаряния.

Манастир „Св. св. Петър и Павел“ е разположен в местността „Манастирите“, намираща се между селата Ивански и Златар и на двадесет километра южно от гр. Шумен. Издигнат е на място, на което се е намирал по-стар манастир, съществувал още по римско време, но разрушен при нашествието на турците на Балканите през XIV в. Възстановяването на Златаревски манастир започва през 1937 г.

3.2.5. Други антропогенни ресурси обект на туризъм

В границите на резерват „Могилата“ попада и най-старото държавно коневъдно стопанство в България – „Кабюк“, създадено от Мидхадпаша още през 1864 г. Тук се е намирала и лятната резиденция. На първоначалния етап след възстановяването на

конезавод „Кабиюк“ през есента на 1894 г. сградите са били сформирани с коне, внесени от Русия, Полша, Австро-Унгария, Турция, принадлежащи към породите Чистокръвна Английска, Арабска, Орловска рисиста, Арденска тежковозна както и някои полукръвни кръстоски. През този период е положена основата на две от породите, които се развъждат в „Кабиюк“ и в наши дни. Това са Източнобългарската и Арабската-Шагия породи. На по-късен етап през 1954 г. се формира Чистокръвната Английска секция, а през 1977 г. – Чистокръвната Арабска секция.

В настоящия момент „Кабиюк“ отглежда средногодишно над 300 коня. Ежегодно тук се раждат над 80 нови кончета и над 70 коня с различна степен на подготовка биват продавани както в България, така и в чужбина (преди всичко в съседните държави – Гърция, Турция, Кипър, Сърбия, Македония, а така също и в редица Западноевропейски държави). Отглежданите в момента коне принадлежат към посочените по-горе четири основни породи: Чистокръвна Арабска, Чистокръвна Английска, Арабска-Шагия, Източнобългарска. Развъждат се също и малки стада от Шотландски понита и коне от Хафлингерска порода.

На територията „Кабиюк“ са разположени единственият в България „Музей на коня“, лятната резиденция на княз Ал. Батенберг – „Музей на Съединението“ и експозиция от икони. За многобройните български и чуждестранни туристи се устройват атракции с коне и понита, обиколка на района с файтон и езда на хиподрума.

Сградата на *Астрономическата обсерватория* се намира в Природен парк „Шуменско плато“ и има координати: географска ширина $\varphi=43^{\circ} 15' 27''$ С, географска дължина $\lambda=26^{\circ} 55' 23''$ и височина 493 m. Построяването на сграда за Астрономическата обсерватория обаче стана възможно през 2015 г. благодарение на проект на Природен парк „Шуменско плато“ по Оперативна програма „Околна среда 2007 – 2013“. След монтажа на телескопите Астрономическата обсерватория бе открита с тържество на 19 май 2016 г. То бе съпроводено от голямо научно събитие, на което присъства цялото ръководство на Българска академия на науките.

От месец юни 2016 г. Астрономическата обсерватория има статут на Научноизследователски и образователен комплекс на Шуменския университет. Куполите и телескопите на Обсерваторията са разположени на покривната площадка на сградата. Сървърът за управление на телескопите се намира на втория етаж, в работния кабинет на астрономите. До него се намира учебна зала за теоретични и практически занятия по астрономия. На първия етаж има оборудвана конферентна зала с 20 места и изложбена зала с богата експозиция от старинни уреди и прибори по астрономия, физика, компютри, експозиция на минерали. Всички зали и кабинети в Обсерваторията разполагат със стенни монитори, климатици и компютри.

В обсерваторията се провеждат и наблюдения, свързани с интересни астрономически събития и обекти, с цел обучение и популяризация на астрономията. От началото на 2017 г. благодарение съдействието на ръководството на Шуменския университет, Астрономическата обсерватория е отворена за дневен и нощен прием на посетители, което повиши интереса към града ни като туристическа дестинация. Тази

дейност се реализира изключително от Студентското астрономическо общество на Шуменския университет⁹.

Художествена галерия „Елена Карамихайлова“ е създадена през 1955 г. като колекция от произведения на пластичното изкуство. Впоследствие Художествената галерия „Елена Карамихайлова“ се утвърждава като институт продължител на многолетните културни традиции в Шумен. Тук се съхраняват над 1600 творби в областта на живописата, скулптурата, графиката и приложното изкуство в периода от края на XIX в. до днес. Между тях са произведения с висока художествена стойност, значими за българската култура. Изложбените зали с обща площ 333 m² са отворени за художествени изложби с разнообразен характер, както и за други културни прояви.

3.2.6. Нематериално културно наследство в община Шумен

Шуменските занаяти водят началото си от дълбока древност. Развиват се занаятите, свързани със земеделието и домашния бит – кожарство, шивачество, тъкачество, железарство. През периода на същинското Възраждане Шумен е развит занаятчийски и търговски град. В града се упражняват около 40 занаята, Според официално преброяване от 1866 г. 3/4 от населението е заето със занаятчийско търговска дейност сред които са: дикиджийство (обущарство), папукчийство (чехларство), кожарство, кожухарство, сарачество, бакърджийство, калайджийство, бояджийство, железарство, грънчарство, дюлгерство (зидарство), куюмджийство (златарство), абаджийство, мутафчийство и др.

В настоящия момент в община Шумен има представители от всички групи занаяти. Те са както в областта на строителството, реставрацията, електротехниката и металообработването, обработката на дървени и други материали, така и в областта на шивачеството, текстила и кожухарството, дамското и мъжкото шивачество, производство на храни и напитки, стъklarството и керамиката. Има майстори, работещи активно в областта на медиите, като много добри фотографи, които достойно представят града ни на много изложби. Много дейни са и представителите на групата на художествените занаяти, като майсторите на художествена обработка на кожа, изработване на изделия от ковано желязо, везбарство, художествено плетиво, изработване на национални кукли, иконопис, художествена керамика, обработка на дърво, които участват на изложби и панаири.

Фолклор. Линията Русе – Разград – Шумен – Варна е граница на Северняшка и Добруджанска етнографски области. Това местоположение на Шумен го определя като смесен район. Коренното население се допълва от инородни групи, както следва: тракийци (предимно от Беломорска Тракия), добруджанци, балканджии (от Габровския край), шопи, македонци. Етносите са представени от турци, роми, евреи и арменци. Този цвят от различни етнографски области дава своето отражение в архитектурата, обредите, обичаите, песните, хората и народната носия. В северната част е влиянието на Добруджа. В източната част (Сърта) – на Гагаузите от Варненско. Западната част е под влиянието на Северняшката етнографска област, а местния фолклор е съсредоточен в районите на Преслав и Смядово. Традиционното облекло в Шуменския край,

⁹ <http://astro.shu.bg/observatory/> (5.07.2018)

обхващащо хронологическите граници от края на XIX и началото на XX в., се причислява към т.н. в етнографската литература „двупрестилчен” тип женско облекло и мъжко „чернодрешно” облекло. Женския традиционен костюм се явява в две разновидности: от района на Провадийския сърт и Преславско-Смядовския район.

Традиционен поминък и кухня. Основните поминъци на населението в Шуменския край са зърнопроизводство, лозарство и овцевъдство. Народната обичайно-празнична трапеза на населението включва тархана, качамак, сливена манджа, люта манджа, различни видове баници – спаначник, копривник, тиквеник, дърпана баница, къпана баница и др.

Творчески съюзи. Творците на гр. Шумен са организирани в творчески съюзи, сдружения и организации. Съюзът на българските писатели и Дружеството на писателите в Шумен са организатори на Националната награда за лирика „Иван Пейчев”. Дружеството на *шуменските художници* и представителството на Съюза на българските *художници* в Шумен организират традиционните изложби „Зимен салон“ и „Графични граници”. През 2017 г. 59 шуменски художници са представени в нов двуезичен каталог. Изданието е финансирано от Община Шумен, а идеята е да се популяризира творчеството на съвременните автори. Подобен каталог е правен за последно през 1995 г., с автори, чиито картини са откупени от ХГ „Елена Карамихайлова“. В новото издание са включени съвременни автори с до три техни произведения, а информацията е отпечатана на български и на английски език. Съюзът на артистите в България и Съюзът на българските музикални и танцови дейци с клонове в Шумен, организират куклените, драматичните, музикалните и танцовите артисти в професионалните им институции на територията на общината.

Концертни и театрални зали и театри

Драматично-куклен театър „Васил Друмев” – Шумен. Кукленият театър в гр. Шумен е създаден през 1955 г. при Читалище „Добри Войников” с подкрепата на изтъкнати обществени и творчески личности. От 01.01.1964 г. със заповед на Комитета за изкуство и култура театърът става полупрофесионален и се настанява в сградата на Читалище „Тодор Петков”. С решение № 404 от 30.12.1970 г. на Комитета за стопанска координация към Министерския съвет, от 01.01.1971 г. театърът става държавен институт. Започва нов етап в развитието на кукления театър в гр. Шумен. От 1976 г. Държавният куклен театър в Шумен работи изцяло с професионален състав. В колектива му са включени 30 души, от които 14 артисти, художник-проектант, художник-изпълнител, кукломайстор, режисьор. През 1993 г. театърът е преименуван в Куклен театър „Патиланчо” по предложение на новия директор арх. Иван Цонев. Институтът е настанен в Къща-музей „Васил Коларов” – Шумен. През 1994 г. се провежда първият Плошаден куклен фестивал в града. В периода 1996 – 1999 г. директор е Нели Димитрова. От 01.01.2000 год. с ПМС № 204/ 11.11.1999 г. Драматичен театър – Шумен и Куклен театър „Патиланчо” бяха обединени в Драматично-куклен театър „Васил Друмев” – Шумен. Театърът инициира амбициозна програма по повод честването на 150-та годишнина на българския театър, под патронажа на Президента на Република България. Всяка година в гр. Шумен се провежда МФ „Друмевите театрални празници НОВА БЪЛГАРСКА ДРАМА”.

Общинската концертна зала през 2013 г. беше именувана на името на изтъкнатия музикален педагог и хоров диригент проф. Венета Вичева. В тази зала твори и изнася концерти Държавният симфоничен оркестър – Шумен, с който проф. Вичева е реализирала редица успешни съвместни творчески проекти. Провеждат се песенни конкурси, гостуват изпълнители от разнообразни сценични изкуства.

Първите опити за създаване на класически оркестър датират от средата на XIX в. През 1848 – 1849 г. група унгарските емигранти се установяват в Шумен. През 1850 г. под ръководството на един от тях, Михай Шафран, те създават свой оркестър. Една година по-късно, със съдействието на заможния търговец Анастас Хаджи Стоянов, Шафран основава нов оркестър, в който участват 12 местни младежи. Ансамбълът съществува до 1860 г., когато Шафран напуска Шумен. Репертоарът му включва маршове, полки, мазурки, полонези и откъси от опери на прочути италиански и немски композитори. Сред най-добрите ученици на Михай Шафран е Добри Войников – възрожденски учител, писател-драматург, общественик и журналист, музикален и театрален деец. През 1859 г. Войников създава първият ученически оркестър в Шумен. Диригент е Анастас Стоянов, племенник на Д. Войников и баща на композиторите Андрей Стоянов и Веселин Стоянов.

След Освобождението диригентът Коста Дюкмеджиев основава музикално дружество „Гусла”. Под негово ръководство и инициатива през следващите петдесет години действат камерни, оперетни и струнни състави. Независимо от големият им брой до 40-те години на XX в. оркестрите в Шумен не успяват да надскочат рамките на любителското музициране. Съставите са малки и липсват достатъчно добре подготвени музиканти. За развитието на музикалното изкуство в Шумен особена заслуга има и Веселин Спиров, който през 1934 г. открива частна цигулкова школа.

Първият модерен симфоничен оркестър в Шумен се създава през есента на 1941 г. под ръководството на Владимир Василев – преподавател по музика в Учителския институт. На 23 ноември 1942 г. в читалище „Добри Войников” под неговото диригентство е първия симфоничен концерт с участието на местни музиканти.

През 1946 г. е създаден нов общоградски оркестър с диригенти Велико Дюкмеджиев и капелмайстора капитан Павловски, заместен от Мирко Каравасилев. В началото на 1949 г. се осигуряват сравнително по-благоприятни условия за работа – репетиционна зала и субсидия от общината. Гостуват солистите Петър Христосков, Леон Сурожон, Владимир Аврамов, Недялка Симеонова и др. Държавен симфоничен оркестър – Шумен през 1954 г. придобива статут на държавен културен институт.

Високата културно-историческа и познавателна стойност на уникалните паметници от античната и средновековната българска епоха, както и богатото нематериално културно наследство превръщат архитектурно-археологическите резервати на община Шумен в поле за изследвания, база за туристически продукти, „културен гръбнак” на настоящите поколения и „мост” за прехвърляне на ценности към бъдещите поколения. Богат материал за изследване и възможности за туристическо предлагане предоставят новите археологически находки в региона.

4. Инфраструктура и обществени услуги

Развитието на туризма в община Шумен се намира в тясна връзка с инфраструктурата и обществените услуги. Те имат основно значение за функционирането и обслужването на туристическия бизнес. Производството и представянето на туристическия продукт на пазара е възможно при използването на редица ресурси. Сред тях важно място заема транспортната и телекомуникационна инфраструктура, благоустройството, здравното обслужване, ред и сигурност, финансовите, търговските и битови услуги. Те оказват влияние върху възможностите за по-добро здравеопазване и обслужване, за задоволяване на емоционалните и духовни потребности и интереси на туристите и на хората живеещи на територията на община Шумен, за по-голям достъп до културните институции и културния живот. Степента на изграденост на различните системи на техническата инфраструктура (транспортна, телекомуникационна, енергийна, водностанопанска) са от голямо значение за осъществяване на социално-икономическите връзки между отделните населени места в общината. Те имат трайно въздействие върху устройството и изграждането на територията и жизнената среда.

Влиянието на инфраструктурата и обществените услуги върху развитието на туризма е динамично и сложно. На сегашния етап то се определя от преплитането и взаимодействието между наследството от развитието на икономиката на страната през XX в., особеностите на централно планираното и пазарно стопанство като икономически системи, специфичните черти на българския преход към пазарна икономика.

4.1. Транспортна инфраструктура

Тя е ключова за развитието на конкурентоспособен туризъм, за осигуряване на необходимите връзки между центъра на общината – гр. Шумен с останалите населени места, със съседните общински центрове и прилежащите им територии, както и връзките с други региони на територията на страната.

Географското разположение на общината съдейства за доброто ѝ включване към националната транспортна система. Тя е представена от автомобилен и железопътен транспорт. Изградената пътна мрежа е важна материална основа за осъществяване на транспортните потребности вътре и извън населените места. Общата дължина на пътната мрежа е 126 km (I, II и III клас пътища от Републиканската пътна мрежа). През изследваната територия преминава и част от трасето на автомагистрала „Хемус“, като само 26 km от нея засега са в експлоатация – от западната граница (трасето до с. Белокопитово) до пътен възел Каспичан. Недоизградеността на автомагистралата в западна посока затрудняват бързия достъп до столицата, докато пристанищния град Варна е лесно достъпен по изградената вече магистрала.

Най-високо ниво на транспортно обслужване се извършва от трите първокласни пътя, чрез които се осъществяват връзките с територията на страната. Това са път № I-2 (с европейска категоризация E 70) Русе – Шумен – Варна и път № I-4 (с европейска категоризация E 772) София – В. Търново – Търговище – Шумен, които се свързват при пътен възел Белокопитово и са развити в направление запад – изток и осигуряват засега най-бързата връзка със София, с черноморското и дунавското крайбрежие. В буферните

зони (5-километров буфер около първокласните пътища Е 70 и Е 772) са концентрирани 40,7% от населените места. Това са гр. Шумен и селата Струино, Белокопитово, Градище, Черенча, Средня, Новосел, Лозево, Царев брод, Мадара, В. Друмев.

Трасето на път № I-7 Силистра – Шумен – В. Преслав – Ямбол – Елхово – Лесово/Турция се формира в меридионална посока и по него се осъществяват международните потоци Румъния – България – Турция и обратно. Той осъществява връзката между центъра – гр. Шумен и северните и югозападни територии на общината. В 5-километровия буфер са концентрирани 29,6% от населените места. Това са гр. Шумен и селата Струино, П. Волово, Белокопитово, Лозево, Царев брод, Дибич, Мараш. Общо по трите първокласни трасета е концентрирано 93,9% от населението на цялата община и 51,9% от населените места, което определя изключително важното значение на тези пътища за обслужването на населението и за нормалното функциониране на стопанския живот. Това от своя страна изисква значителни финансови средства за тяхното поддържане и усъвършенстване.

Състоянието на пътните настилки се определя от обема на инвестициите за рехабилитация, модернизация и изграждане на пътни отсечки. Трябва да отбележим, че качеството на пътната настилка на път № I-7 не отговаря на изискванията за първокласен път, което налага сериозни реконструкции, а на места почти цялостно изграждане с цел привеждането му към необходимите стандарти.

Обслужването на анализирания територия се допълва от второкласния път II-73 Шумен – Смядово – Карнобат, който осигурява връзка с Южна България и обслужва населените места Дибич, Р. Димитриево и Ивански, разположени на юг от гр. Шумен. Дължината на пътната отсечка преминаваща през територията на община Шумен е 22 km.

Чрез третокласни пътища се осъществяват връзки между отделните общини. Път III-2006 свързва центровете Шумен и Каспичан и обслужва кв. „Мътница” и с. Мадара; част от път III-7003 Шумен – Дулово, обслужва с. Царев брод; част от път III-2082 Шумен – Провадия, обслужва с. Мадара; Третокласен път свързва населените места Р. Димитриево, Ветрище, Вехтово и Друмево, разположени в южната част на община Шумен.

Пространствената организация на пътната мрежа осигурява обслужване на общината с първокласни, второкласни и третокласни пътища. Гъстотата на Републиканската пътната мрежа е 0,193 km/km² и е по-висока от средната за страната (0,178 km/km²), което осигурява една много добра достъпност на населените места до центъра – гр. Шумен (Табл. 1).

Таблица 21

Гъстота на пътната мрежа в община Шумен към 31. 12. 2011 г. (km/km²)

Териториална единица	Гъстота на Републиканската пътна мрежа	Гъстота на общинската пътна мрежа	Обща гъстота на пътната мрежа
Община Шумен	0,193	0,218	0,411
Р България	0,178	0,161	0,339

Източник: НСИ

Републиканската пътна мрежа се допълва от общинските пътища, които формират основата на пътната мрежа в северната, западната, южната и югоизточна част на територията. Те имат основно обслужваща роля, осигурявайки транспортната достъпност до населените места, които са извън обхвата на Републиканската пътна мрежа. Това са селата Лозево, Новосел, Средня, Черенча, разположени в западната част, с. Мараш и с. Салманово, разположени в южната част, с. В. Друмев, с. Ил. Блъсково, с. Благово, с. Овчарово, с. Костена река, с. Кладенец разположени на югоизток от гр. Шумен, с. Коньовец и с. Велино разположени в северната част.

Общата дължина на общинската пътна мрежа е 142,5 km. Традиционен проблем е влошеното състояние на общинската пътна мрежа. Ограничените финансови ресурси за ремонт и поддръжка водят до бързо влошаване на функционалните характеристики на пътя и рефлектират като цяло върху качествените параметри на общинската транспортна инфраструктура.

По-голяма част от общинските пътища са в лошо състояние и се нуждаят от рехабилитация и основен ремонт, което от своя страна определя като недобро транспортното обслужване на населените места. Бързото увреждане и разрушаване на пътната мрежа автоматично се отразява изключително негативно върху развитието на туризма в общината. Лошото състояние на пътната инфраструктура, създава отрицателно отношение у туристите, което влияе и на общото впечатление от посетените туристически обекти. Правилното определяне на приоритетните участъци за ремонт и рехабилитация са от определящо значение за функционирането на пътната мрежа и осигуряване на условия за по-пълно и ефективно използване на местния туристически потенциал за развитие.

Гъстотата на общинската пътна мрежа е 0,218 km/km² и също е по-висока от средната за България (0,161 km/km²). Общата гъстота на пътната мрежа в цялата община е 0,411 km/km² и по-висока от средната за страната (0,339 km/km²). Най-голяма е гъстотата на пътната мрежа в централните части.

Изградената пътна мрежа задоволява потребностите от транспортни връзки. Основна роля в това отношение играят двата взаимно пресичащи се коридора: запад-изток и север-юг. Центърът на общината – гр. Шумен попада в точката на пресичане на пътищата от трите основни класа. Обезпечеността му с транспортна инфраструктура е висока, тъй като той е свързан с всички прилежащи територии и тези в непосредствена близост. Затова достъпността на населените места до гр. Шумен, който изпълнява и функции на областен център има важно значение за жителите в изследваната територия за ползване на социалните, административни, културни и др. услуги, които градът предлага.

Поради добрата пространствена организация на Републиканската пътна мрежа в община Шумен, преобладаващата част от съставните села (65,4% от всички населени места) имат транспортен достъп до центъра в рамките на 30 минути, а Белокопитово, П. Волово, Царев брод и Дибич до 15 минути. Това позволява на работещите да извършват ежедневни пътувания до работното си място. В по-неблагоприятно положение са селата

Друмево, Кладенец, Костена река, Велино и Средня, които попадат в ареала с време за достъп от 31 до 45 минути.

Следователно изградената пътна транспортна инфраструктура и достъпност е спомогнала за формирането върху част от територията на общината на разширена зона на влияние на транспортни коридори с европейско значение. Фактор за развитието на транспортни оси е връзката им със селищната мрежа. Те са предпоставка за развитие на населените места, разположени в общината, защото стимулират икономическа активност, респективно и развитие на туризма. В същото време те оказват и отрицателно влияние, като въздействат върху природната среда със замърсяване.

Пътната мрежа е важна материална основа за осъществяване на транспортните потребности вътре и извън населените места. Финансовият ресурс за поддръжка и модернизация на пътната мрежа е все още недостатъчен и е сериозна пречка за качествено подобряване на самата мрежа.

На разглежданата територия съществува добре развита железопътна инфраструктура, която се предопределя от географското положение. Общината се обслужва от две основни направления, по които се осъществяват основните пътнико и стокопотоци. Това са: II-ра главна жп линия София – Мездра – Г. Оряховица – Шумен – Каспичан – Варна (свързва гр. Шумен с вътрешността на страната и гр. Варна) и жп линията Бургас – Карнобат – Комунари – Шумен (осъществява връзка между II-ра главна жп линия и жп линиите от Южна България, като обслужва южните части на общината).

Общата дължина на изградените и функциониращи жп линии на територията на община Шумен в настоящия момент е 53 km, като 100% от тях са електрифицирани и 57,6% са удвоени. Преструктурирането на икономиката и свързаното с това развитие на малки и средни фирми, които търсейки минимизиране на транспортните разходи при малки обеми за транспортиране, доведе до ориентирането им към автомобилния транспорт. Състоянието на жп инфраструктура и регионалният характер на жп транспорта в България ограничават масовите пътнически превози все повече в границите на епизодични, сезонни пътувания. Всичко това води до икономическа неефективност и прибегване до закриване на някои линии или жп спирки, което от своя страна влошава условията за социално-икономическо развитие.

Гъстотата на жп мрежа е 0,081 km/1000 km² и е много по-висока от средната стойност за страната (0,037 km/1000 km²). Добре развитата жп мрежа, отличаваща се с висока гъстота, определят изследваната територия, като подходяща за развитие на производствени дейности, изискващи превоз на големи количества стоки.

Определящо значение за транспортната достъпност и качеството на транспортната услуга има броят на структурните елементи (жп гари и спирки), обслужващи характеризирания територия. Ползването на жп транспорта се извършва чрез 4 гари – Шумен, Мътница (кв. на Шумен), Велино, Мадара и 4 спирки – Дивдядово (кв. на Шумен), Дибич, Р. Димитриево и Ивански. Свързването на двете жп линии е довело до формирането на основен жп транспортен възел с национално значение – Шумен. Независимо, че жп транспортът има предимно транзитен характер, с оглед перспективното развитие на дейността могат да се предприемат конкретни

мерки, свързани с подобряването и благоустрояването на транспортните ареали. Железопътната мрежа е оптимално развита и усилията трябва да бъдат насочени към повишаване качеството на обслужване и развитие на чист, екологичен транспорт.

4.2. Телекомуникационна инфраструктура

Тя е важен фактор влияещ върху скоростта на промените в изследваната община и териториалното разпределение на икономическата активност. Телекомуникационната мрежа обхваща всички 27 населени места чрез изградени селищни телефонни мрежи от конвенционален тип. Телефонните съобщения са организирани главно на базата на аналогови системи, преносими системи и нискочестотни селищни и междуселищни кабели, като постепенно се въвежда и цифрова техника. На територията на общината е в действие единен телефон за спешни случаи – 112, който е безплатен, денонощен и достъпен от всички точки на страната.

Степента на цифровизация е важен показател за развитието на съобщенията. Около 30% от капацитета е цифров, като за гр. Шумен степента на цифровизация достига 80%. развитието на електронните съобщения в глобален мащаб в последните десетилетия се доминира от мобилните гласови услуги и интернет, следвани от мобилния широколентов достъп. И в община Шумен, наложилата се през последните години тенденция на намаление на фиксираната телефонна плътност и увеличение на мобилната продължава.

Всички населени места са обхванати от фиксираната телефонна мрежа, както и от трите мобилни оператора в България. Освен традиционната телефония има осигурен достъп до интернет, но качеството и скоростта не отговарят на съвременните изисквания. Състоянието на комуникациите в туристическите обекти в община Шумен е сравнително добро. Всички те са обезпечени с телефонни постове и интернет. В гр. Шумен е изградена бизнес мрежа за предоставяне на високоскоростни линии за достъп. Сериозен проблем е достъпът до интернет във всички села, където все още степента на оборудване на фирмите и домакинствата с компютри е твърде ниска и където обществените места за достъп до информация са единствената възможност за много потребители. Това води до задълбочаване на териториалните различия в използването на информационни и комуникационни технологии и се отразява на икономическия растеж на изследваната територия.

Затова насочването на ресурси за развитието на електронните комуникации е от изключителна важност за преодоляване на териториалните различия в достъпа до електронни услуги в населените места. Необходимо е да се разшири изграждането на обществени информационни системи и гарантирано предлагане на интернет услуги за целия обществен сектор, включително и на улеснен достъп за хората с увреждания. Модернизацията на преносните телекомуникационни мрежи и ускоряването на цифровизацията на местните мрежи е от съществено значение за подобряване на достъпа до информационните и комуникационни технологии.

4.3. Благоустройство

Състоянието на околната среда в община Шумен е пряко обвързано с протичащите урбанизационни процеси на нейната територия, използването на

ресурсите ѝ, развитието на промишлеността, на туризма, дългогодишните дейности в селското и горското стопанство.

Влиянието на благоустройството върху развитието на туризма се изразява най-вече чрез зелените площи в населените места. Към тях спадат крайградските паркове, общоградските паркове, районните паркове и кварталните градини.

Крайградските паркове, като масивни зелени територии, разположени до градските структури, влияят значително на общите екологични характеристики на гр. Шумен. Изграденият лесопарк „Кьошкочете” започва непосредствено от града. Въздействието се изразява с подобряване на въздухообмена през летните месеци и приток на свеж богат на кислород въздух. Градските паркове, като големи озеленени територии, разположени в регулацията на гр. Шумен са много важен елемент на зелената система, обезпечаваша отдиха, туризма и свързания с това здравен статус на населението. Те обуславят ландшафтните, екологичните и био-климатични характеристики на средата. Районните паркове в зелената система на гр. Шумен са също важен елемент от нея, защото са територии, обезпечаваша локалния отдих, ландшафтно-естетическите и микроклиматични характеристики на жилищната среда. В общинския център има изградени и благоустроени и озеленени множество квартални градини, разположени предимно в централната част и разширения център. Техните функции и предназначение са свързани с одиха.

Централната част на община Шумен е с равнинен характер, което е добра предпоставка за развитие на културен ландшафт. Около селата Маращ, Салманово, Р. Димитриево и Дибич са създадени големи лозови масиви, но те не могат да променят селскостопанския облик. Селата П. Волово, Царев брод, Маращ, Салманово, Ветрище не са добре включени в околната среда. Необходимо е да се разработят дейности и мероприятия за създаване на защитни зони (ивици, залесителни пояси), които да изолират селищата от транспортния шум и замърсяванията от автомобилния транспорт. Селата Черенча, Средня и Новосел са обградени от север и изток със стопански гори, завършващи до самите селища с красиви скални образувания. Чрез панорамен път, който продължава по Шуменското плато те се свързват и осъществяват връзката с гр. Шумен и археологическия резерват „Шуменска крепост”. През с. Мадара се осъществява достъпа на туристи до НИАР „Мадара” и разположения в него обект на ЮНЕСКО – Мадарски конник. В централната част на общината е разположен гр. Шумен – развил се непосредствено на изток от Шуменското плато. Достъпът до Шуменското плато – автомобилен и пешеходен го прави удобно място за отдих и туризъм и се посещава масово от жители и гости на града през уикенда. Като приоритет за подобряване на състоянието на зелените площи е необходимо осигуряване на средства и изпълнение на мероприятия за отдиха и в останалите съставни селища на територията на общината.

Въпреки, че гр. Шумен е добре устроен с достатъчно количество паркове и зелени площи, с пешеходни зони и места за отдих с фонтани, както и в другите градове в страната, така и тук състоянието на техническата инфраструктура и благоустройството не удовлетворява адекватно потребностите на града и затруднява функционирането му. Вследствие промените в обществено-икономическите условия,

законовата и нормативна уредба, са налице обективни потребности за привеждане на съществуващите устройствени планове в съответствие с новите изисквания, свързани с нарастваща необходимост от ново строителство. Физическата среда и сградният фонд в общинския център са сериозно амортизирани и се нуждаят от мащабни и съгласувани усилия в тази област, за да отговарят на нуждите от развитие на качествен устойчив туризъм.

4.4. Здравно обслужване

В здравната мрежа на община Шумен работят различни по вид и структура здравни заведения, които оказват медицинска помощ съгласно своята регистрация по Закона за лечебните заведения. Към 31.12. 2017 г. на територията на общината има регистрирани 79 индивидуални и групови практики за първична медицинска помощ (лекари на ОТД) и 69 индивидуални и групови практики за специализирана медицинска помощ (лекари на ОТД). Регистрираните практики за дентална помощ (лекари на ОТД) са 104. Заведенията за болнична помощ са 4, а заведенията за извънболнична помощ са 32, които включват 12 медицински центъра, 1 дентален център, 1 диагностично-консултативен център, 4 самостоятелни медико-диагностични лаборатории и 14 самостоятелни медико-технически лаборатории. Към други здравни заведения се отнасят Регионална здравна инспекция и ЦСПМ – Шумен. Така общият брой на всички здравни заведения в община Шумен е 38 (Табл. 2).

Таблица 22

Здравни заведения на територията на община Шумен за периода 2014 – 2017 г. (в бр.)

Заведения	Години			
	2014	2015	2016	2017
1. Заведения за болнична помощ	4	4	4	4
1.1. Държавна психиатрична болница				
1.2. Комплексен онкологичен център – Шумен ЕООД	1	1	1	1
1.3. МБАЛ – Шумен АД	1	1	1	1
1.4. СБАЛК Мадара ЕАД	1	1	1	1
2. Заведения за извънболнична помощ	33	33	33	32
2.1. Медицински център	12	12	12	12
2.2. Дентален център	1	1	1	1
2.3. Медико-дентален център	1	1	1	-
2.4. Диагностично-консултативен център	1	1	1	1
2.5. Самостоятелна медико-диагностична лаборатория	4	4	4	4
2.6. Самостоятелна медико-техническа лаборатория	14	14	14	14
3. Други здравни заведения	3	2	2	2
3.1. Регионална здравна инспекция	1	1	1	1
3.2. ЦСПМ – Шумен	1	1	1	1
3.3. Дом за медико-социални грижи за деца – Шумен	1	-	-	-
4. Индивидуални и групови практики за първична медицинска помощ (лекари на ОТД)	73	77	75	79
5. Индивидуални и групови практики	65	67	68	69

за специализирана медицинска помощ (лекари на ОТД)				
6. Практики за дентална помощ (лекари на ОТД)	82	95	100	104

Източник: НСИ

Тенденцията е, че през периода 2014 – 2017 г. се запазва общия брой на заведенията за болнична помощ, а заведенията за извънболнична помощ намаляват с едно през 2017 г. При другите здравни заведения от 2015 г. те са само 2 поради закриването на Дома за медико-социални грижи за деца в гр. Шумен. Наблюдава се плавно нарастване на броя на индивидуалните и групови практики за първична медицинска помощ (от 73 бр. на 79 бр. в края на периода) и на индивидуалните и групови практики за специализирана медицинска помощ (от 65 бр. на 69 бр. в края на периода). Рязко се увеличава и броя на практиките за дентална помощ от 82 на 104 в края на периода. Това е добра предпоставка и ресурс за развитие на дентален туризъм, съчетан с други видове най-вече в гр. Шумен.

Здравните заведения са разположени изключително неравномерно. Като зона с концентрация на такива обекти се очертава централната градска част на Шумен. В периферните квартали и най-вече в селата от общината липсват медицински центрове. В гр. Шумен се намира най-голямото лечебно заведение за болнична помощ в цялата област – Многопрофилна болница за активно лечение оборудвана с модерна медицинска апаратура и най-значимия онкологичен център в цяла североизточна България – Комплексен онкологичен център – Шумен ЕООД.

4.5. Ред и сигурност

Териториалните служби на РДВР – Шумен са уредени със Закона за МВР от 1991 г. Регионалната дирекция на вътрешните работи – Шумен е специализирано оперативно-издирвателно и охранително звено за опазване на обществения ред и контрол върху безопасността на движението по пътищата, за прототвратяване, разкриване и участие в разследване на престъпления на територията на областта. Дейността му е свързана със защита правата и свободите на гражданите, опазване имуществата на гражданите, държавата, общините и организациите, контрол върху дейностите с общоопасни средства и дейността на юридическите лица, извършващи охранителни дейности и др.

Към РДВР – Шумен са изградени 4 Районни полицейски управления, като едно от тях е на територията на общината – в гр. Шумен. През 2017 г. съществуват 15 фирми с дейности по охрана и разследване в община Шумен. Всички фирми са в гр. Шумен.

4.6. Финансови услуги

От всички населени места в общината единствено в гр. Шумен има достатъчно добре развита мрежа на финансови институции. В града са разположени централи и клонове на 17 банки и работят 5 обменни бюра.

4.7. Търговски и битови услуги

В общинския център съществува добре развита търговска мрежа от модерни хипермаркети като Била, Кауфланд, Лидл, Практикер, Юск, националната верига СБА, Баумакс до специализирани фирмени магазини на водещи предприятия от хранително-

вкусовата промишленост от национален и регионален мащаб, семейни галерии за сувенири и приложно изкуство.

5. Туристическа инфраструктура

5.1. Категоризирани места за настаняване, средства за подслон, заведения за хранене и развлечения

По отношение на суперструктурата данните показват, че общият брой на местата за настаняване в община Шумен е 33, а броят на леглата в тях – 1146. Всички те са с категория от 1 до 4 звезди, като в т. ч. влизат освен и самостоятелните стаи, къщите за гости, hostelите и хотелите (Табл. 23).

Таблица 23

Места за настаняване в община Шумен 2014 – 2017 г.

Година	Статистически район Област Община	Места за настаняване - брой	Легла - брой
2014	Североизточен район	596	93279
	област Шумен	55	1684
	община Шумен	27	1121
2015	Североизточен район	623	97036
	област Шумен	56	1696
	община Шумен	26	1110
2016	Североизточен район	663	98696
	област Шумен	62	1779
	община Шумен	29	1124
2017	Североизточен район	709	105399
	област Шумен	68	1785
	община Шумен	33	1146

Източник: НСИ

Или в община Шумен е изградена 4,7% от настанителната база на Североизточния регион за планиране и 48,5% от тази в област Шумен, в която се реализират съответно 0,8 % от общия брой нощувки в региона и 68,6% в областта. Прави впечатление, че през последните две години се забелязва тенденция на леко увеличение в броя на местата за настаняване категория 1, 2 и 3 звезди.

Таблица 24

Категорийна структура на местата за настаняване в община Шумен 2014 – 2017 г.

Година	Места за настаняване	Места за настаняване - брой	Легла - брой	Стаи - брой
2014	общо	27	1121	563
	категория 1 и 2 звезди	17	538	244
	категория 3 звезди	9	203	103

	категория 4 звезди	1	380	216
2015	общо	26	1110	517
	категория 1 и 2 звезди	16	525	228
	категория 3 звезди	9	203	103
	категория 4 звезди	1	382	186
2016	общо	29	1124	526
	категория 1 и 2 звезди	17	532	234
	категория 3 звезди	11	220	111
	категория 4 звезди	1	372	181
2017	общо	33	1146	530
	категория 1 и 2 звезди	21	568	251
	категория 3 звезди	11	208	102
	категория 4 звезди	1	370	177

Източник: НСИ

На територията на общината от Кмета на община Шумен са категоризирани 47 места за настаняване от Клас „А“ и Клас „Б“ категория с една и две звезди, както и 243 заведения за хранене и развлечения с категория една и две звезди (Табл. 25).

Таблица 25

Категоризирани местата за настаняване от кмета на община Шумен 2017 г.

Места за настаняване/Клас		Категория 1*	Категория 2*	Категория 3*	общо
Клас А		2	1		3
Клас Б	Семеен хотел	2	1	7	10
	Стаи за гости	15	2	3	20
	Апартаменти за гости		1		1
	Къщи за гости	4	3	1	8
	Хостел	3	1		4
	Бунгала		1		1
Заведения за хранене и развлечения	Ресторант	4	18	1	23
	Механа	1	3		4
	Гостилница	8	2		10
	Бистро	22	7		29
	Снек бар	2	2		4
	Закусвалня	17			17
	Фаст фууд	13	1		14
	Кафе клуб	13	9		22
	Кафене	16			16
	Кафе сладкарница		6		6
	Сладкарница	2			2
	Бирария	13	1		14
	Кафе аперитив	68	12		80
	Пивница	2			2

Източник: Община Шумен

Трябва да се отбележи известно разминаване на данните, което вероятно се дължи на факта, че не всички места за настаняване, в частност и тези, които са в прерогативите на община Шумен, подават информация в НСИ.

На територията на ПП „Шуменско плато“, както и в непосредствена близост до него, се намират следните хижи и хотелски комплекси: *парк-хотел „Кьошкови“*, *комплекс „Орбита“*, *Вила „Пазачница“*, *хотел „Старият град“*, *хотел „Общината“*, *комплекс „Шуменско плато“*, *хижа „Букаците“*¹⁰.

5.2. Спортно-развлекателни и допълнителни туристически услуги

Спортната дейност в община Шумен е богата и разнообразна. В общината от общинския бюджет се дофинансират общо 31 спортни клуба и 4 клуба със спортна насоченост на хора със специфични потребности, в които имат възможност да спортуват и да се развиват учениците и младежите на град Шумен. На лице са и спортни обекти за масов спорт: два стадиона – „Панайот Волов“ (за футбол и лека атлетика) и „Цоньо Василев“ (за футбол), Стадион в кв. Дивдядово (за футбол), както и Спортен комплекс „Плиска“ (за баскетбол, волейбол, хандбал, борба, карате, фехтовка, гимнастика), Парк „Студентски“ – със спортен терен футбол, баскетбол и фитнес център на открито, Спортни зали „Арена“, „Младост“ (за баскетбол и волейбол) и Зала „Юнак“ (за тенис на маса). В града е създаден спортен клуб по въздушни спортове Сдружение „Скай Шумен“. Като независима неправителствена организация в обществена полза, неформално работи за утвърждаването, популяризирането и работа с деца, юноши, подрастващи, възрастни и туристи с интереси по моторно и безмоторно летене, парашутизъм, парапланеризъм, и авиомоделизъм. В града има изградени по проекти и чрез доброволчески инициативи 17 фитнес зали и 7 фитнес площадки на открито, 12 открити спортни площадки и тенис корт „Шумен“. Съвместно с Военен спортен клуб, ЦПЛР-УСШ „Хан Крум“, училища и детски градини, община Шумен организира и курсове по плуване.

¹⁰ <http://parks.bg/parks/shumensko-plato/tourism/> (27.06.2018)